

UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

**BULLETIN
OF POSTGRADUATE
EDUCATION:**

collection of scientific papers

Educational Sciences Series

Issue 20(49)

ISSN 2218-7650

DOI: 10.37321

ID 47812

[https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

**Збірник наукових праць
Випуск 20(49)**

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі
педагогічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України
від 28 грудня 2019 року № 1643 (додаток 4)
Серія «Педагогічні науки» (Категорія «Б»)*

Видання індексується:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor)

Akademic Resource Index

CiteFactor

Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=&user=hUqcbRkAAAAI>

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vpopn>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/vpo>

Норвезький Реєстр наукових журналів

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Київ
2022**

УДК 378.091.046-021.68(082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22072-11972ПР від 22 квітня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 5 від 28 квітня 2022 р.)

Головний редактор

Віктор Олійник, д-р пед. наук, проф., дійсний член НАПН України <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Заступник головного редактора:

Олег Спірін, д-р пед. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>

Відповідальний секретар:

Оксана Ануфрієва, канд. пед. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

Редакційна колегія:

Ірина Андрушук, д-р пед. наук, проф.; **Олександр Галус**, д-р пед. наук, проф.; **Віктор Гладуш**, д-р пед. наук, проф.; **Олена Глазунова**, д-р пед. наук, доцент; **Оксана Дубініна**, канд. пед. наук, доцент; **Ольга Єжова**, д-р пед. наук, проф.; **Деспіна Каракацані**, проф. Департаменту соц. та освіт. політики Ун-ту Пелопоннесу, Корінф, Грецька Республіка; **Микола Кириченко**, д-р філософії, член-кор. Нац. Академії наук вищої освіти України; **Катерина Колос**, д-р пед. наук, проф.; **Наталія Муранова**, д-р пед. наук, проф.; **Василь Олло**, канд. пед. наук; **Лариса Петренко**, д-р пед. наук, проф.; **Ольга Пінчук**, канд. пед. наук; **Зоя Рябова**, д-р пед. наук, проф.; **Вікторія Сидоренко**, д-р пед. наук, проф.

Асоційовані редактори:

Маріола Міровска, д-р гуманітарних наук у галузі педагогіки, доцент, Ченстохова, Республіка Польща; **Ширинбой Олімов**, д-р пед. наук, проф., Бухара, Республіка Узбекистан; **Лариса Сергеева**, д-р пед. наук, проф.; **Ірина Сіданіч**, д-р пед. наук, проф.; **Тамара Сорочан**, д-р пед. наук, проф.; **Ганна Тимошко**, д-р пед. наук, проф.

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату
Збірник має сторінки у соцмережі: [Facebook](#); [Linkedin](#)

Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. В. Олійник; редкол. : О. Галус [та ін.]. Київ: Юстон, 2022. Вип. 20(49). 180 с. (Категорія «Б»).

ISBN 978-617-7854-69-1

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми загальної і професійної освіти. Представлено результати досліджень з історії педагогіки, методології освіти, теоретичних і методичних аспектів навчання та виховання, формування професійних компетентностей фахівців у галузі освіти, підвищення якості освіти.

Для науковців, педагогічних і науково-педагогічних працівників, керівників закладів вищої освіти, методистів, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68(082)

ISBN 978-617-7854-69-1

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2022

ISSN 2218-7650

DOI: 10.37321

ID 47812

[https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

***Collection of scientific papers
Issue 20(49)***

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

*Listed in the list of scientific professional publications in the field
Pedagogical sciences Decision of the Appraisal Board Ministry
of Education and Science of Ukraine Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine
№ 1643 of 28.12.2019 (dod. № 4)
Educational Sciences Series (Category «B»)*

Edition is indexed:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor)

Akademic Resource Index

CiteFactor

CiteFactor

Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=&user=hUqcbRkAAAAI>

National Library of them V. I. Vernadsky: <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vpopn>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/vpo>

Norwegian Register of Scientific Journals

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Kyiv
2022**

UDC 378.091.046-021.68(082)

Registration certificate KV No 22072-11972PR dated 22.04.2016.

*Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 5 dated 28 April 2022)*

Editor-in-Chief

Victor Oliylyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Deputies Editor:

Oleg Spirin, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor <https://orcid.org/0000-0002-9594-6602>

Executive secretary:

Oksana Anufriieva, PhD of Ped. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0002-8465-1681>

Members of Editorial Board:

Iryna Androshchuk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Alexander Halus**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Victor Hladush**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Olena Glazunova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Associate Professor; **Oksana Dubinina**, PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor; **Olga Yezhova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Despina Karakatsani**, Professor of the Department of Social and Educational Policy of the University of Peloponnesus, Corinth, Republic of Greece; **Mykola Kyrychenko**, Doctor of Philosophy, Corresponding Member (Academician) of Higher Education National Academy of Sciences of Ukraine; **Catherine Kolos**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Natalia Muranova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Vasyl Ollo**, PhD of Pedagogical Sciences; **Iarisa Petrenko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Olga Pinchuk**, PhD of Pedagogical Sciences; **Zoya Ryabova**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Viktoriiia Sydorenko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor

Associate editors:

Mariola Mirovska, Doctor of Humanities in the field of Pedagogy, Associate Professor, Częstochowa, Republic of Poland; **Shirinboy Olymov**, doctor of pedagogical sciences, professor, Bukhara, Republic of Uzbekistan; **Larysa Serheieva**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Iryna Sidanich**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Tamara Sorochan**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Anna Tymoshko**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor.

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on
The collection has pages on the social network: [Facebook](#); [Linkedin](#)

Bulletin of Postgraduate education. «Educational Sciences Series»: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief V. Oliylyk; Editorial board : A. Halus [and others]. Kyiv: Yuston, 2022. Issue 20(49). 180 p. (Category «B»).

ISBN 978-617-7854-69-1

The collection covers current problems of general and vocational education. The results of researches on the history of pedagogy, methodology of education, theoretical and methodical aspects of teaching and education, formation of professional competencies of specialists in the field of education, improvement of the quality of education are presented.

For scientists, pedagogical and scientific and pedagogical workers, heads of institutions of higher education, methodologists, teachers and students of institutions of postgraduate education.

UDC 378.091.046-021.68(082)

ISBN 978-617-7854-69-1

© SIHE «University of educational management», 2022

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

ЗМІСТ

Відомості про авторів	8
Ахмадова Мехпара. «Social model» in the education of children with disabilities https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-10-21	10
Вініченко Алла. Особливості патріотичного виховання молоді у викликах сьогодення https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-22-34	22
Волік Наталія, Ляпунова Валентина. Імплементация питань розвитку емоційно-комунікативної сфери дошкільника в державному стандарті дошкільної освіти та чинних освітніх програмах https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-35-47	35
Дефорж Ганна. Формування здоров'язбережувальних компетентностей у майбутніх вчителів спеціальності «середня освіта (біологія та здоров'я людини)» https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-48-66	48
Короїд Тетяна. Сучасний стан управління розвитком творчого потенціалу вчителів в умовах неформальної освіти у світовій та вітчизняній практиці https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-67-92	67
Красюк Валентина, Щербина Світлана. Пантелеймон Куліш як перекладач https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-93-105	93
Лукіна Тетяна. Освітні потреби керівника закладу загальної середньої освіти як індикатор розвитку професійної компетентності https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-106-129	106
Осередчук Ольга. Ретроспективний аналіз розвитку моніторингу якості вищої освіти https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-130-149	130
Попова Тетяна. Застосування техніки рисунка «скетчинг» з метою розвитку творчих здібностей учнів https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-150-162	150
Shevchuk Oleksandr. Self-perfection of students of medical specialties by means of information and intellectual technologies https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-163-178	163

CONTENT

Information about the authors	8
Mehpara Ahmadova. «Social model» in the education of children with disabilities https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-10-21	10
Alla Vinichenko. Features of patriotic education of youth under the present challenges https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-22-34	22
Natalia Volik, Valentina Lapunova. Implementation issues emotional and communicative sphere of preschoolist in the state standard of preschool education and current educational programs https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-35-47	35
Hanna Deforz. Formation of health-preserving competencies in future teachers of the specialty «secondary education (biology and human health)» https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-48-66	48
Tatiana Koroid. Current state of the development management of the creative potential of teachers of the ukrainian language and literature in the context of non-formal education in scientific literature https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-67-92	67
Valentina Krasnyuk, Svitlana Shcherbyna. Panteleimon Kulish as a translator https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-93-105	93
Tetyana Lukina. Educational needs of the general secondary education institution heads as an indicator of the development of professional competence https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-106-129	106
Olga Oseredchuk. Retrospective analysis of the development of quality monitoring in higher education https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-130-149	130
Tetyana Popova. Application of sketching drawing techniques for the purpose of developing students 'creative abilities https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-150-162	150
Oleksandr Shevchuk. Self-perfection of students of medical specialties by means of information and intellectual technologies https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-163-178	163

Відомості про авторів

Ахмадова Мехпара, доктор філософії з педагогічних наук, викладач кафедри психології та педагогіки Нахічеванського державного університету. Нахічевань, Азербайджан.

Вініченко Алла Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Волік Наталія Миколаївна, аспірантка кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Мелітополь, Україна.

Дефорж Ганна Володимирівна, доктор історичних наук, професор, доцент кафедри фізики, біології та методик їхнього навчання, Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Кропивницький, Україна.

Короїд Тетяна Вікторівна, учитель української мови і літератури, аспірант кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Красюк Валентина Леонтіївна, викладач української мови і літератури, викладач-методист, Черкаського державного бізнес-коледжу. Черкаси, Україна.

Лукіна Тетяна Олександрівна, доктор наук з державного управління, професор, головний науковий співробітник відділу моніторингу та оцінювання якості загальної середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України. Київ, Україна.

Ляпунова Валентина Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Мелітополь, Україна.

Осередчук Ольга Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, керівник Центру маркетингу та розвитку Львівського національного університету імені Івана Франка; експерт Українського культурного фонду; голова ГЕР 02 Культура і мистецтво НАЗЯВО. Львів, Україна.

Попова Тетяна Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри харчових технологій, легкої промисловості і дизайну Української інженерно-педагогічної академії. Харків, Україна.

Шевчук Олександр Миколайович, кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації Центральноукраїнського інституту розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Кропивницький, Україна.

Щербина Світлана Іванівна, викладач історії, викладач-методист, Черкаського державного бізнес-коледжу. Черкаси, Україна.

Information about the authors

Mehpara Ahmadova, Doctor of Philosophy in Pedagogy, Lecturer of the Psychology and Pedagogy Department of Nakhchivan State University. Nakhchivan, Azerbaijan.

Hanna Deforz, Doctor of History Sciences, Professor, Associate Professor Department of Physics, Biology and Teaching Methods, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Tatiana Koroid, Teacher of Ukrainian language and literature, Graduate student of the Department of Pedagogy, Administration and special education Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Valentina Krasnyuk, teacher of Ukrainian language and literature, teacher-methodologist, Cherkasy State Business College. Cherkasy, Ukraine.

Valentina Lapunova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the chair of pre-school education and social work of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. Melitopol, Ukraine.

Tetyana Lukina, DS (Dr. Hab.) in Public Administration, Professor, Chief scientific officer of the Department of Monitoring and Quality Assessment of General Secondary Education Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Olga Oseredchuk, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy, Head of the Center for Marketing and Development, Ivan Franko National University of Lviv; Expert of the Ukrainian Cultural Foundation; Chairman of GER 02 Culture and Art NAQA. Lviv, Ukraine.

Tetyana Popova, candidate of pedagogical sciences associate, professor of department of food technologies, light industry and design Ukrainian engineer-pedagogical academy. Kharkiv, Ukraine.

Svitlana Shcherbyna, history teacher, methodologist teacher, Cherkasy State Business College. Cherkasy, Ukraine.

Oleksandr Shevchuk, Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of Department of Physical Rehabilitation, Central Ukrainian Institute of Human Development of the Open International University of Human Development «Ukraine». Kropyvnytskyi, Ukraine.

Alla Vinichenko, Candidate of Historical sciences, associate professor of the Department of Public administration and Project management, Educational and scientific institute of management and psychology SIHE «University of education management». Kyiv, Ukraine.

Natalia Volik, The postgraduate of the chair of pre-school education and social work of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. Melitopol, Ukraine.

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-10-21](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-10-21)

UDC: 376.02; 376.02

Mehpara Ahmadova,

Doctor of Philosophy in Pedagogy,
Lecturer of the Psychology and Pedagogy
Department of Nakhchivan State University.
Nakhchivan, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0002-4997-3239>
ehmedovamehpare69@gmail.com

«SOCIAL MODEL» IN THE EDUCATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Summary. Inclusive education is a process of general education development. It means that education should be accessible to all in terms of meeting the diverse needs of all children. It also provides education for children with special needs. The concept of inclusive education is based on the principle of human rights. According to the Convention on Human Rights, states must establish an education system in which the right to education applies to every child. The Republic of Azerbaijan signed the Convention on Human Rights in 1992 and undertook to protect the right of every child living in our country to education. The article discusses the “social model” of the development of support services for children with disabilities. It is noted that according to this model, all children, regardless of health, family status, skills, religion, race, have equal rights in the educational process and in life. At the same time, the child is not obliged to participate in family life, to go to school, to be ready to work. More attention is paid to the adaptation of the environment to its capabilities, the creation of a system of social relations for the development of its abilities. In conclusion, the society's approach to inclusive education needs to change for the better so that children with disabilities in Azerbaijan can more easily and quickly integrate into society by studying with other children. They should be regularly monitored, additional special programs and textbooks should be identified for their education, a sufficient number of staff should be trained to work with them, and their skills should be developed and fertile conditions should be created for them to take a more comfortable and good place in the labor market. Because increasing the desire of such children to live will increase their success.

Keywords: Children with disabilities; special schools; social model; inclusive education; secondary schools.

INTRODUCTION / ВСТУП / ВВЕДЕНИЕ

Formulation of the problem. The educational program, environment, methods and materials are adapted to the individual characteristics, needs, interests and preferences of children. The main principle of this approach is to ensure equality and justice. Another important feature of inclusive education is the value it places on family and social participation. Discrimination between people begins at an early age. There are many people who are discriminated against because of their physical disabilities, race, financial means, religion, nationality, and so on, and are excluded for these reasons. Unfortunately, this discrimination prevents every child from receiving an equal education and participating in social and cultural activities. However, there is an approach aimed at preventing this situation and creating equal opportunities for every child. This is called Inclusive Education.

Analysis of the latest relevant research and publications. The following sources were analyzed and used as a reference in the article during the research: Action Plan on the implementation of the "State Strategy for the Development of Education in the Republic of Azerbaijan"; "Inclusive education is the demand of the day" by Sh. Agayev, E. Mammadova, X. Aliyeva; The first report of the Republic of Azerbaijan on the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities; New plans to involve children with disabilities in education; Decree approving the Development Program (2018–2024); Organization of training in inclusive classes; State Program for the Development of Inclusive Education for Children with Disabilities in the Republic of Azerbaijan in 2018–2024; "Fundamentals of special pedagogy" by S. Gasimov, Y. Talibov; "Access to education for people with disabilities: the real situation, international practices and recommendations"; Law of the Republic of Azerbaijan on education (special education) of persons with disabilities; Law of the Republic of Azerbaijan "On Education".

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ

The **purpose** of the article is to study the concept of inclusive education, analyze the example of Azerbaijan, work on new mechanisms to ensure the adaptation of children with special needs to social life and put forward proposals in this direction.

In this regard, the **main objectives** of the study are as follows: The main objectives of the study:

1. To identify opportunities for children with disabilities to be involved in inclusive education.

2. To identify preschool institutions and schools, both in the country and in the regions, taking into account the number of children with disabilities.

3. Investigate special programs, textbooks and staff to work with children with disabilities.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

The theoretical basis of the research is a set of scientific and theoretical provisions on the involvement of children with special needs in inclusive education and their adaptation to social life through the application of the social model. In this regard, pedagogical opportunities, functions of inclusive education, past experience and new perspectives, pedagogical methodological literature in this direction were analyzed and relevant generalizations were made. The results were compared with the results of a number of relevant studies. Observations were made in many educational institutions in Azerbaijan in order to study the relevant content. Observations are based on how the quality of education changes when children with disabilities are involved in the educational process with other students. In order to study in detail the system of imparting knowledge to students on the relevant topic, a number of documents of the university were studied and analyzed.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

The methodological basis of the research is the theory and concepts of sociology, pedagogy, literature and psychology. Methods of analysis, synthesis, induction, deduction, functional analysis and comparative analysis were used in the research.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Every citizen has the right to education in the Republic of Azerbaijan. There are no restrictions in the field of education. The purpose of education is to ensure that such students have a certain social status and affirm their social significance. Article 5.2 of the Education Law of the Republic of Azerbaijan states that "the state guarantees access to education and non-discrimination to every citizen, regardless of gender, race, language, political beliefs, nationality, social status, origin, health opportunities." [11, p.12] But the desire to acquire knowledge, to improve that knowledge, to affirm one's social significance, to take a certain position in society does not become a reality for everyone. Such people include children with disabilities.

After Azerbaijan gained independence, the education of children with disabilities came to the fore in our country. The problem of education of such children is one of the priorities of the education policy of the Azerbaijani state, as well as attracting the attention of teachers, psychologists and pedagogues. The policy pursued by national leader Heydar Aliyev in this area is now successfully pursued by President Ilham Aliyev and First Lady Mehriban Aliyeva. During the years of independence, Azerbaijan has acceded to international agreements and conventions on human rights, especially children's rights, and has made a number of commitments in this regard. One of these commitments is to organize education at all levels to ensure the right of children with disabilities to education without discrimination. Relevant decisions have been made in our country in order to implement the tasks arising from these documents.

The transition of the national education system to a qualitatively new stage implies the involvement of all children, as well as children with disabilities, in the process of education, upbringing and development. The preparation of such children for life, the formation of the necessary social adaptive behavioral habits in them, the creation of a socially active personality are among the urgent problems of education. Because the approach to children with disabilities is radically different from previous periods. These children are students involved in special education due to their disabilities. But the "special education" approach for such children has already begun to change, and a completely new, modern approach has emerged. In other words, the idea that a child with a disability should be educated at home is no longer valid in modern education. Although in our society and in our education there is an idea that it is right for such children to study only at home, of course, as the work done in this area increases, so do the perceptions. Approaching the problem from this aspect, it is necessary to both increase the work to be done and increase awareness.

Recent reforms in both pre-school and secondary education have raised new hopes for parents of children with disabilities. We noted above that purposeful steps have been taken in this direction in our country, and these steps have helped to eliminate the existing difficulties in this area.

Experts believe that children with disabilities do not feel helpless when they grow up with their healthy peers and participate in the learning process. Such children strive to act, speak, act, and gain strength and energy as healthy children. By adapting to the environment in which they find themselves, they feel that they are a useful person for society.

It should be noted that currently the development of support services for children with disabilities is determined by the "social model". From the mid-80s of the

twentieth century to the present – it is called the "social model" [6, p. 5]. According to this model, all children, regardless of their health, marital status, abilities, religion, race, have equal rights in the educational process and in life. At the same time, the child is not obliged to participate in family life, to go to school, to be ready to work. More attention is paid to the adaptation of the environment to its capabilities, the creation of a system of social relations for the development of its abilities.

The concept of "inclusive education" is often encountered in the field of education. Inclusion in English means "join". The concept of "joining" is associated with the transition to a "social model".

Inclusive education is the involvement of children with disabilities in the same classroom as healthy students by creating special conditions in a general education institution and through special training [10]. This form of education is important for the healthy adaptation of children with disabilities to society, ensuring that general education is accessible to all. It ensures the right of both healthy and unhealthy people to equal education, which contributes to the protection of social equality in society and the provision of education and other special needs of children with disabilities. When children with disabilities participate in the learning process with other peers, they develop a sense of understanding and respect for each other [7].

Although inclusive education, which is expanding in the world, is not yet fully formed in our country, certain steps have been taken to establish and develop this type of education.

One of the most successful projects implemented by the Ministry of Education is the project on inclusive education. Thus, the implementation of the "Inclusive Education Project" in our country began in 2005. The Ministry of Education and UNICEF have been implementing joint inclusive education projects in Azerbaijan since 2005 on the basis of the Development Program for the Organization of Education for Children with Special Needs in the Republic of Azerbaijan. 3 pilot projects have been launched since. 268 children with disabilities were involved in inclusive education during the implementation of projects in 15 secondary schools and 13 preschools.

The Action Plan of the State Strategy for the Development of Education (2015–2023) provides for the development and implementation of targeted additional education programs for inclusive education in preschool and general education institutions [1].

In 2015, the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and the United Nations Children's Fund (UNICEF) analyzed the work done on inclusive education. As a result, the organization of education for children with disabilities

has entered a new phase. Interactive processes in the special education system were implemented in 2016, and effective work was done to improve the quality of inclusive education in the development of creative potential of children with special needs. In order to involve children with disabilities in general education together with other children, the implementation of the project "Application of inclusive education at the level of primary education" in the Republic of Azerbaijan began in the 2015–2016 academic year. For this purpose, 4 children with disabilities were admitted to the first grade, with two classes in each of the pilot inclusive schools (schools No 138; 220; 202 and 252 in Baku). 86 students were involved in inclusive education in 4 general education institutions in Baku.

According to the Action Plan of the project, inclusive education training was organized in Germany for principals of pilot schools, teachers of experimental classes, special education specialists, and a two-week training was held in Baku by four professors from the University of Oldenburg, Germany. Awareness-raising seminars on special and inclusive education were held for parents of children with disabilities living in the area where the schools are located, and speech therapy services were established in those schools.

On December 14, 2017, the "State Program for the Development of Inclusive Education for Persons with Disabilities in the Republic of Azerbaijan for 2018–2024" was approved [5]. The aim of the program is to ensure the right of persons with disabilities to education on an equal footing with others at all levels of education and to create a barrier-free environment for their education. A working group was established to discuss the draft documents, the results of the research and studies, and to prepare relevant proposals.

In May 2018, the project "Improving the skills of teachers in the field of inclusive education" was launched. In this regard, it is planned to improve the teaching opportunities and pedagogical resources of teachers in the field of inclusive education in Baku, Guba, Sheki, Jalilabad, Agjabadi and Shamakhi districts. The project activities were carried out in 4 areas – improving the curriculum and materials on inclusive education, capacity building of teachers and support staff, creating resources for them, improving the policy on inclusive education and organizing public awareness events. In order to provide access to inclusive education resources for teachers and support staff at the Azerbaijan State Pedagogical University and its branches, Inclusive Education Centers were established. In addition, an information booklet and other educational materials on the legislative basis of inclusive education in the country were prepared.

At the same time, trainings were organized to improve the skills of teachers and support staff, and these trainings were used by primary school

teachers, secondary school principals, teachers and students working in the pedagogical faculties of universities.

Support for innovative projects related to inclusive education is increasing in Azerbaijan. For this purpose, another project was launched in 2019 with the support of the Heydar Aliyev Foundation. The project, called "1001 voice stories", is developing new resources for children aged 5–16, both from high school textbooks and classical and world literature. Several videos have been made in this regard and made available to children.

The "Voice Textbook" project, the winner of the 2nd grant competition of the Ministry of Education on development and innovations in education, continues successfully today. The idea of "Voice textbook", an innovative project of Nofal Shirinov, a teacher of Azerbaijani language and literature at Kalbajar district secondary school No 19, was approved. In this project, the literary texts in the literature textbook of the 6th grade were read in the studio by professional announcers and readers in accordance with the requirements of perspective planning and posted on the website www.sesliderslik.az. Students can learn the audio texts by listening to them on the site. There is also a mobile application related to the project. Parents can also download the book to their phones. It should be noted that this project aroused great interest and was supported in providing opportunities for the education of children with special needs.

However, there are many challenges faced by people with disabilities that pose serious challenges to the development of an inclusive society and to the education of the general population. The main problem in this area is the lack of an inclusive education system in our country. Education of children with disabilities together with their healthy peers is successful when general school teachers who teach children with disabilities are fully aware of the characteristics of children's education and upbringing and conduct classes taking into account the corrective orientation of the education system.

One of the main problems in this area is the fact that the number of children with disabilities in preschools and secondary schools in our country is relatively small. Serious problems in involving these children in such institutions, especially in the regions, parents' preference for home education, and the lack of special programs and textbooks make it difficult to involve such children in inclusive education. Libraries for people with disabilities can also provide informational and methodological assistance to secondary school teachers. One of the main factors that can lead to significant improvements in the lives of children with disabilities is the creation of accessible infrastructure. The structure of transport and the construction of streets and roads create

serious difficulties for people with disabilities to move independently. In this regard, it should be noted that in the absence of accessible infrastructure, educational programs can not have any serious effect.

Finally, it should be noted that according to research, there are about 60,000 children with disabilities in Azerbaijan. Only 12,000 of them are involved in education, including 1,105 in special schools, 2,664 in special boarding schools, 7,750 at home and 268 in inclusive education. UNICEF estimates that 54,000 of the 72,000 children with disabilities registered in Azerbaijan are of primary and secondary school age. In other words, only 20% of registered school-age children with disabilities receive education. Only 14,638 of them are involved in education. About 9,355 people study at home, 2,558 in special schools and about 2,725 in special boarding schools. In other words, 4 out of every 5 children with disabilities are out of school.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОСЕДУЮЩИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

School is not just a place where children learn. Children are formed at school both mentally, mentally and socially. In this regard, the role of school in children's lives is undeniable. A well-established education system is one of the conditions for the success of the school. It is in such a modern education system that children must acquire both the linguistic and technological knowledge and the skills necessary to make the right choices during the school years and for the rest of their lives. At the heart of these skills is the ability to think critically, research, analyze, draw conclusions, and implement them.

The role of inclusive education in the development of these skills in children with disabilities is undeniable. Because the basis of inclusive education is a society with equal rights, an environment where there is no hate speech, a fair and individual approach, the breaking of negative stereotypes. Of course, students should be taught to work in a team or team, to be impartial, empathetic, friendly and not to see differences as an obstacle. This means the social development of society. Such an education is the embryo of a society full of trust, hope, free from negative situations such as fear, humiliation, psychological and physical violence, and discrimination.

The education of children with disabilities is important precisely because it is as if they are out of the public eye, spend most of their time at home, and cannot socialize. This prevents their integration into society. Such children do not attend school and are unable to participate in various activities. They cannot

find the necessary conditions to develop their skills. And in many cases, parents are unable to prepare their children for life at a good level due to financial difficulties and low levels of education. These children have a hard time finding work in the labor market in the future.

It should be noted that in order for children with disabilities in Azerbaijan to be more easily and quickly integrated into society by studying with other children, the society's approach to inclusive education must change for the better.

Prospects for future research in this area: We can say with confidence that the large-scale implementation of projects calling on society to be humane and sensitive, using the experience of other countries, will have a significant impact on the formation of "as a member of society" thinking in children with disabilities. When they grow up with their healthy peers and participate in the learning process, they do not consider themselves useless, helpless, try to act like them, talk, act, gain strength, adapt to their environment and feel that they are an individual and a useful person.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- [1] «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı. Bakı şəhəri, 19 yanvar 2015-ci il № 995.
- [2] Ş. Ağayev, E. Məmmədova, X. Əliyeva, «İnkluziv təhsil günün tələbidir», *Azərbaycan məktəbi jurnalı*, № 4, 2012.
- [3] BMT-nin «Əlillərin hüquqları haqqında» Konvensiyasının icrasına dair Azərbaycan Respublikasının ilk hesabatı. Yanvar, 2011-ci il.
- [4] Əlil uşaqların təhsilə cəlb edilməsi ilə bağlı yeni planlar. *Təhsil Nazirliyi, Press-reliz- Sual-cavab*, 2014-cü il.
- [5] *İnkişaf Proqramının təsdiq edilməsi haqqında fərman (2018–2024 illər) xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların (əlil uşaqlar) təhsilinin təşkili*. Bakı: Respublikanın Qanunvericilik Toplusu Azərbaycan. Azərbaycan Respublikası, 2017.
- [6] İnkluziv siniflərdə təlimin təşkili. Bakı. Oxu materialı, 2018. [Elektron resurs]. Mövcuddur: <https://is.gd/ZipOs4> Tamamlanma tarixi: Q.11, 2022.
- [7] *2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün inkluziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət proqramı*. Bakı, 2017.
- [8] S. Qasımov, Y. Talıbov, *Əlahiddə pedaqogikanın əsasları*. Bakı, 2000.
- [9] Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə çıxış imkanları: real vəziyyət, beynəlxalq praktika və təkliflər, *İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi (CESD)*. Bakı, 2016.

- [10] *Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*. Bakı, 2001.
- [11] «*Təhsil haqqında*» *Azərbaycan Respublikasının qanunu*. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2010, 80 səh.

«СОЦІАЛЬНА МОДЕЛЬ» У НАВЧАННІ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Ахмадова Мехпара,

доктор філософії з педагогічних наук,
викладач кафедри психології та педагогіки
Нахічеванського державного університету.
Нахічевань, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0002-4997-3239>
ehmedovamehpare69@gmail.com

Анотація. Інклюзивна освіта – це процес загальноосвітнього розвитку. Це означає, що освіта має бути доступною для всіх з точки зору задоволення різноманітних потреб усіх дітей. Вона також забезпечує освіту для дітей з особливими потребами. Концепція інклюзивної освіти базується на принципі прав людини. Відповідно до Конвенції з прав людини, держави мають створити систему освіти, в якій право на освіту поширюється на кожну дитину. Азербайджанська Республіка підписала Конвенцію з прав людини У 1992 році і взяла на себе зобов'язання захищати право кожної дитини на освіту, яка проживає в нашій країні. У статті розглядається «соціальна модель» розвитку служб підтримки дітей з обмеженими можливостями. Зазначається, що відповідно до цієї моделі усі діти, незалежно від стану здоров'я, сімейного стану, навичок, віросповідання, раси, мають рівні права в освітньому процесі та у житті. При цьому дитина не зобов'язана брати участь у сімейному житті, ходити в школу, бути готовою до праці. Більше уваги приділяється адаптації середовища до його можливостей, створенню системи суспільних відносин для розвитку її здібностей. Підсумовуючи, підхід суспільства до інклюзивної освіти має змінитися на краще, щоб діти з обмеженими можливостями в Азербайджані могли легше та швидше інтегруватися в суспільство, навчаючись разом з іншими дітьми. За ними слід регулярно спостерігати, визначати додаткові спеціальні програми та підручники для їх навчання, навчити достатню кількість персоналу для роботи з ними, розвивати їх навички та створювати сприятливі умови для більш комфортного проживання і гарне місце на ринку праці. Тому що збільшення бажання

таких дітей жити підвищить їхній успіх.

Ключові слова: діти-інваліди; спеціальні школи; соціальна модель; інклюзивна освіта; загальноосвітні школи.

«СОЦИАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ» В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Ахмедова Мехпара,

доктор философии в области педагогики,
Преподаватель кафедры психологии и педагогики
Нахичеванского государственного университета.
Нахичеван, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0002-4997-3239>
ehmedovamehpare69@gmail.com

Аннотация. Инклюзивное образование – это процесс развития общего образования. Это означает, что образование должно быть доступным для всех с точки зрения удовлетворения разнообразных потребностей всех детей. Также предоставляет образование для детей с особыми возможностями. Концепция инклюзивного образования основана на принципе прав человека. Согласно Конвенции о правах человека, государства должны создать систему образования, в которой право на образование распространяется на каждого ребенка. Азербайджанская Республика подписала Конвенцию о правах человека в 1992 году и взяла на себя обязательство защищать право каждого ребенка, проживающего в нашей стране, на образование. В статье рассматривается «социальная модель» развития службы поддержки детей с ограниченными возможностями здоровья. Отмечается, что согласно этой модели все дети, независимо от здоровья, семейного положения, навыков, вероисповедания, расы, имеют равные права в образовательном процессе и в жизни. При этом ребенок не обязан участвовать в жизни семьи, ходить в школу, быть готовым к работе. Больше внимания уделяется приспособлению среды к ее возможностям, созданию системы социальных отношений для развития ее способностей. В заключение, подход общества к инклюзивному образованию должен измениться к лучшему, чтобы дети с ограниченными возможностями в Азербайджане могли легче и быстрее интегрироваться в общество, обучаясь с другими детьми. Их следует регулярно контролировать, определять дополнительные специальные программы и учебники для их обучения, обучать достаточное количество кадров для работы с ними, развивать их

навыки и создавать для них благоприятные условия для более комфортного проживания. и хорошее место на рынке труда. Потому что увеличение желания таких детей жить повысит их успешность.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями здоровья; специальные школы; социальная модель; инклюзивное образование; общеобразовательные школы.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı. Bakı şəhəri, 19 yanvar 2015-ci il № 995.
- [2] Ş. Ağayev, E. Məmmədova, X. Əliyeva, «İnklüziv təhsil günün tələbidir», Azərbaycan məktəbi jurnalı, № 4, 2012.
- [3] BMT-nin «Əlillərin hüquqları haqqında» Konvensiyasının icrasına dair Azərbaycan Respublikasının ilk hesabatı. Yanvar, 2011-ci il.
- [4] Əlil uşaqların təhsilə cəlb edilməsi ilə bağlı yeni planlar. Təhsil Nazirliyi, Press-reliz- Sual-cavab, 2014-cü il.
- [5] İnkişaf Proqramının təsdiq edilməsi haqqında fərman (2018–2024 illər) xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların (əlil uşaqlar) təhsilinin təşkili. Bakı: Respublikanın Qanunvericilik Toplusu Azərbaycan. Azərbaycan Respublikası, 2017.
- [6] İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili. Bakı. Oxu materialı, 2018. [Elektron resurs]. Mövcuddur: <https://is.gd/ZipOs4> Tamamlanma tarixi: Q.11, 2022.
- [7] 2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət proqramı. Bakı, 2017.
- [8] S. Qasimov, Y. Talibov, Əlahiddə pedaqogikanın əsasları. Bakı, 2000.
- [9] Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə çıxış imkanları: real vəziyyət, beynəlxalq praktika və təkliflər, İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi (CESD). Bakı, 2016.
- [10] Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2001.
- [11] «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2010, 80 səh.

*Стаття надійшла до редакції
10 квітня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-22-34](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-22-34)
УДК 37.017.4

Вініченко Алла Анатоліївна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-2641-9769>
allavin.ko@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ВИКЛИКАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті аналізується особливості патріотичного виховання молоді в сучасних реаліях життя, розглянуто сутність поняття «патріотизм» як наукової проблематики, визначено особливості патріотизму та патріотичного виховання молоді в умовах сьогодення. Зміна морально-етичних тенденцій в соціумі підкреслюють необхідність всебічного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу розвитку суспільства. Патріотизм – це фактор, який об'єднує населення країни в одну націю, це запорука стабільності та розвитку самої держави. Питання патріотизму стало тематикою філософування ще античних філософів Платона та Арістотеля. Історико-філософський аспект патріотизму передбачає розгляд його як суспільно-історичного явища, обумовленого соціально-політичними, економічними, етнокультурними та іншими характеристиками конкретного суспільства. Основним завданням національно-патріотичного виховання молоді є створення позитивних ціннісних відносин з українським народом, Батьківщиною, власною державою і нацією. Розуміння патріотизму здобувачами вищої освіти й прояв його як ціннісної орієнтації не завжди збігаються з нормативною моделлю, закріпленої в програмах патріотичного виховання. Професійно-педагогічний вплив на формування патріотизму серед молоді змінюється через виникнення сторонніх впливів: специфікою роботи студента, соціальним середовищем, колективними відносинами. Здійснення патріотичного виховання потребує нових концептуальних підходів, особливо усвідомлення того, що формування патріотизму у молоді не може бути другорядним чи бути предметом суспільно-політичного маніпулювання.

Ключові слова: держава; виховання; патріотизм; педагогіка; молодь; суспільство; державна мова; свідомість; громадянин; політична культура.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Створення нового глобального інформаційного простору, зміна форм соціальної комунікації, зміна морально-етичних тенденцій підкреслюють необхідність всебічного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу розвитку суспільства. Бо кожна держава потребує своїх вірних громадян, для яких патріотизм є особистою моральною потребою. Ця чеснота зазвичай не успадковується генетично, вона виникає в результаті виховання. Патріотизм – це фактор, який об'єднує населення країни в одну націю, це запорука стабільності та розвитку самої держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу приділяли вихованню любові до Батьківщини, рідної мови та формуванню національної самовпевненості як теоретичному аспекту патріотичного Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, М. Драгоманов, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський.

Філософські основи виховного процесу, відповідно до нової парадигми освіти і виховання, розробляли М. Антонєць, А. Бойко, Л. Вовк, М. Євтух, П. Кононенко, В. Москалець, М. Стельмахович, М. Ярмаченко та ін. Національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання досліджували Ю. Бондаренко, М. Боришевський, О. Вишневський, Р. Захарченко, В. Кузь, Б. Цимбалістий, В. Янів, Я. Ярема, О. Ярмоленко та М. Зубалій, В. Івашковський.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – проаналізувати особливості патріотичного виховання молоді в сучасних реаліях життя.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- розглянути сутність поняття «патріотизм» як наукової проблематики;
- визначити особливості патріотизму та патріотичного виховання молоді в умовах сьогодення.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Забезпечення належним чином національного суверенітету і територіальної цілісності України потребує докорінного реформування вітчизняної системи виховання молоді, її спрямування на становлення

свідомих громадян і патріотів української соборності. Тому перед незалежною Україною постала проблема історичного значення: відродити національно-патріотичне виховання України і водночас підняти її на сучасний рівень науково-культурного розвитку.

Аналіз довідників, першоджерел та періодичних видань показав, що існують різні підходи до визначення поняття «патріотизм».

Звертаючись до історії доби античності, варто нагадати, що ще відомий філософ Платон у своєму діалозі «Держава» оперує терміном «суспільне благо» [1]. Останнє є найвищою цінністю, найважливішим принципом функціонування ідеальної держави, це розуміє і підтримує більшість громадян. Громадянин дбає про інтереси держави, держава піклується про інтереси громадянина за умови уряду юстиції. І саме «суспільне благо» Платона закладає основи до поняття патріотизм.

Арістотель, у свою чергу, розглядає патріотизм з погляду державних інтересів з точки зору поняття патріотизму громадян – це одна із складових, яка гарантує добробут держави. Значення проявів суто військово-героїчної складової поступається місцем ширшим громадянським проявам: виконання громадянських обов'язків порядного громадянина в економіці, політиці, мистецтві, науці та інших сферах суспільного життя, зокрема в армії, але без його домінування. Виховання такого громадянина вважається однією з основних функцій держави [2].

У свою чергу, історико-філософська складова патріотизму транслює його через суспільно-історичні явища, що обумовлені соціально-політичними, економічними, етнокультурними та іншими характеристиками конкретного суспільства.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови «патріотизм» визначається як: «любов до Батьківщини, відданість їй та своєму народові, готовність прийти на її захист», а «патріот – це той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви і подвиги» [3].

Н. Волошина досліджуючи соціально-філософські аспекти патріотизму в сучасному українському суспільстві запропонувала таке визначення: патріотизм – одна з найважливіших, незмінних цінностей, притаманних усім сферам життя суспільства і держави, яка виражає ставлення особистості до Батьківщини і характеризує найвищий рівень її розвитку[4]. Він є своєрідною основою суспільно-державного устрою, ідеологічною опорою її життєздатності, однією з головних умов ефективного функціонування всієї системи соціальних і державних інститутів.

І. Бех визначає патріотичне виховання як керівництво індивідуальним становленням особистості як патріота, що передбачає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини. Психологічна структура людського ставлення полягає у встановленні неповторного своєрідного поєднання пізнавальних і емоційних утворень, де останній компонент вважається провідним [5].

На державному рівні вирішення питання патріотичного виховання молоді відображені у Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.), що трактує поняття «патріотичне виховання» як частину національного виховання, головною метою якого є стати самодостатнім громадянином-патріотом України, гуманістом та демократом, готовим виконувати громадянські та конституційні зобов'язання духовна та культурна спадщина українського народу, досягаючи високої культури взаємин [6]. Розпорядженням Кабінету міністрів України від 9 жовтня 2020 року № 1233-р було схвалено Концепцію Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У роботі було застосовано первинні і вторинні методи традиційного аналізу документів, кількісного аналізу документів; був здійснений порівняльний аналіз основних концептуальних підходів до дослідження соціокультурних цінностей.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Варто розглядати національно-патріотичне виховання молоді як невід'ємну частину системи національної безпеки України – як комплексну системну та цілеспрямовану діяльність органів державної влади та суспільства, сім'ї, школи та інших соціальних інститутів, спрямовану на формування у підростаючого покоління високої патріотичної свідомості та почуттів від вірності і любові до постійної готовності виконувати свій обов'язок із захисту національних інтересів. Основним завданням національно-патріотичного виховання молоді є створення позитивних ціннісних відносин з українським народом, Батьківщиною, власною державою і нацією.

Тому В. Стадник визначає патріотичне виховання як системну та взаємоузгоджену діяльність органів державної влади, військового управління, навчальних, наукових і культурних закладів, політичних партій та громадських організацій, спрямовану на формування високого патріотичного свідомості

громадян, почуття вірності своїй Батьківщині, формування патріотичної свідомості у громадян. [7]. Однак, науковці, аналізуючи складні роки незалежності та боротьбу з радянськими пережитками минулого в суспільно-політичному та соціокультурному житті приходять висновку, що патріотичний фактор став вирішальним у формуванні масової свідомості людей.

На думку історика Р. Гури свого українське суспільство у своєму соціокультурному вимірі втратило розуміння значущості розвитку патріотизму і цьому сприяли ряд чинників:

- *історичний* – заперечувалися досягнення та здобутки національної історії, що спричиняє поступову втрату патріотичних орієнтирів народу основ патріотичної ідеології;

- *ідеологічний* – через відсутність механізму створення та оновлення патріотичної ідеї, патріотична свідомість українського суспільства перебуває у кризовому стані;

- *соціальний* – політичні та духовні «еліти» України не стали носіями стратегії розвитку національно-патріотичної ідеї у її класичному вигляді;

- *військово-патріотичний* – свідоме ігнорування проблем патріотичного виховання у Збройних Силах України, падіння престижу військової служби створило умови для погіршення морально-психологічного стану військ та становить загрозу національній безпеці держави.

- *національно-державний* – досвід Другої світової війни наочно продемонстрував, що ігнорування патріотизму, невід'ємної, генетичної риси менталітету народу, є вкрай загрозливим [8].

І як результат, тривале в часі ігнорування питання значущості патріотичного виховання демонструється результатами соціологічних досліджень, що констатуються у роз'яснювальній записці до Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та трактуються як загрози [9].

Згідно з опитуванням соціологічної групи «Рейтинг» у 2019 році, ідентифікатор «громадянин України» є домінуючим у всіх регіонах України, тоді як на Заході найбільше респондентів – 72%, у Центрі обрали цю альтернативу – 66%, на півдні – 62%, на сході – 51% і 14% на півдні та сході України ідентифікуються як радянські люди.

Менше половини населення України використовує українську мову в родинному середовищі 46% (лише українською – 32,4%, переважно українською – 13,6%), тоді як кожен четвертий використовує російську мову (переважно російська – 12,3%, лише російська – 15,8%).

Рис. 1 Ідентифікація громадян України за даними опитування соціологічної групи «Рейтинг у 2019 р. [10]

Загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва разом з Київським міжнародним інститутом соціології в серпні 2019 р. констатували низький рівень сформованості цінності державної символіки і дій з її вшанування. Державні символи викликають почуття гордості лише у 25,7% населення України, а День незалежності України для 23% – це просто вихідний день, 4% українців вважають цей день історичною помилкою[11]. Українську мову в родинному колі використовує лише 46% населення, переважно російською мовою користується 12,3% і лише російською 15,8% населення. А про діяльність національно-патріотичних і громадських об'єднань у 2017 році нічого не знали 61% населення і лише 1,1% залучалися до їх роботи. І як результат – у разі виникнення військової загрози, за даними соціологічного опитування жовтень 2018 р., відстоювати територіальну цілісність України із зброєю в руках готові були близько 55% респондентів, а на Сході не мали таких намірів.

Варто зауважити, що аналізована дефініція патріотизму може трактуватися як базова духовна цінність загальнонаціонального рівня, що лежить в основі патріотичної ідеології, що є критерієм потрібного й бажаного в патріотичній поведінці або система властивостей особистості (військовослужбовців), що забезпечує її готовність до патріотичних соціальних дій в інтересах суспільства і держави [12]. Вона може суттєво

впливати на формування політичної культури особистості в цілому, визначаючи її відношення до історії, традицій, релігійних уявлень свого народу, оцінку його сучасного положення у світі.

Виховання молодих патріотів, відродження української патріотичної ідеї – найважливіше завдання держави, яке не може бути вирішене без повноти знань про місце, яке патріотизм займає в системі ціннісних орієнтацій, його ролі у формуванні світогляду молодих українців [13].

За даними опитування соціологічної групи «Рейтинг» у серпні 2019 року, 83% громадян України вважають себе патріотами своєї країни (майже стільки, скільки в 2018 році). Лише 11% мають протилежну думку, ще 6% не змогли відповісти. Цього року, порівняно з попередніми опитуваннями, чітка відповідь на це питання була найпопулярнішою (60%).

Регіональні характеристики патріотичного налаштування українців представлено на рис. 2.

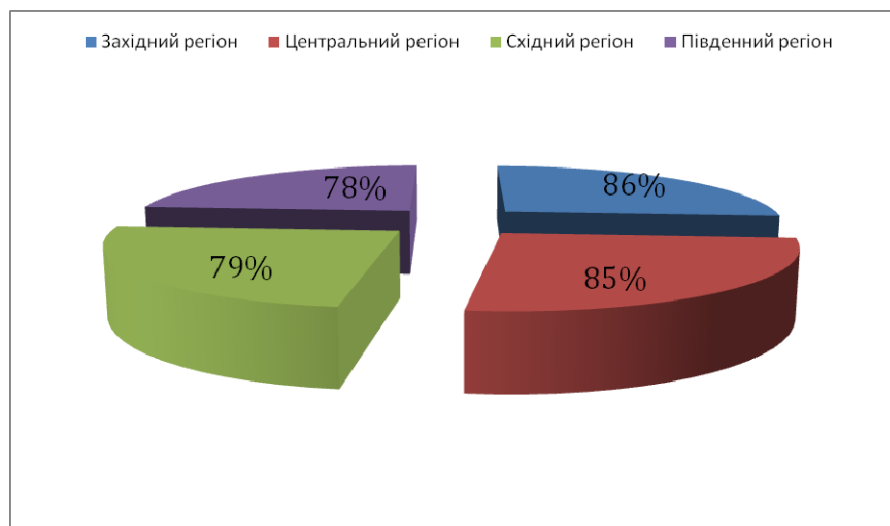

Рис. 2 Кількість патріотично налаштованих громадян в Україні у 2019 р. за результатами соціологічного опитування [10]

За період досліджень зафіксовано найбільшу кількість тих, хто підтримав би проголошення Незалежності України, якби сьогодні перед ними постав такий вибір – 82% (у 2012 році таких було 62%). Лише 12% висловили протилежні міркування, ще 6% вагалися з відповіддю.

Роль патріотизму для соціалізації молоді значною мірою зумовлена його універсальністю як соціального явища, безліччю проявів, цілісними взаємовідносинами з іншими важливими особистісними утвореннями.

О. Стьопіна аналізуючи складові патріотичного виховання молодого покоління виокремило етапи виховання патріотизму особистості:

- виховання любові й поваги до своїх батьків, своєї родини, що повинно формуватися в дошкільному віці в межах родинного виховання;
- виховання позитивного ставлення до «малої батьківщини», що формується у підлітків у період шкільного навчання;
- виховання позитивного ставлення до своєї країни (державницького патріотизму) відповідає юнацькому віку; формується в період навчання у випускних класах загальних закладів вищої освіти (ЗЗВО);
- виховання усвідомлення своєї належності до історичної спільноти та культурно-релігійної традиції східнослов'янських народів, тобто формування через позитивну етнічну ідентичність толерантності в міжнаціональних відносинах – також є виховним завданням ЗЗВО;
- виховання доброзичливого ставлення до всіх народів світу – якість, притаманна високодуховній особистості, яка формується у процесі самовиховання протягом усього життя [14].

С. Савченко. окреслив специфіку прояву патріотизму у сучасному середовищі здобувачів вищої освіти, яка раніше не була так значно виражена і полягає у співвідношенні між рівнем матеріальної забезпеченості учнів та їх патріотичними настроями. Оскільки більшість здобувачів вищої освіти змушені поєднувати навчання з роботою, професійно-педагогічний вплив на формування патріотизму змінюється через виникнення сторонніх впливів, які визначаються специфікою роботи студента, соціальним середовищем, колективними відносинами [13]. Тому розуміння патріотизму студентами й прояв його як ціннісної орієнтації не завжди збігаються з нормативною моделлю, закріпленої в програмах патріотичного виховання [7].

Отже, патріотизм виступає як складне соціокультурне явище, що характеризується багатоаспектністю свого змісту й різноманітним проявом в різних умовах. Зважаючи на складну ситуацію в державі, коли так звана гібридна війна переросла у реальну війну з російським агресором оглядачі і політологи не беруться розмежовувати загальнонаціональний підйом на боротьбу з ворогом як хвилю патріотизму чи бажання громадян захистити свою Батьківщину, родину, дім.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Перед владою, в майбутньому, постане питання докорінного перегляду принципів систематизації, активізації, популяризації та патріотичного виховання.

І обмежуватися виключно освітньою сферою ми не можемо, адже це комплексна системна та цілеспрямована діяльність органів державної влади та суспільства, сім'ї, закладів освіти та інших соціальних інститутів, спрямована на формування у підростаючого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності й любові до постійної готовності виконувати свій обов'язок із захисту національних інтересів. Тому, необхідним є формування знань не лише про героїчні сторінки історії й традиції України минулих часів та сучасності зокрема але й уміння аналізувати здобутки і прорахунки у своїй історії. В умовах гібридної війни важливо допомогти усвідомити єдність армії та українського народу, наступність культурних, військових традицій, їх цінність. Суттєвих корективів потребують зміни в курсах соціально-гуманітарних дисциплін безпосередньо, оскільки останніми роками у закладах вищої освіти спостерігається тенденція до зменшення кількості годин на їх вивчення або і виключення з освітніх програм взагалі.

Перспективи подальших досліджень. Сучасна педагогічна наука має постійно розвиватися, набувати глибшого національного змісту і характеру, творчо використовувати кращі досягнення інших народів. Молодь потребує оволодіння не лише системою наукових знань, а передусім цілісною національно-патріотичною культурою та духовністю. Здійснення патріотичного виховання потребує нових концептуальних підходів, особливо усвідомлення того, що формування патріотизму у молоді не може бути другорядним чи бути предметом суспільно-політичного маніпулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Платон. *Держава*. Київ, Україна: Основи, 2000.
- [2] Арістотель. *Політика*. Київ, Україна: Основи, 2000.
- [3] *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, В. Т. Бусел, Ред. Київ, Україна: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004.
- [4] Н. Волошина, «Порівняльний аналіз понять “патріотизм” і “націоналізм” в Україні», *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*, № 4, с. 122–129, 2015.
- [5] Міністерство освіти і науки України. (2015, Черв. 16). *Наказ № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/tbAmqX>

- [6] І. Д. Бех, *Національна ідея в становленні громадянина-патріота України*. Київ, Україна, 2014.
- [7] В. Стадник, «Досвід армій провідних країн світу щодо патріотичного виховання особового складу», *Педагогіка і психологія професійної освіти*, № 2, с. 260–268, 2013.
- [8] Р. В. Гула, *Патріотизм в Україні: уроки минулого, сучасний стан, погляд у майбутнє*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/IRIBtI> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [9] Кабінет Міністрів України. (2020, Жовт. 09). *Розпорядження № 1233-р «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/iKTB7r>
- [10] *Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2019*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/uKWCAf> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [11] *Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян*. Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/eifWN6> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [12] В. Каменюк, «Психологічні умови формування патріотизму у структурі особистості в контексті сучасних гібридних війн», *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VIII (95), Issue. 239, 2020.
- [13] С. В. Савченко, «Патріотичне виховання молоді в умовах інформаційної війни: досвід організації соціально-педагогічної роботи у переміщеному ЗВО», *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, № 1(339), ч. 2, с. 148–158, 2021. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-2-148-158](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-148-158)
- [14] О. Стьопіна, «Патріотичне виховання: теорія та практика», *Шкільний світ*, № 42, с. 6–8, 2007.

FEATURES OF PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH UNDER THE PRESENT CHALLENGES

Alla Vinichenko,

Candidate of Historical sciences, associate professor
of the Department of Public administration
and Project management, Educational and scientific institute
of management and psychology
SIHE «University of education management».
Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0003-2641-9769>
allavin.ko@gmail.com

Abstract. The article analyzes the features of patriotic education of youth in the modern realities of life, considers the essence of the concept of «patriotism» as a scientific problem. It identifies the features of patriotism and patriotic education of youth in modern conditions. The change of moral tendencies in society underlines the need for a comprehensive justification of the new paradigm of patriotic education as a process of society development. Patriotism is a factor that unites the country's population in one nation, it is a guarantee of the state stability and development. The question of patriotism became the theme of philosophizing of the ancient philosophers Ptaton and Aristotle. The historical and philosophical aspect of patriotism implies consideration of it as a social and historical phenomenon, caused by socio-political, economic, ethnocultural and other characteristics of a particular society. The main task of national-patriotic education of youth is creation of positive value relations with Ukrainian people, Motherland, own state and nation. The perception of patriotism by higher education applicants and its expression as a value orientation do not always coincide with the normative model enshrined in the programs of patriotic education. Professional and pedagogical influence on the formation of patriotism among young people changes due to the emergence of extraneous influences: the specificity of the student's work, social environment, collective relations. The implementation of patriotic education requires new conceptual approaches, especially the awareness that the formation of patriotism among young people cannot be secondary or subject to social and political manipulation.

Key words: state; education; patriotism; pedagogy; youth; society; state language; consciousness; citizen; political culture.

ОСОБЕННОСТИ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЯХ ЖИЗНИ

Виниченко Алла Анатольевна,

кандидат исторических наук, доцент кафедры
публичного управления и проектного менеджмента
Учебно-научного института менеджмента и психологии
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0003-2641-9769>
allavin.ko@gmail.com

Аннотация. В статье анализируются особенности патриотического

воспитания молодежи в современных реалиях жизни, рассмотрена сущность понятия «патриотизм» как научной проблематики, определены особенности патриотизма и патриотического воспитания молодежи в современных условиях. Изменение нравственно-нравственных тенденций в социуме подчеркивают необходимость всестороннего обоснования новой парадигмы патриотического воспитания как процесса развития общества. Патриотизм – это фактор, объединяющий население страны в одну нацию, это залог стабильности и развития самого государства. Вопрос патриотизма стал тематикой философствования еще античных философов Платона и Аристотеля. Историко-философский аспект патриотизма предполагает рассмотрение его как общественно-исторического явления, обусловленного социально-политическими, экономическими, этнокультурными и другими характеристиками конкретного общества. Основной задачей национально-патриотического воспитания молодежи является создание положительных ценностных отношений с украинским народом, Родиной, собственным государством и нацией. Понимание патриотизма соискателями высшего образования и проявление его как ценностной ориентации не всегда совпадают с нормативной моделью, закреплённой в программах патриотического воспитания. Профессионально-педагогическое влияние на формирование патриотизма среди молодежи изменяется из-за возникновения посторонних влияний: спецификой работы студента, социальной средой, коллективными отношениями. Осуществление патриотического воспитания требует новых концептуальных подходов, особенно осознания того, что формирование патриотизма у молодежи не может быть второстепенным или предметом общественно-политического манипулирования.

Ключевые слова: государство; воспитание; патриотизм; педагогика; молодежь; общество; государственный язык; сознание; гражданин; политическая культура.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Platon. Derzhava. Kyiv, Ukraina: Osnovy, 2000.
- [2] Aristotel. Polityka. Kyiv, Ukraina: Osnovy, 2000.
- [3] Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy, V. T. Busel, Red. Kyiv, Ukraina: Irpin: VTF «Perun», 2004.
- [4] N. Voloshyna, «Porivnialnyi analiz poniat “patriotyzm” i “natsionalizm” v Ukraini», Naukovyi visnyk Kremenetskoï oblasnoï humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka, № 4, s. 122–129, 2015.

- [5] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2015, Cherv. 16). Nakaz № 641 «Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi, zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi ta metodychnykh rekomendatsii shchodo natsionalno-patriotychnoho vykhovannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/tbAmqX>
- [6] I. D. Bekh, Natsionalna idea v stanovleni hromadianyna-patriota Ukrainy. Kyiv, Ukraina, 2014.
- [7] V. Stadnyk, «Dosvid armii providnykh krain svitu shchodo patriotychnoho vykhovannia osobovoho skladu», Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity, № 2, s. 260–268, 2013.
- [8] R. V. Hula, Patriotyzm v Ukraini: uroky mynuloho, suchasnyi stan, pohliad u maibutnie. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/IRlBtI> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [9] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020, Zhovt. 09). Rozporiadzhennia №1233-r «Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na period do 2025 roku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/iKTB7r>
- [10] Dynamika patriotychnykh nastroiv ukraintsiv: serpen 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/uKWCAf> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [11] Hromadianske suspilstvo v Ukraini: pohliad hromadian. Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/eifWN6> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [12] V. Kameniuk, «Psykhologichni umovy formuvannia patriotyzmu u strukturi osobystosti v konteksti suchasnykh hibrydnykh viin», Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, VIII (95), Issue. 239, 2020.
- [13] S. V. Savchenko, «Patriotychne vykhovannia molodi v umovakh informatsiinoi viiny: dosvid orhanizatsii sotsialno-pedahohichnoi roboty u peremishchenomu ZVO», Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky, № 1(339), ch. 2, s. 148–158, 2021. [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-2-148-158](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-148-158)
- [14] O. Stopina, «Patriotychne vykhovannia: teoriia ta praktyka», Shkilnyi svit, № 42, s. 6–8, 2007.

*Стаття надійшла до редакції
11 квітня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-35-47](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-35-47)
УДК 373.2.015.311

Волік Наталія Миколаївна,

аспірантка кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького.

Мелітополь, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-2511-5782>
natalia.volik@mdpu.org.ua

Ляпунова Валентина Анатоліївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького.

Мелітополь, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-5658-8128>
lapunova001@gmail.com

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПИТАНЬ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКА В ДЕРЖАВНОМУ СТАНДАРТІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ЧИННИХ ОСВІТНІХ ПРОГРАМАХ

Анотація. У статті порушується питання мінливості сучасного світу, що зумовлює необхідність спрямовувати розвиток особистості відповідно до викликів часу. Надано короткий історичний огляд зміни освітньої парадигми в нашій країні, а також у європейському освітньому просторі. В цьому зв'язку представлено думки та висновки вітчизняних фахівців і міжнародних експертів в галузі освіти. Вказується на те, що дошкільний період – це фундамент становлення особистості людини, а отже, формування засад її розвитку необхідно починати саме в цьому віці. Наведено перелік науковців, які займаються дослідженням питань розвитку емоційної сфери дошкільника, а також їхніх колег, що переймаються проблемами комунікативної компетентності дитини дошкільного віку. Показано, що науково-педагогічна спільнота відреагувала на означені виклики часу створенням нових стандартів освіти. Мова йде про оновлений Базовий компонент дошкільної освіти. Визначено, що на відміну від попередніх редакцій Базового компоненту дошкільної освіти, розвитку емоційної складової надавалась опосередковану увагу. В новітньому ж стандарті, вона виділена в окрему складову усіх освітніх ліній. Надано визначення поняттю «освітне

середовище». Розглянуто також його вплив на досягнення розвивальних цілей сучасної освіти, що є основною думкою запропонованого під час створення стандарту так званого «конструктивістського підходу». Методологічними засадами дослідження є аналіз зазначених програм щодо розвитку емоційної сфери дитини дошкільного віку, результатом чого виявилась детермінація понять «емоційний інтелект» і «комунікативна компетентність» дошкільника, визначення їхнього взаємозв'язку. Означено протиріччя між оновленим базовим компонентом та чинними програмами, якими наразі користуються педагоги в закладах дошкільної освіти.

Ключові слова: дошкільник; емоційна сфера; емоційний інтелект; комунікативна компетентність; освітні програми; базовий компонент.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Події останніх років засвідчили всьому світовому співтовариству, що головною рисою нашого часу є мінливість, а також нестабільність сучасного світу. Тож, основною рисою особистості людини XXI століття має стати не тільки вміння протистояти негараздам сьогодення, а й здатність «перенастроювати» свою систему світосприйняття відповідно до викликів часу. Цей процес формування нових навичок вже розпочався, і розпочався стихійно, підтверджуючи головний принцип розвитку особистості: «Розвиток неможливо зупинити, він буде відбуватись попри все. Але його можливо направити. Так от, вчасно визначити напрям розвитку людини нашого часу, спрямувати його в конструктивне русло – це завдання, яке постає перед усією науково-педагогічною спільнотою. І починати цю роботу варто вже з дошкільного віку, оскільки саме в цей період розширюється та збагачується емоційний досвід дитини, формується емоційне ставлення до себе, інших людей та навколишньої дійсності загалом, що відображається в особливостях емоційної поведінки дитини у процесі соціальної взаємодії та спілкування з іншими дітьми й дорослим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоційним розвитком дитини дошкільного віку опікується низка дослідників сучасності (Т. Піроженко, О. Байер, О. Косенчук, І. Мельничук, Н. Трофаїла та ін.). Комунікативну компетентність дитини дошкільного віку досліджує ціла когорта науковців (А. Дяченко, Н. Гавриш, А. Богуш, Г. Васьківська, М. Листопад та ін.). Емоційний інтелект, як новітній феномен, який охоплює майже всі сфери життєдіяльності особистості, цікавить зараз багатьох дослідників. Проте аналізу оновленого базового компонента та чинних освітніх програм з огляду на вказані дефініції, нами віднайдено не було.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою даної статті є огляд деяких чинних освітніх програм дошкільної освіти, а саме «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Я у світі» та аналіз їхнього змісту відносно емоційного розвитку дошкільника і комунікативної компетентності, вказати на взаємозв'язок цих понять із поняттям «емоційний інтелект»; а також висунуто *гіпотезу*, що існуючі програми, хоча і відповідають загальному змісту дошкільної освіти, проте мають бути оновлені відповідно до Державного стандарту дошкільної освіти України (БКДО-2021).

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: ознайомити з останніми змінами в дошкільній освіті; наголосити на конкретних відмінностях попередньої редакції БКДО та новим стандартом дошкільної освіти; розкрити сутність деяких понять («освітнє середовище», «комунікативна компетентність», «емоційний інтелект»); надати аналіз найбільш поширених освітніх програм відносно розвитку емоційної сфери дошкільника; означити проблему невідповідності цілей БКДО-2021 повноті їх реалізації у чинних освітніх програмах.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Як відомо, дошкільний вік – це початок життя і період становлення усіх соціальних функцій дитини. Як вказано в Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку, «...дошкільна освіта – перша ланка системи безперервної освіти, що закладає підґрунтя розвитку особистості дитини, є передумовою її самореалізації в подальшому навчанні та розвитку впродовж життя. Відповідно до Міжнародної класифікації стандартів освіти (ISCED), нульовий рівень освіти – рання дитяча освіта – охоплює два стратегічно важливі періоди: ранній вік (від одного року до трьох років) та дошкільний вік (від трьох до шести-семи років)» [1]. Тож, зрозуміло, що розвивати так звані soft-skills навички, про які однозначно наголосив форум в Давосі [2], необхідно починати змалку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети було використано наступні теоретичні методи наукового дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури з теми, класифікація та упорядкування отриманої інформації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Ретроспективний огляд останніх подій в освіті показує, що нарешті

розпочалась активна фаза реформи української освітньої галузі, про яку ще на початку становлення молодій українській державі, проголосив І. Бех. У своїй праці «Особистісно зорієнтоване виховання», він запропонував переорієнтацію усієї освіти на особистісно орієнтовний підхід, і тим самим розпочав процеси трансформації освітньої парадигми в Україні [3].

З тих пір, було багато зроблено на шляху гуманізації освітнього процесу. Одним з перших вагомих кроків було створення у 1998 році Базового компонента дошкільної освіти (БКДО), як орієнтиру організації педагогічної роботи в закладах дошкільної освіти (ЗДО). У Базовому компоненті дошкільної освіти (ред. 2012 р.), розширено і доповнено пріоритети, оголошені вектором євроінтеграції суспільства, які були покладені в основу нових освітніх програм, що неодноразово проходили процедуру переліцензування і успішно впроваджувались в системі дошкільної освіти України.

Але часи змінюються. 2021 рік став роком виходу в світ Державного стандарту дошкільної освіти, що є новою редакцією БКДО. Він не тільки став містком між дошкільною та початковою ланками освіти, а й посилив гуманістичні засади європейського погляду на розвиток дошкільної ланки освіти [4].

Поміж усього іншого, про це також свідчать численні доповіді експертів з дошкільної освіти, як серед українських науковців та практиків, так і серед міжнародних діячів освіти, економіки та культури.

Так, іще до офіційного прийняття цього важливого документу, відбувся Круглий стіл «На шляху до якісного дошкільця», за участю міжнародних експертів. У своїй доповіді, експертка Ради ЮНІСЕФ Мажена Рафальська, згадала так звані «чотири стовпи освіти», посиляючись на відомого політичного та економічного діяча Жака Делора [5].

У своїй доповіді «Освіта: прихований скарб», він сформулював ключові завдання освіти на XXI століття: уміння вчитись, уміння діяти, уміння бути й уміння жити разом [6]. Формуванню саме таких навичок послуговує один із напрямків розвитку особистості – розвиток емоційного інтелекту.

Емоційний інтелект (EI – англ. *Emotional intelligence*) – здатність ефективно розбиратися в емоційній сфері людського життя: розуміти емоції і емоційне підґрунтя відносин, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних з відносинами та мотивацією [7].

У попередніх редакціях Базового компоненту дошкільної освіти, розвитку емоційної складової надавалась опосередкована увага. В новітньому ж стандарті, вона виділена в окрему складову усіх освітніх ліній – «*Емоційно-ціннісне ставлення*». Адже, створюючи Базовий компонент дошкільної освіти, розробники наголошували, що «потрібно пам'ятати про загальні цінності, про

те, що виховуючи дитину, ми підтримуємо її» [5].

Та ж М. Рафальська, відзначила, що в Базовому компоненті, окрім цілей і результатів, важливим є саме педагогічний підхід. Також, Мажена запропонувала так званий «конструктивістський підхід», який, на відміну від «об'єктивістського», проголошує одним із головних понять *освітнє середовище*.

Тому, саме освітньому середовищу в БКДО приділяється особлива увага. В держстандарті вказано наступні його елементи:

1. Відносини дитини з іншими людьми – дитина має відчувати тепло і прийняття. Важливим тут є емоційний комфорт дитини, її можливість висловити свої думки та емоції. А також можливість вибору, можливість зрозуміти і відчувти, що її поважають. Повага має демонструватись на ділі.

2. Предметно-просторове середовище. Воно має бути доступним та насиченим, має стимулювати і мотивувати [4].

Також, одним із ключових понять БКДО є «компетентності». Це, як стверджують його автори, результат дошкільної освіти, який формується під час специфічно дитячих видів діяльності дитини у ЗДО [4].

Як вказує керівниця робочої групи з розробки новітнього БКДО, Тамара Піроженко, орієнтуючись на виокремленні в Базовому компоненті освітні лінії, варто розробляти зміст всеукраїнських, регіональних та парціальних програм [5].

Але, на даний час діють розроблені раніше програми: «Дитина в дошкільні роки», «Дитина», «Українське довкілля», «Я у світі» та інші.

З огляду на появу нової редакції БКДО, нами було проведено аналіз декількох з існуючих та затверджених Міністерством освіти і науки України, програм. А саме, нас цікавить напрям розвитку емоційної сфери дошкільника, розвиток якої коригується з розвитком емоційного інтелекту дитини дошкільного віку. У табл. 1 представлено усі показники, що стосуються емоційної сфери дитини та розвитку емоційного інтелекту, віднайдені нами в програмі «Дитина в дошкільні роки» для дітей старшого дошкільного віку.

Таблиця 1

Показники компетентності дітей 6–7 року життя за програмою «Дитина в дошкільні роки» [8]

Освітня лінія	Напрямок	Компетентність
1	2	3
Особистість дитини	Здоров'я та фізичний розвиток	Робить висновки про те, як стимулюється настрій, якими видами діяльності, як настрої відбивається на потребах, інтересах, діяльності, фізичному і психічному станах; може інформувати словами вихователя про своє перенапруження і почуття дискомфорту від нього

Продовження табл. 1

1	2	3
Особистість дитини	Гігієна та безпека життєдіяльності	Може прийняти рішення в разі екстремальних ситуацій удома; усвідомлює вплив стану тіла на здоров'я, визначає свій настрій
	Самоставлення. Гендерна соціалізація	Для хлопчиків характерною є емоційна стриманість, для дівчаток – вольовий контроль над емоціями
	Інформаційна культура	Розуміє, що різні люди можуть сприйняти одну й ту саму інформацію по-різному
Дитина в соціумі	Соціалізація. Сім'я. Родина	Виявляє доброту, турботу, увагу; уміє просити допомоги й надавати її в разі потреби; поважає бажання інших людей; може стримувати себе та заявляти про свої потреби в прийнятній формі; добре орієнтується в новій обстановці; розуміє різний характер ставлення до неї тих, хто оточує; уміє помічати зміни настрою, емоційні стани близьких дорослих й однолітків, ураховувати це під час спілкування; керує своєю поведінкою, прагне спілкуватися та діяти так, щоб не заважати іншим; має позитивну самооцінку і розуміє свою соціальну відповідність у партнерських взаємовідносинах з однолітками
Дитина в природному довкіллі	Природа планети Земля. Світ неживої природи	Усвідомлює необхідність збереження живої та неживої природи, засуджує негативні вчинки дорослих, однолітків
Дитина у світі культури	Образотворче мистецтво	Сприймає лінію, колір, композицію, ритм як вираження настрою та стану художнього твору; дає їм емоційно-образну характеристику; виражає свої почуття колористичною гамою, композиційним рішенням, ритмічною послідовністю, формотворенням; уміє на елементарному рівні аналізувати твір образотворчого мистецтва, дає йому емоційно-образну характеристику
	Музика	Розрізняє музику за характером (спокійна, весела, урочиста, сумна, тривожна, ніжна, ігрова, легка, рухлива, жвава тощо); може слухати музику в дитячому садку і вдома, емоційно відгукуватися на неї, самостійно розрізняти засоби музичної виразності; розповідати про свої враження від почутої музики; уміє використовувати свої знання про музику в самостійній художній діяльності; передавати у творчих рухах та малюнках настрої, характер музичного образу, зміст твору
	Театр	Має уявлення про театр як вираження життєвих ситуацій в акторській грі, виявляє себе емоційним і естетично чутливим глядачем; співпереживає персонажам, розуміє зміст дійства, вистави, усвідомлює колективний характер дієтворення; розуміє театральний образ як живу акторську дію з використанням засобів мовлення, міміки, жестів, рухів, музики, танцю, співу для передачі образу, ідентифікує почуття і вчинки персонажів із власними
	Художньо-мовленнева діяльність	Упізнає за описом героїв (чи за ілюстраціями) назву казки, добре розуміє мораль різних типів казок, використовує реалістичні оцінки вчинків та поведінки казкових героїв, зіставляє вчинки казкових героїв із власною поведінкою і поведінкою однолітків

Продовження табл. 1

1	2	3
Гра дитини	Гра як провідна діяльність	Дотримується рольових способів поведінки, етичних норм спілкування
Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі	Конструювання	Уміє працювати в колективі, бере участь у колективних проектах
Мовлення дитини		Комплексно застосовує мовні та немовні засоби з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміє орієнтуватися в ситуації спілкування, виявляє ініціативність, стриманість у спілкуванні

Таблиця 2 відображає інформацію щодо емоційного розвитку дошкільника в межах програми «Дитина».

Таблиця 2

Показники компетентності дітей 6–7 року життя за програмою «Дитина» [9]

Освітній напрям	Показник, що стосується ЕІ
Зростаємо дужими	Виявляють витримку, чесність, позитивні емоції, уміють переборювати негативний психічний стан під час виконання фізичних вправ/різних рухових дій у різноманітних ситуаціях
Мова рідна, слово рідне	Діти інтонацією передають різний емоційний стан
Художня література	Аналізують та адекватно оцінюють характер та вчинки персонажів
Дитина у довкіллі	Діти спроможні дотримуватись культури людських взаємин, навичок взаємної поваги у спілкуванні та спільній діяльності
Граючись, зростаємо	Відтворюють у творчих іграх взаємини людей; уникають конфліктів під час гри
Віконечко у природу	Діти виявляють яскраво виражені позитивні емоційно-ціннісні реакції стосовно об'єктів та явищ природи; прагнення співчувати та співпереживати природі
Математична скарбничка	–
Чарівні фарби та талановиті пальчики	Емоційно відгукуються на прояви прекрасного в житті, природі та мистецтві; уміють аналізувати твір мистецтва, визначати його настрій; сприймають лінію, колір, композицію, ритм як засоби вираження настрою та стану художнього твору, вміють давати їм емоційно-образні характеристики, виражають свої почуття через художні засоби
Привчаємось працювати	Пишаються власними успіхами та успіхами своїх товаришів у праці

Аналіз програми розвитку «Я у світі» показав, що вона орієнтується на показники емоційної готовності дитини на передодні вступу до школи. За вказаною програмою, дитина:

- співпереживає, вміє щиро виражати свої емоції та почуття;
- диференціює емоційно-смысловий характер зовнішніх впливів;
- знає основні емоції, вміє виражати їх за допомогою міміки, жестів, голосу;
- адекватно виражає свої емоції та реагує на зовнішні обставини;
- чутлива до значущих людей, виявляє чутливість;
- володіє елементарною емоційною культурою [10].

Як ми бачимо, емоційна сфера дитини виявляється не тільки в безпосередньому, прямому зв'язку із розвитком особистості дитини. Вона опосередковано впливає та взаємодіє з іншими компетентностями дитини.

Нами вбачається безпосередній, тісний зв'язок «емоційної розумності» дитини із комунікативним розвитком дошкільника.

Якщо розглядати комунікативну компетентність, то Державний стандарт дошкільної освіти висвітлює це питання здебільшого через освітню лінію «Мовлення дитини» і надає наступне визначення: *комунікативна компетентність* – це здатність дитини до спілкування з однолітками і дорослими у різних формах конструктивної взаємодії; здатність підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри і бажання, узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби відстоювати свою позицію [11].

Формування ж навичок, пов'язаних з цією компетентністю, природно, найефективніше відбувається шляхом розвитку емоційного інтелекту. Виходячи з ознак, що відповідають високому рівню розвитку емоційного інтелекту, ймовірно, що люди з високим рівнем ЕІ більш точно розпізнають значення комунікативних повідомлень, та відповідають на них більш соціально прийнятним способом, у порівнянні з індивідуумами з нижчими показниками ЕІ.

За результатами наших досліджень, до цих ознак належать:

- дитина зорієнтована на інших; розуміє потреби інших і прагне знайти шляхи їхньої реалізації;
- дитина впевнено, без допомоги називає усі емоції за їхніми ознаками;
- дитина надає конкретну відповідь, розгорнуто описує причини виникнення емоції;
- дитина впевнено, без підказки обирає адекватний варіант дій у ситуаціях допомоги іншим.

Емоції виконують соціальну та комунікативну функції, передаючи інформацію про людські наміри, координуючи ситуації міжособистісної взаємодії. Для успішної комунікації, людина має адекватно передавати емоційну забарвленість інформації. Отже, емоційна та комунікативна

компетентності є життєво необхідними для ефективної та успішної соціальної взаємодії.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У Державному стандарті дошкільної освіти визначено змістові орієнтири для цілісного розвитку особистості дитини і сформульовано наскрізні уміння, на яких базується життєва компетентність людини, а саме: здатність працювати в команді; аналітичне, критичне мислення; здатність оцінювати ситуацію і приймати рішення; розрізняти та конструктивно керувати емоціями (розвинутий емоційний інтелект); логічно обґрунтовувати вибір своїх дій.

Проте, існуючі програми розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку, недостатньо висвітлюють нову парадигму освіти України. Тому, подальшу роботу в цьому напрямку визначає саме створення освітніх програм, з урахуванням акцентів БКДО-2021, а саме: емоційно-ціннісне ставлення до усіх видів діяльності; емоційно-насичене предметно-ігрове середовище; партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти з батьками вихованців, робота у тріаді «діти-педагоги-батьки».

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження передбачають огляд інших чинних освітніх програм відносно розвитку емоційної сфери дошкільника. А також, моніторинг та аналіз змін у змісті програмового забезпечення державного стандарту дошкільної освіти, з метою подальшого забезпечення його цілей відповідними освітніми програмами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] *Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку.* Київ, Україна: ФОРМ Ферець В. Б., 2020.
- [2] *The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution.* [Online]. Available: <https://is.gd/TX759E> Accessed on: April 09, 2022.
- [3] І. Д. Бех, *Особистісно зорієнтоване виховання.* Київ, Україна: Ін-т змісту і методів навчання, 1998.
- [4] О. Г. Косенчук, І. М. Новик, О. А. Венгловська, та Л. В. Куземко, *Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження.* Харків, Україна: Вид-во «Ранок», 2021.
- [5] О. Г. Косенчук, Л. В. Куземко, О. А. Венгловська, та І. М. Новик, «На шляху до

- якісного довкілля», матеріали круглого столу. Київ, Україна: УІРО, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3Ceeen> Дата звернення: Квіт. 09, 2022.
- [6] Delors, Jacques et al, *Learning: The Treasure Within*. Paris, France: UNESCO, 1996. [Online]. Available: <https://is.gd/3d2jKQ> Accessed on: April 09, 2022.
- [7] И. Н. Андреева, «Эмоциональный интеллект: исследование феномена», *Вопросы психологии*, № 3, с. 78–86, 2006.
- [8] В. О. Огнев'юк, та ін. *Дитина*. Київ, Україна: ун-т ім. Б. Грінченка, 2020.
- [9] К. Л. Крутій, та ін., *Дитина в дошкільні роки*. Запоріжжя, Україна: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2016.
- [10] О. Л. Кононко, та ін., *Я у світі*. Київ, Україна: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019.
- [11] Т. О. Піроженко, та ін., «Освітній напрям "Мовлення дитини"», у Базовий компонент дошкільної освіти. Київ, Україна: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/XwIwDd> Дата звернення: Квіт. 09, 2022.

IMPLEMENTATION ISSUES EMOTIONAL AND COMMUNICATIVE SPHERE OF PRESCHOOLIST IN THE STATE STANDARD OF PRESCHOOL EDUCATION AND CURRENT EDUCATIONAL PROGRAMS

Natalia Volik,

The postgraduate of the chair
of pre-school education and social work
of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University.
Melitopol, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-2511-5782>
natalia_volik@mdpu.org.ua

Valentina Lapunova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the chair of pre-school education and social work
of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University.
Melitopol, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-5658-8128>
lapunova001@gmail.com

Abstract. The article raises the issue of variability of the modern world, which necessitates directing the development of personality in accordance with the challenges of time. A brief historical overview of the changing educational paradigm in our country, as well as in the European educational space. In this regard, the opinions and conclusions of domestic

experts and international experts in the field of education are presented. It is pointed out that the preschool period is the foundation of the formation of a person's personality, and therefore, the formation of the foundations of its development must begin at this age. The list of scientists who study the development of the emotional sphere of preschoolers, as well as their colleagues who are concerned about the problems of communicative competence of preschool children. It is shown that the scientific and pedagogical community has responded to these challenges by creating new standards of education. This is an updated Basic component of preschool education. It is determined that in contrast to the previous editions of the Basic component of preschool education, the development of the emotional component was given indirect attention. In the latest standard, it is allocated to a separate component of all educational lines. The definition of the concept of "educational environment" is given. Its influence on the achievement of the development goals of modern education is also considered, which is the main idea of the so-called "constructivist approach" proposed during the creation of the standard. The methodological principles of the study are the analysis of these programs for the development of the emotional sphere of preschool children, which resulted in the determination of "emotional intelligence" and "communicative competence" of preschoolers, determining their relationship. Contradictions between the updated basic component and the current programs currently used by teachers in preschool education institutions have been identified.

Key words: preschooler; emotional sphere; emotional intelligence; communicative competence; educational programs; basic component.

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ВОПРОСОВ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ СФЕРЫ ДОШКОЛЬНИКА В ГОСУДАРСТВЕННОМ СТАНДАРТЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ДЕЙСТВУЮЩИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММАХ

Волик Наталья Николаевна,

аспирант кафедры дошкольного образования и социальной работы
Мелитопольского государственного педагогического университета
им. Богдана Хмельницкого.

Мелитополь, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-2511-5782>
natalia.volik@mdpu.org.ua

Ляпунова Валентина Анатольевна

доктор педагогических наук, профессор,
профессор кафедры дошкольного образования и социальной работы
Мелитопольского государственного педагогического университета
им. Богдана Хмельницкого.
Мелитополь, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-5658-8128>
lapunova001@gmail.com

Аннотация. В статье поднимается вопрос изменчивости современного мира, что обуславливает необходимость направлять развитие личности в соответствии с вызовами времени. Представлен краткий исторический обзор изменения образовательной парадигмы в нашей стране, а также в европейском образовательном пространстве. В этой связи представлены мнения и выводы отечественных специалистов и международных экспертов в области образования. Указывается на то, что дошкольный период – это фундамент становления личности человека, следовательно, формирование принципов его развития необходимо начинать именно в этом возрасте. Приведен перечень ученых, занимающихся исследованием вопросов развития эмоциональной сферы дошкольника, а также их коллег, занимающихся проблемами коммуникативной компетентности ребенка дошкольного возраста. Показано, что научно-педагогическое сообщество отреагировало на указанные вызовы времени созданием новых стандартов образования. Речь идет об обновленном Базовом компоненте дошкольного образования. Определено, что в отличие от предыдущих редакций Базового компонента дошкольного образования, развитию эмоциональной составляющей уделялось опосредованное внимание. В новейшем же стандарте она выделена в отдельную составляющую всех образовательных линий. Дано определение понятию «образовательная среда». Рассмотрено также ее влияние на достижение развивающих целей современного образования, являющегося основной мыслью предложенного при создании стандарта так называемого «конструктивистского подхода». Методологическими основами исследования является анализ указанных программ относительно развития эмоциональной сферы ребенка дошкольного возраста, результатом чего оказалась детерминация понятий «эмоциональный интеллект» и «коммуникативная компетентность» дошкольника, определение их взаимосвязи. Обозначено противоречие между обновленным базовым компонентом и действующими программами,

которими користуються педагоги в установах дошкільного навчання.

Ключевые слова: дошкільник; емоційна сфера; емоційний інтелект; комунікативна компетентність; освітні програми; базовий компонент.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Kontsepsiia osvity ditei rannoho ta doshkilnoho viku. Kyiv, Ukraina: FOP Ferenets V. B., 2020.
- [2] The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. [Online]. Available: <https://is.gd/TX759E> Accessed on: April 09, 2022.
- [3] I. D. Bekh, Osobystisno zorientovane vykhovannia. Kyiv, Ukraina: In-t zmistu i metodiv navchannia, 1998.
- [4] O. H. Kosenchuk, I. M. Novyk, O. A. Venhlovska, ta L. V. Kuzemko, Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity: osoblyvosti vprovadzhennia. Kharkiv, Ukraina: Vyd-vo «Ranok», 2021.
- [5] O. H. Kosenchuk, L. V. Kuzemko, O. A. Venhlovska, ta I. M. Novyk, «Na shliakhu do yakisnoho dovkillia», materialy kruhloho stolu. Kyiv, Ukraina: UIRO, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3Ceeen> Data zvernennia: Kvit. 09, 2022.
- [6] Delors, Jacques et al, *Learning: The Treasure Within*. Paris, France: UNESCO, 1996. [Online]. Available: <https://is.gd/3d2jKQ> Accessed on: April 09, 2022.
- [7] I. N. Andreeva, «Emocional'nyj intellekt: issledovanie fenomena», *Voprosy psihologii*, № 3, s. 78–86, 2006.
- [8] V. O. Ohneviuk, ta in. *Dytyna*. Kyiv, Ukraina: un-t im. B. Hrinchenka, 2020.
- [9] K. L. Krutii, ta in., *Dytyna v doshkilni roky*. Zaporizhzhia, Ukraina: TOV «LIPS» LTD, 2016.
- [10] O. L. Kononko, ta in., *Ya u sviti*. Kyiv, Ukraina: TOV «MTsFER-Ukraina», 2019.
- [11] T. O. Pirozhenko, ta in., «Osvitnii napriam "Movlennia dytyny"», u *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity*. Kyiv, Ukraina: TOV «MTsFER-Ukraina», 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/XwIwDd> Data zvernennia: Kvit. 09, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
09 квітня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-48-66](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-48-66)
УДК 378.147.091.33-027.22:613(045)

Дефорж Ганна Володимирівна,
доктор історичних наук, професор,
доцент кафедри фізики, біології та методик їхнього навчання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка.
Кропивницький, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-1114-3205>
deforzhav@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СЕРЕДНЯ ОСВІТА (БІОЛОГІЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ)»

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі підготовки здобувачів вищої освіти зі спеціальності 014 «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)» та формуванню у майбутніх фахівців якостей і компетентностей, які б були затребувані роботодавцями й забезпечували їх конкурентоспроможність. В Україні донедавна не здійснювалась фахова підготовка вчителів «Основ здоров'я» для закладів загальної середньої освіти. Цей предмет в школі викладали і викладають вчителі інших спеціальностей. Існує думка про те, що будь-який вчитель може легко виконувати функції вчителя «Основ здоров'я», але це не так. У 2016 році в наказі Міністерства освіти і науки України від 12.05.2016 № 506 Про затвердження Переліку предметних спеціальностей спеціальності 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)», за якими здійснюється формування і розміщення державного замовлення та поєднання спеціальностей (предметних спеціальностей) в системі підготовки педагогічних кадрів представлена нова предметна спеціальність 014.05 «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)» [1]. До 2016 року предметна спеціальність звучала так: «Середня освіта (Біологія)». Завдяки новій предметній спеціальності випускники по завершенню відповідної освітньо-професійної програми отримують професійну кваліфікацію: вчитель біології, основ здоров'я. Важливе значення у підготовці фахівців даної предметної спеціальності належить формуванню та розвитку здоров'язберезувальних компетентностей. У зв'язку з цим, необхідним є використання системи завдань, які спрямовані на розвиток життєвих і

спеціальних здоров'язберезувальних навичок. А саме: збільшення обсягу знань щодо збереження життя та зміцнення здоров'я, поглиблення навичок та умінь (зокрема, прийняття рішень, розв'язання проблем, творчого та критичного мислення, спілкування, самооцінки та почуття гідності, протистояння негативному психологічному впливові, подолання емоцій та стресу, розвиток співчуття і відчуття себе як громадянина), усвідомлення учнями необхідності відповідати за своє життя і здоров'я [2]. В публікації також представлено аналіз програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи здоров'я» 5–9 класи. Наведено аналіз підручників, які рекомендовані МОН України.

Ключові слова: здоров'я людини; формування здоров'язберезувальних компетентностей; превентивна освіта; методика навчання; основи здоров'я.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Здорове покоління, здорова нація – пріоритетні напрями будь-якої держави. Знання про здоровий спосіб життя людина отримує ще в дитячому садочку та школі. Але не дивлячись на це, з року в рік ми маємо велику кількість захворювань, пов'язаних насамперед з недотриманням основних принципів здорового способу життя. Якщо не враховувати кількість смертей від пандемії COVID-19, на першому місці причиною смерті будуть серцево-судинні захворювання – більше половини смертельних випадків. В цій групі 27% смертей припадає на ішемічну хворобу серця, 5% – на інші серцеві хвороби і 14% – на підвищений кров'яний тиск та інсульти. Другу за небезпекою групу потенційно смертельних хвороб складають різні форми раку (22%), а третю (13%) – захворювання легень та дихальних шляхів, в тому числі запалення легень та бронхіти [3, с. 2]. Багато захворювань з цього списку можна було б уникнути, якби люди приділяли належну увагу своєму здоров'ю. Здоров'я людини включає в себе – фізичну, соціальну, психічну та духовну складові здоров'я. Ось чому так важливо сьогодні здійснювати якісну професійну підготовку майбутніх вчителів шкільного предмету «Основи здоров'я».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість проблеми здоров'я дітей та молоді зумовлена різким погіршенням стану їхнього фізичного, психічного і розумового розвитку. Результати досліджень В. Москаленко, К. Ніколаєнко, А. Міненок, В. Оржеховської, О. Светлової та інших свідчать, що лише 7% школярів України займаються спортом, а 43,5% обмежуються тільки уроками фізичної культури; в 70% таких школярів рівень фізичного розвитку низький або нижчий за середній. Опитування учнів 7–11 класів виявили, що

серед них 37% курять, 60% вживають алкоголь, 40% спробували наркотики. Причому вік дітей, які починають курити вживати алкоголь та наркотики, з кожним роком зменшується [4, с.150]. Даний аналіз показує важливість досліджуваної тематики, необхідність формування здоров'язбережувальних компетентностей у майбутніх вчителів біології та основ здоров'я.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в аналізі особливостей формування здоров'язбережувальних компетентностей в системі професійної підготовки майбутніх вчителів предметної спеціальності Середня освіта (Біологія та здоров'я людини).

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: розкрити поняття здоров'язбережувальна компетентність, розкрити зміст цих компетентностей, показати важливість здоров'язбережувальних компетентностей під час вивчення відповідних навчальних дисциплін, розкрити поняття превентивної освіти, навести перелік спеціальних та життєвих навичок та їхніх складових, довести важливість фахової підготовки майбутніх вчителів «Основ здоров'я».

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

В системі підготовки майбутніх вчителів спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини), відповідно до освітньо-професійної програми відбувається формування наступних *здоров'язбережувальних фахових компетентностей*: забезпечення охорони життя й здоров'я учнів (зокрема з особливими потребами), їхньої рухової активності в освітньому процесі та позаурочній діяльності; здатність здійснювати виховання на уроках і в позакласній роботі, виконувати педагогічний супровід процесів соціалізації учнів та формування їхньої культури; здатність розкривати сутність здорового способу життя і охорони здоров'я; здатність розуміти й застосовувати базові знання з медико-біологічних дисциплін для обрання ефективних шляхів і способів збереження, зміцнення та відновлення здоров'я людини; здатність застосовувати валеологічні методи оцінки й моніторингу стану здоров'я людини; здатність аналізувати спосіб життя особи та її вплив на здоров'я, створювати рекомендації щодо раціоналізації здорового способу життя; здатність розробляти здоров'язбережувальні програми, добирати адекватні методи й засоби оздоровлення, реалізовувати відповідні вміння в освітньому процесі закладів середньої освіти; уміння складати харчовий раціон із урахуванням реальних можливостей і користі для здоров'я,

обізнаність щодо методів визначення й збереження високої якості харчових продуктів; розуміння тенденцій у сучасній освіті та вміння прогнозувати наслідки педагогічної, здоров'язбережувальної та фізкультурно-оздоровчої діяльності; здатність здійснювати професійні функції у процесі інклюзивного навчання, адекватно добирати засоби й методи навчання для осіб з обмеженими можливостями здоров'я, створювати умови для їх розвитку і саморозвитку, повноцінної соціалізації за допомогою здоров'язбережувальних технологій; здатність планувати та передбачувати результати оздоровчо-реабілітаційної та рекреаційної роботи в закладах загальної середньої і позашкільної освіти учнівської молоді [5].

Соціальна і здоров'язбережувальна компетентність – це здатність людини планувати і реалізовувати свою життєдіяльність у спосіб, сприятливий для здоров'я і безпеки самої людини та її соціального оточення. здоров'язбережувальна компетентність набувається через формування сприятливих для здоров'я, безпеки і соціальної інтеграції знань, умінь, ставлень (психологічних установок, принципів, цінностей, вірувань, прагнень). Розвиток здоров'язбережувальної компетентності у сучасному світі дедалі частіше відбувається шляхом впровадження превентивної освіти на засадах розвитку життєвих навичок. Важливими складовими здоров'язбережувальної компетентності є сприятливі для здоров'я спеціальні та психосоціальні компетенції (життєві навички).

До *психосоціальних компетентностей* (життєвих навичок) належать: позитивна самооцінка, самоконтроль, керування стресами, мотивація успіху і гартування волі, аналіз проблем і прийняття зважених рішень, критичне і творче мислення, ефективне спілкування, співчуття, розв'язання конфліктів, протистояння негативним соціальним впливам тощо.

До *спеціальних компетентностей* належать: санітарно-гігієнічні навички, раціональне харчування, рухова активність, загартування, організація режиму праці та відпочинку, надання першої допомоги тощо [6].

Перелік спеціальних та життєвих навичок та їхніх складових наведено в таблиці 1 [7].

Таблиця 1

Перелік спеціальних та життєвих навичок та їхніх складових

Навички	Різновидність навичок	Складові навичок (уміння, звички)
1	2	3
Навички, що сприяють фізичному здоров'ю	Навички раціонального харчування	• дотримання режиму харчування; • уміння складати харчовий раціон з урахуванням реальних можливостей, потреб та користі;

Продовження табл. 1

1	2	3
Навички, що сприяють фізичному здоров'ю		• уміння визначати і зберігати високу якість харчових продуктів
	Навички рухової активності	• виконання ранкової зарядки; • регулярні заняття фізичною культурою, рухові ігри, фізична праця
	Санітарно-гігієнічні навички	• навички особистої гігієни; • уміння виконувати гігієнічні процедури (доглядати за шкірою, зубами, волоссям тощо)
	Режим праці та відпочинку	• уміння чергувати розумову та фізичну активність; • уміння знаходити час для регулярного харчування й повноцінного відпочинку
Життєві навички, що сприяють соціальному здоров'ю	Навички ефективного спілкування	• уміння слухати; • уміння чітко висловлювати свої думки; • уміння виражати свої почуття; • уміння просити про послугу або допомогу; • володіння невербальними засобами спілкування (жести, міміка, інтонація тощо); • уміння адекватно реагувати на критику
	Навички співчуття	• уміння розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей; • уміння висловити це розуміння; • уміння зважати на почуття інших людей; • уміння допомагати та підтримувати
	Навички розв'язання конфліктів	• уміння розрізняти конфлікти поглядів і конфлікти інтересів; • уміння толерантно розв'язувати конфлікти поглядів; • уміння розв'язувати конфлікти інтересів за допомогою конструктивних переговорів
	Навички поведінки в умовах тиску, погроз, дискримінації	• уміння уникати небезпечних ситуацій і діяти при загрозі насилля; відстоювати свою позицію та відмовлятися від небажаних пропозицій, зокрема й пов'язаних із залученням до куріння, вживання алкоголю, наркотичних речовин; • уміння розрізняти прояви дискримінації, зокрема щодо людей з особливими потребами, ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД; • навички впевненої поведінки, зокрема й застережливих дій щодо ВІЛ/СНІДу
	Навички спільної діяльності та співробітництва	• уміння працювати в «команді»; • уміння адекватно оцінювати свої здібності, свій внесок у спільну діяльність; • уміння визнавати внесок інших у спільну роботу
Життєві навички, що сприяють духовному та психічному здоров'ю	Самоусвідомлення та самооцінка	• позитивне ставлення до себе, інших людей, до життєвих перспектив; • уміння реально оцінювати свої здібності та можливості; • адекватна самооцінка; • уміння адекватно сприймати оцінки інших людей

Продовження табл. 1

1	2	3
	Навички самоконтролю	• уміння правильно виражати свої почуття; • уміння контролювати прояви гніву, долати тривогу; • уміння переживати невдачі; • уміння раціонально планувати час
	Мотивація успіху та тренування волі	• уміння зосереджуватися на досягненні мети; • розвиток наполегливості та працьовитості; • установка на успіх і віра в себе
	Аналіз проблем і прийняття рішень	• уміння визначати суть проблеми та причини її виникнення; • здатність сформулювати декілька варіантів розв'язання проблеми; • уміння передбачити наслідки кожного з варіантів для себе та інших людей; • уміння оцінювати реальність кожного з варіантів, враховуючи власні можливості та життєві обставини; • здатність вибирати оптимальні рішення
	Визначення життєвих цілей та програм	• уміння визначати життєві цілі, керуючись своїми потребами, нахилами, здібностями; • уміння визначати пріоритети й раціонально використовувати час; • уміння планувати свою діяльність, враховуючи аналіз можливостей і обставин

Превентивна освіта – це комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі її динамічної взаємодії із соціальними інституціями, спрямований на фізичний, психологічний, духовний, соціальний розвиток особистості, формування в неї відповідальної поведінки, імунітету до можливих негативних впливів соціального оточення; профілактика чи корекція негативних проявів поведінки. Мета шкільної превентивної освіти – мотивувати і підготувати дітей та підлітків дотримуватися моделей поведінки, сприятливих для особистого, сімейного і суспільного здоров'я, безпеки, добробуту та сталого розвитку [8]. Узагальнений зміст шкільної превентивної освіти наведено у табл. 2 [7].

Таблиця 2

Узагальнений зміст шкільної превентивної освіти

Тематичні блоки превентивної освіти	Зміст тематичних блоків
1	2
Життя і здоров'я людини	Безпека, здоров'я, здоровий спосіб життя, безпека життєдіяльності Розвиток дитини (фізичний, психічний, соціальний)
Фізичне здоров'я	Особиста гігієна Рухова активність і загартування

Продовження табл. 2

1		2	
		Раціональне харчування	
		Режим праці і відпочинку. Профілактика «шкільних захворювань»	
Соціальне здоров'я	Соціальне середовище і здоров'я	Ефективне спілкування	
		Соціальна взаємодія (культура взаємин між статями, робота в команді, співчуття, мирне розв'язання конфліктів)	
		Протидія соціальному тиску і дискримінації	
		Профілактика соціально небезпечних захворювань і шкідливих звичок	
	Безпечне довкілля	Небезпечні місця і ситуації	
		Безпека у школі	
		Побутова безпека	
		Дорожня безпека	
		Пожежна безпека	
		Соціальна безпека	
		Безпека на природі	
		Надзвичайні і екстремальні ситуації	
		Надання невідкладної допомоги	
Психічне та духовне здоров'я	Позитивна ідентичність (розвиток самоповаги і поваги до інших людей)		
	Емоційне благополуччя (самоконтроль, керування стресами, мотивація успіху і гартування волі)		
	Інтелектуальне благополуччя (уміння вчитись, аналіз проблем і прийняття рішень, критичне і творче мислення)		
	Духовне благополуччя (орієнтація на загальнолюдські цінності, пізнавальні, естетичні, етичні потреби, потреба у самореалізації)		

Життєві навички, сприятливі для здоров'я, безпеки і соціальної інтеграції, набуваються у процесі діяльнісного (компетентнісного) підходу до навчання. Компетентнісний підхід передбачає використання на уроках інтерактивних методів, які забезпечують: активну участь кожного учня; творчу співпрацю учнів між собою і з учителем; навчання на ситуаціях, наближених до реального життя; сприятливий емоційний клімат у класі; формування відчуття класу як єдиної команди тощо [9]. Так само компетентнісний підхід застосовується на парах зі студентами при вивченні навчальних предметів «Шкільний курс та методика навчання основам здоров'я», «Методика навчання основам здоров'я» та ін. предметів з методики навчання (викладання).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети були використані наступні методи науково-педагогічного дослідження. Теоретичні методи: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у педагогічній та спеціальній літературі, узагальнення щодо формування здоров'язбережувальних компетентностей бакалаврів

педагогічних спеціальностей. Емпіричні методи: педагогічне спостереження під час лекцій та практичних занять, бесіда, вивчення студентських робіт.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Під час вивчення навчальних дисциплін «Методика навчання основам здоров'я», «Шкільний курс та методика навчання основам здоров'я» одним з перших практичних занять є «Аналіз Програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи здоров'я» 5–9 класи» [10]. Студенти аналізують програму, обговорюють її, порівнюють відповідність тем і кількість годин між класами та роблять висновки. Наступна тема «Аналіз підручників «Основи здоров'я» 5–9 класи». Студенти аналізують підручники різних авторів, для різних класів, порівнюють їх між собою, висловлюють свою думку щодо відповідності програмі та віковим особливостям учнів, обирають на їх думку найкращий підручник. Також завданнями практичних занять є: розробити плани-конспекти різних типів уроків для 5–9 класів, супроводити їх мультимедійною презентацією та відеороликами відповідно до тем, захистити розроблені уроки, взяти участь у обговоренні свого уроку (самоаналіз уроку) та інших студентів (аналіз уроку).

Після вивчення студентських робіт наведемо приклад аналізу програми студентом третього курсу, предметної спеціалізації : 014.06 «Середня освіта (Хімія. Біологія та здоров'я людини)» Гостиком В. при вивченні навчального предмета «Шкільний курс та методика навчання основам здоров'я» у 2021–2022 н.р.

Аналіз програми. Програму розроблено на підставі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова КМУ від 23.11.2011 р. № 1392) з урахуванням Державного стандарту початкової загальної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462) та відповідно до положень «Концепції Нової української школи» (2016 р.) [10]. Навчальну програму побудовано на основі інтегрованого поєднання елементів знань та практичною діяльністю щодо збереження і захисту життя та зміцнення здоров'я людини. Зміст тем розгорнуто відповідно до Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. До кожного розділу програми визначені обов'язкові результати навчання, спрямовані на досягнення учнями здоров'язбережувальної, соціальної, загальнокультурної та інших компетентностей.

Конкретним результатом навчання визначено розвиток здоров'язбережувальних компетенцій учнів, поглиблення життєвих навичок (зокрема прийняття рішень, розв'язання проблем, творчого та критичного мислення, спілкування, самооцінки та почуття гідності,

протистояння негативному психологічному впливові, подолання емоцій та стресу, а також розвиток співчуття і відчуття себе як громадянина), усвідомлення учнями необхідності відповідати за життя, здоров'я, безпеку та добробут своє та оточуючих.

1. Авторські права на текст навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи здоров'я 5–9 класи» за 2017 рік належить Міністерству освіти і науки України.

2. Оновлення (2017 р.) – укладачі:

- Шиян Олена Іллівна – завідувача кафедрою здоров'я людини Львівського державного університету фізичної культури, доктор наук з державного управління, професор (голова групи);

- Боса Тетяна Григорівна – учитель основ здоров'я СЗШ I–III ст. № 1 смт. Крижопіль Вінницької області (модератор);

- Спірке Олена Андріївна – методист відділу методичного забезпечення оздоровчої функції освіти Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

- Шаповал Ольга Іванівна – кандидат педагогічних наук, викладач.

5-й клас (35 годин, 4 години – резервний час)

6-й клас (35 годин, 4 години – резервний час)

7-й клас (35 годин, 4 години – резервний час)

8-й клас (35 годин, 4 години – резервний час)

9-й клас (35 годин, 4 години – резервний час)

Інформації щодо розподілу годин на тиждень не надається.

3. Програма відноситься до традиційного виду.

- Перед аналізованою навчальною програмою поставлено достатня кількість завдань виховного, навчального та розвивального характеру, що відповідає загальним нормам.

- Завдання програми сформульовані достатньо чітко.

4. У проаналізованій програмі зазначено розподіл годин за темами. Заради досягнення запланованих результатів навчання учитель має право самостійно визначати час, необхідний для вивчення тем, зважаючи на умови функціонування закладу освіти і особливості розвитку учнів, готовність до нового матеріалу.

Приклад розподілу за 5 класом:

- Розділ 1. Здоров'я людини – 5 год.

- Розділ 2. Психічна й духовна складові здоров'я – 5 год.

- Розділ 3. Фізична складова здоров'я – 5 год.

- Розділ 4. Соціальна складова здоров'я – 16 год.

Приклад розподілу за 6 класом:

- Розділ 1. Здоров'я людини – 4 год.
- Розділ 2. Фізична складова здоров'я – 6 год.
- Розділ 3. Психічна і духовна складові здоров'я – 6 год.
- Розділ 4. Соціальна складова здоров'я – 15 год.

Приклад розподілу за 7 класом:

- Розділ 1. Здоров'я людини – 9 год.
- Розділ 2. Фізична складова здоров'я – 4 год.
- Розділ 3. Психічна і духовна складові здоров'я – 9 год.
- Розділ 3. Соціальна складова здоров'я – 9 год.

Приклад розподілу за 8 класом:

- Розділ 1. Здоров'я людини – 6 год.
- Розділ 2. Фізична складова здоров'я – 5 год.
- Розділ 3. Психічна й духовна складові здоров'я – 5 год.
- Розділ 3. Соціальна складова здоров'я – 15 год.

Приклад розподілу за 9 класом:

- Розділ 1. Здоров'я людини – 3 год.
- Розділ 2. Фізична складова здоров'я – 6 год.
- Розділ 3. Психічна й духовна складові здоров'я – 12 год.
- Розділ 4. Соціальна складова здоров'я – 10 год.

Також слід зауважити, що великі теми мають розділення на підтеми (що мають 10+ годин на вивчення). Кожна підтема має теж рекомендоване визначення кількості годин на вивчення. Приклад:

Розділ 4. Соціальна складова здоров'я – 10 год. (9 клас)

- Тема 1. Соціальний добробут. Соціальна компетентність. – 6 год.
- Тема 2. Сучасний комплекс проблем безпеки. – 4 год.

5. Зміст програми структуровано за чотирма розділами:

- 1) Здоров'я і безпека людини.
- 2) Фізична складова здоров'я.
- 3) Психічна й духовна складові здоров'я.
- 4) Соціальна складова здоров'я.

6. Для кожної теми в програмі виокремлено інформацію щодо змістових ліній та очікуваного результату навчально-пізнавальної діяльності. Висновок щодо кожного класу відсутній.

7. Вимоги відповідають завданням що висвітлені у пояснювальній записці.

У програмі визначені вимоги до результатів навчання. Але крім цього сформульовані основні компетентності, що повинен засвоїти учень. Ця

інформація у програмі подана в окремій таблиці.

Так серед компетентностей:

- **Метапредметні:** вміння вчитися, ініціативність і підприємливість, екологічна грамотність і здорове життя, соціальна та громадянська компетентності можуть формуватися відразу засобами всіх навчальних предметів.

- **Інтегровані:** «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність»:

- 1) Кожна тема має різний об'єм змісту, оскільки охоплює часто різний за складністю та об'ємом матеріал для учнів 5–9 класів.

- 2) Курс має середній рівень складності, враховуючі кількість нового теоретичного матеріалу для школярів у кожній темі в програмі.

8. У головній, зведеній таблиці щодо освітнього процесу у кожному з класів наявні 4 основні колонки: Кількість годин; Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів; Зміст навчального матеріалу; Шляхи реалізації наскрізних ліній.

- У другій колонці (Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів) – розкриваються вміння та навички, яких учень повинен досягнути з окремого розділу. У ньому окремо сформульовано діяльнісний, ціннісний та знаннєвий компонент.

- У третій колонці (Зміст навчального матеріалу) – розкривається зміст кожного розділу. Також у ньому розкриваються практичні завдання діяльнісного компоненту. Також тут відбувається розподіл великих розділів на окремі теми, що мають власний розподіл годин.

- У четвертій колонці (Шляхи реалізації наскрізних ліній) – підписані наскрізні лінії у вигляді посилань на пояснювальну записку: «Екологічна безпека та сталий розвиток» (Т-1); «Здоров'я і безпека» (Т-3).

9. Зміст курсу основ здоров'я, який викладено у проаналізованій програмі повністю відповідає дидактичним та методичним вимогам і принципам. Зміст курсу відповідає вимогам науковості, доступності курсу, системності та систематичності, на чому наголошується у пояснювальній записці до програми курсу.

10. Інформаційно-методична частина програми достатньо насичена інформацією. Так у ній розглядається питання щодо реалізації змістовних ліній до кожного класу окремо. Подається інформація щодо кожної лінії (пояснення). Подана інформація щодо ключових і предметних компетентностей з повним поясненням щодо їх реалізації у межах курсу.

Таким чином, студенти вже з перших занять володіють змістом програми, знають перелік тем, які вони будуть вивчати. Аналіз і вивчення програми – це початковий етап формування у студентів здоров'язбережувальних компетенцій, студенти розуміють, що інтегрований предмет «Основи здоров'я» передбачає формування мотивації щодо здорового способу життя.

Після вивчення студентських робіт наведемо приклад аналізу підручника студенткою третього курсу предметної спеціалізації: 014.05 «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини. Хімія)» В. Дудник при вивченні навчального предмета «Методика навчання основам здоров'я» у 2021–2022 н.р. Студенти аналізують підручники різних років видання, порівнюють їх між собою, виявляють відповідність оновленій програмі, роблять висновки.

Аналіз підручника.

Автори: І. Д. Бех, В. С. Пономаренко, С. В. Страшко. Назва: Основи здоров'я: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Видання: Київ: Видавництво «Алатон», 2014, 200 с. [11].

Аналіз підручника зроблений за схемою:

Зміст

1. Відповідність діючій програмі. Не всі теми, викладені в підручнику відповідають навчальній програмі. В деяких розділах підручника може бути більша або менша кількість тем, на одну або дві, ніж у програмі.

Наприклад: в програмі в першому розділі подано 3 теми, в підручнику 5. В навчальній програмі нема таких тем як: природа і здоров'я; здоров'я і технічний прогрес. Це пов'язано з оновленням програми у 2017 році.

2. Врахування вікових особливостей та попередньої підготовки учнів.

Навчальний матеріал, викладений в підручнику є зрозумілим та доступним для сприйняття дітьми 6 класу. Попередня підготовка учнів також враховується, адже представлений вже більш поглиблений матеріал, який ґрунтується на знаннях 5 класу.

3. Загальна характеристика науковості викладу навчального матеріалу.

Навчальний матеріал є достатньо науковим, так само як і його виклад. Тобто інформація подається послідовно, логічно, дає можливість учням встановлювати зв'язки між новою та вже вивченою темою.

4. Спрямованість навчального матеріалу на формування: науково-теоретичного мислення; мотивації навчання; світоглядних позицій.

Даний підручник спонукає учнів до науково-теоретичного мислення, до мотивації навчання, зокрема найчастіше мотивом є здоров'я, гарний зовнішній вигляд, безпека. Також у підручнику використовуються певні

прийоми, які допомагають учням сформувати свою світоглядну позицію, тобто прищеплює моральні цінності та принципи, яких учні намагаються дотримуватися протягом життя.

5. Оптимальність розподілу матеріалу відповідно нормам навчального часу.

Матеріал поділений не відповідно до виділених годин для кожного розділу. Ми бачимо, що на соціальну складову здоров'я припадає найбільше інформації відповідно до навчального плану, а от інші розділи не відповідають виділеним годинам. Це пов'язано з оновленням програми у 2017 році.

6. Якість та доцільність ілюстративного матеріалу (схеми, таблиці, малюнки, рисунки, фотознімки)

Ілюстрації, таблиці, подані в підручнику, відповідають тим темам, в яких вони зустрічаються та мають гарну якість і чіткість. Наприклад, ілюстрації до теми про здорове харчування мають гарну якість та доцільно використані в підручнику.

Методичний апарат

1. Відповідність системи питань, завдань, вправ вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти.

Всі вправи, питання та завдання підручника відповідають вимогам державного стандарту загальної середньої освіти. Ці завдання допомагають учням самостійно працювати з текстом, виражати та відстоювати свою думку, аналізувати певні ситуації, візуалізувати, конкретизувати, визначати основне в тексті тощо.

2. Наявність завдань різного ступеня складності.

У підручнику наявні завдання різного ступеня складності. На початку теми використовується стартове завдання, це повторення вже вивченого матеріалу, далі йдуть завдання, які потрібно виконувати групою. Є завдання, які пропонують виконати проєкт до відповідної теми, є завдання, що потребують самостійного виконання, також є завдання підвищеної складності, які позначаються зірочкою.

3. Спрямованість на: розвиток логічного мислення, творчих здібностей, пізнавальної активності.

Зустрічається спрямованість на ці елементи, навіть через виконання тих самих завдань, вправ, відповіді на питання. Ці завдання якраз призначені саме для цього.

4. Методична цінність ілюстративного матеріалу.

Ілюстративний матеріал має дуже велике значення, особливо для методичного забезпечення. Він допомагає краще сприймати матеріал,

підсилює та підкріплює слово вчителя.

Дане завдання дає змогу студентам зрозуміти зміст та методичний апарат підручника, відповідність програмі, відповідність віковим особливостям учнів. Студенти більш детально розкривають розділи, глави та параграфи підручника; теоретичний, практичний та ілюстративний матеріал. Аналізуються підручники минулих років, це вчить студента порівнювати, співставляти, знаходити краще наповнення підручників. Не завжди новий підручник означає кращий підручник. Аналіз підручника – наступний етап формування у студентів здоров'язбережувальних компетенцій. Наступними завданнями є розробка різних типів уроків з «Основ здоров'я» для різних класів. Але це тема наступних досліджень.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У статті обґрунтовується формування здоров'язбережувальних компетентностей у майбутніх вчителів спеціальності 014 «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)». Розкрито поняття: здоров'язбережувальна компетентність, наведено перелік спеціальних та життєвих навичок та їхніх складових, розкрито та узагальнено зміст шкільної превентивної освіти. Наведено приклади аналізу програми та підручника шкільного навчального предмету «Основи здоров'я». Акцентовано увагу на важливість фахової підготовки майбутніх вчителів «Основ здоров'я», які з часом замінять вчителів інших спеціальностей, що викладають цей навчальний предмет в школі.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати є початковим етапом у дослідженні особливостей підготовки учителів основ здоров'я для закладів загальної середньої освіти у Центральноукраїнському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка в умовах створення і розвитку Нової української школи. В зв'язку з тим, що вперше предметна спеціальність 014.05 «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)» з'явилась в Україні лише в 2016 році, перших випускників-бакалаврів за цією спеціальністю школи побачили у 2020 році, а в деяких регіонах перші випускники з такою предметною спеціальністю прийшли до шкіл лише в цьому навчальному році. Тому остаточний результат формування здоров'язбережувальних компетентностей у майбутніх вчителів ми зможемо проаналізувати лише через декілька років. В подальшому плануємо проводити дослідження в напрямку формування здорового способу життя, що безпосередньо буде впливати на загальний стан здоров'я нації а й так на розвиток держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Міністерство освіти і науки України. (2016, Трав.12) *Наказ № 506 «Про затвердження Переліку предметних спеціальностей спеціальності 014 "Середня освіта (за предметними спеціальностями)"*, за якими здійснюється формування і розміщення державного замовлення та поєднання спеціальностей (предметних спеціальностей) в системі підготовки педагогічних кадрів». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/QyN5r1>
- [2] «Методичні рекомендації про викладання основ здоров'я у 2021/2022 навчальному році», *Шкільне життя*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/46G2Kl> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [3] Г. В. Дефорж, «Популяризація профілактичної медицини під час викладання природничих дисциплін та дисциплін, які пов'язані зі здоров'ям людини», на *III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю Сучасний стан та перспективи розвитку природничих дисциплін в медичній освіті*. Кропивницький, 2022, с. 1–4. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://cutt.ly/TGGUBCq> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [4] Т. В. Руденко, «Формування валеологічного світогляду у першокурсників до та після введення шкільного предмета "Основи здоров'я"», *Наукові записки. Педагогічні науки*, вип. 199(2021), с. 150–153, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/BjmG5F> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [5] *Освітньо-професійна програма «Середня освіта (біологія та здоров'я людини, хімія)*. Центральноукр. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/btqft> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [6] О. В. Березюк, Т. В. Воронцова, О. В. Єресько, В. С. Пономаренко, та І. А. Скорбун, *Організація профілактичної роботи у навчальних закладах*. Київ, Україна: Здоров'я через освіту, 2014.
- [7] Навчання учнів у галузі здоров'я, безпеки і соціальної інтеграції. *Освіта на основі життєвих навичок*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/uJxVAh> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [8] *National Health Education Standards: achieving excellence*. [Online]. Available: <https://is.gd/4wVNmx> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [9] «Соціальні детермінанти здоров'я і благополуччя підлітків, серія Політика охорони здоров'я дітей і підлітків», *Міжнар. звіт за результатами обстеження 2009–2010 рр. Дослідження «Поведінка дітей шкільного віку у випадку охорони здоров'я»*, К. Каррі та ін., Ред.

Копенгаген: Європейське рег. бюро ВООЗ, вип. № 6, 253 с., 2012.

- [10] Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Основи здоров'я» 5–9 класи 2017 рік. *Освіта.UA*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/sGUg59> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.
- [11] І. Д. Бех, В. С. Пономаренко, та С. В. Страшко, *Основи здоров'я*. Київ, Україна: Видав. «Алатон», 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/IHJpms> Дата звернення: Квіт. 14, 2022.

FORMATION OF HEALTH-PRESERVING COMPETENCIES IN FUTURE TEACHERS OF THE SPECIALTY «SECONDARY EDUCATION (BIOLOGY AND HUMAN HEALTH)»

Hanna Deforzsh,

Doctor of History Sciences, Professor,
Associate Professor Department of Physics,
Biology and Teaching Methods, Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State Pedagogical University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-1114-3205>
deforzshav@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the topical issue of training applicants for higher education in the specialty 014 «Secondary Education (Biology and Human Health)» and the formation of future professionals a qualities and competencies that would be in demand by employers and ensure their competitiveness. Until recently, Ukraine did not provide professional training for teachers of the basics of health for general secondary education. This subject was taught at the school and is taught by teachers of other specialties. It is believed that any teacher can easily act as a teacher of «Fundamentals of Health», but this is not the case. In 2016, in the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 12.05.2016 № 506 On approval of the List of subject specialties of specialty 014 «Secondary education (by subject specialties)», which is the formation and placement of public procurement and combination of specialties (subject specialties) in the system training of pedagogical staff presented a new subject specialty 014.05 «Secondary education (Biology and Human Health)» [1]. Until 2016, the subject specialty sounded like this: «Secondary education (Biology)». Thanks to the new subject specialty, graduates at the end of the relevant educational and professional program receive a professional qualification: Teacher of Biology, Basics of Health. The formation and development of health-preserving competencies is

of great importance in the training of specialists in this subject specialty. Therefore, it is necessary to use a system of tasks aimed at developing life and special health skills. Namely: increasing knowledge on saving lives and improving health, deepening skills and abilities (in particular, decision-making, problem solving, creative and critical thinking, communication, self-esteem and dignity, resistance to negative psychological influences, overcoming emotions and stress, the development of compassion and a sense of citizenship), students' awareness of the need to be responsible for their lives and health [2]. The publication also presents an analysis of the program for secondary schools «Fundamentals of Health» 5–9 grades. The analysis of textbooks recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine is given.

Keywords: human health; formation of health-preserving competencies; preventive education; teaching methods; foundations of health.

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «СРЕДНЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ (БИОЛОГИЯ И ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА)»

Дефорж Анна Владимировна,

доктор исторических наук, профессор,

доцент кафедры физики, биологии и методик их обучения,

Центральноукраинского государственного

педагогического университета имени Владимира Винниченка.

Кропивницкий, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-1114-3205>

deforzhav@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме подготовки соискателей высшего образования по специальности 014 «Среднее образование (Биология и здоровье человека)» и формированию у будущих специалистов качеств и компетентностей, которые были бы востребованы работодателями и обеспечивали их конкурентоспособность. В Украине до недавнего времени не осуществлялась профессиональная подготовка учителей «Основ здоровья» для заведений общего среднего образования. Этот предмет в школе преподавали и преподают учителя других специальностей. Есть мнение о том, что любой учитель может легко выполнять функции учителя «Основ здоровья», но это не так. В 2016 году в приказе Министерства образования и науки Украины от 12.05.2016 № 506 Об утверждении Перечня предметных специальностей специальности 014 «Среднее образование (по предметным

спеціальностям)», по которым осуществляется формирование и размещение государственного заказа и сочетание специальностей (предметных специальностей) в системе подготовки педагогических кадров представлена новая предметная специальность 014.05 «Среднее образование (Биология и здоровье человека)»[1]. До 2016 предметная специальность звучала так: «Среднее образование (Биология)». Благодаря новой предметной специальности, выпускники по завершению соответствующей образовательно-профессиональной программы получают профессиональную квалификацию: учитель биологии, основ здоровья. Важное значение в подготовке специалистов данной предметной специальности принадлежит формированию и развитию здоровьесберегающих компетентностей. В этой связи необходимо использование системы задач, которые направлены на развитие жизненных и специальных здоровьесберегающих навыков. А именно: увеличение объема знаний по сохранению жизни и укреплению здоровья, углублению навыков и умений (в частности, принятие решений, решение проблем, творческого и критического мышления, общения, самооценки и чувства достоинства, противостояние негативному психологическому влиянию, преодоление эмоций и стресса, развитие и чувство себя как гражданина), осознание учащимися необходимости отвечать за свою жизнь и здоровье [2]. В публикации также представлен анализ программы для общеобразовательных учебных заведений «Основы здоровья» 5-9 классы. Приведен анализ учебников, рекомендованных МОН Украины.

Ключевые слова: здоровье человека; формирование здоровьесберегающих компетентностей; превентивное образование; методика обучения; основы здоровья.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2016, Trav.12) Nakaz № 506 «Pro zatverdzhennia Pereliku predmetnykh spetsialnostei spetsialnosti 014 "Serednia osvita (za predmetnymy spetsialnostiamy)", za yakymy zdiisniuietsia formuvannia i rozmishchennia derzhavnoho zamovlennia ta poiednannia spetsialnostei (predmetnykh spetsialnostei) v systemi pidhotovky pedahohichnykh kadriv». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/QyN5r1>
- [2] «Metodychni rekomendatsii pro vykladannia osnov zdorovia u 2021/2022 navchalnomu rotsi», Shkilne zhyttia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/46G2Kl> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.

- [3] H. V. Deforz, «Populiaryzatsiia profilaktychnoi medytsyny pid chas vykladannia pryrodnychkh dystsyplin ta dystsyplin, yaki poviazani zi zdoroviam liudyny», na III Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. z mizhnar. uchastiu Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku pryrodnychkh dystsyplin v medychnii osviti. Kropyvnytskyi, 2022, s. 1–4. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://cutt.ly/TGGUBCq> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [4] T. V. Rudenko, «Formuvannia valeolohichnoho svitohliadu u pershokursnykiv do ta pislia vvedennia shkilnoho predmeta "Osnovy zdorovia"», Naukovi zapysky. Pedahohichni nauky, vyp. 199(2021), s. 150–153, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/BjmG5F> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [5] Osvitno-profesiina prohrama «Serednia osvita (biolohiia ta zdorovia liudyny, khimiia). Tsentralnoukr. derzh. ped. un-t imeni Volodymyra Vynnychenka. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/btqft> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [6] O. V. Bereziuk, T. V. Vorontsova, O. V. Yeresko, V. S. Ponomarenko, ta I. A. Skorbut, Orhanizatsiia profilaktychnoi roboty u navchalnykh zakladakh. Kyiv, Ukraina: Zdorovia cherez osvitu, 2014.
- [7] Navchannia uchniv u haluzi zdorovia, bezpeky i sotsialnoi intehtatsii. Osvita na osnovi zhyttievnykh navychok. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ulxVAh> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [8] National Health Education Standards: achieving excellence. [Online]. Available: <https://is.gd/4wVNmx> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [9] «Sotsialni determinanty zdorovia i blahopoluchchia pidlitkiv, seriia Polityka okhorony zdorovia ditei i pidlitkiv», Mizhnar. zvit za rezultatamy obstezhennia 2009–2010 rr. Doslidzhennia «Povedinka ditei shkilnoho viku u vypadku okhorony zdorovia», K. Karri ta in., Red. Kopenhagen: Yevropeiske reh. biuro VOOZ, vyp. № 6, 253 s., 2012.
- [10] Prohrama dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv «Osnovy zdorovia» 5–9 klasy 2017 rik. Osvita.UA. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/sGUg59> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.
- [11] I. D. Bekh, V. S. Ponomarenko, ta S. V. Strashko, Osnovy zdorovia. Kyiv, Ukraina: Vydav. «Alaton», 2014. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/IHJpms> Data zvernennia: Kvit. 14, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
18 квітня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-67-92](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-67-92)
УДК 378.001.76

Короїд Тетяна Вікторівна,

учитель української мови і літератури;

аспірант кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-6390-4766>

koroidmetod@gmail.com

СУЧАСНИЙ СТАН УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЧИТЕЛІВ В УМОВАХ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ У СВІТОВІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. У статті встановлено, що інноваційне суспільство потребує нових ідей, нових способів навчання, впровадження національної ідеї, нових форм і методів управління розвитком творчого потенціалу вчителів. Тому саме розвиток творчого потенціалу вчителів прямо пропорційно залежить від удосконалення всієї освітньої системи, зокрема вирішення проблеми управління розвитком цього творчого потенціалу, також системи підвищення кваліфікації педагогів та вимог суспільства до рівня їх підготовки в умовах неформальної освіти. Тут прослідковується й тісний взаємозв'язок рівня розвитку економічного потенціалу країни та стану закладу загальної середньої освіти, його вимог до вчителя, професійної підготовки педагога з метою покращення, осучаснення викладання, відношення вчителя до самоосвіти й сучасних ціннісних орієнтирів Нової української школи (НУШ) взагалі. Якщо заглибитися в цей процес із підготовки сучасного вчителя за умови неформальної освіти, задуматися над проблемами управління його розвитком творчого потенціалу, що виникають у багатьох сучасних закладах освіти, то назріває закономірне актуальне запитання: «Яким шляхом прямувати, де знайти ту «золоту середину» у поєднанні управлінської (не)компетентності й творчої особистості вчителя?». Нині це вельми актуальне питання, бо реформування освітнього процесу потребує вчителя-дослідника, лідера як педагога нової формації, духовно розвиненої особистості, соціально зрілої, креативної, компетентної, яка професійно володіє всім арсеналом педагогічних засобів. Постійно прагне до самовдосконалення та

саморозвитку, стимулюючи до цього як своїх колег, так і учнів. Високі вимоги до сучасного педагога обумовлено об'єктивними потребами суспільства, новими завданнями, які ставить перед нами всіма це ж суспільство. Тому відразу назривають найактуальніші питання: як вийти на очікувані результати, що приносять суспільну користь, соціальну значущість та перспективи; у чому секрет креативної особистості, творчої величі, як розвинути в собі цю творчість і стати успішним; як управляти творчим потенціалом учителя з благом, без страждань і дискомфорту для обох?

Ключові слова: освітня політика; системний підхід; досвід; успіх; керівник.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постанова проблеми. Відомо, що носіями суспільних змін виступають науково-педагогічні працівники, бо розвиток їх творчого потенціалу – то високий рівень креативності, особистісні якості та здібності, що сприяють успішній професійній діяльності. Звісно, праця вчителя дорівнює праці митця-дослідника, натхненника, а інколи й невдахи. Один із чинників, що впливає на розвиток творчого потенціалу педагогів – то передбачення самого вчителя суперечності між завданнями та результатами, між затраченими зусиллями та підсумками, між власним незадоволенням та пошуками ефективних методів навчання та виховання. А системний підхід самого педагога до саморозвитку за умови взаємодії усіх структурних складових забезпечує цілісне бачення свого творчого потенціалу; тут і поєднання «свіжого погляду», гнучкості інтелекту, легкості генерування ідей і здібності до асоціювання, нестандартність мислення, яку вважають неодмінною складовою творчості. Саме самостійність суб'єкта С. Рубінштейн визначає не тільки як самостійне виконання якихось завдань, а й як здібність самостійно та свідомо ставити перед собою завдання, цілі та визначати напрями своєї діяльності [27].

На жаль, сьогодні у багатьох закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) є достатньо осіб, які працюють за старими методами, якщо можна застосувати поняття «метод» до «проведення» уроків такою «категорією» вчителів. У реалії скоріше це називається «просиджуванням».

Звичайно, є багато тих, хто не проти змін, але страх перед новим сильніший, ніж потреба щось змінювати, як то: себе або традиції, погляди, звички. Усе це стає на заваді вчительській ініціативі. Деякі управлінці, відповідно й педагоги ніколи не відчують гострої проблеми змінюватися,

тобто розвивати саме свій творчий потенціал.

Ми переконані, що є такі особистості, яким потрібно допомогти подивитися ширше, поділитися або своїм досвідом, або практикою інших освітніх закладів, країн тощо.

І саме С. Рубінштейн визначає самосвідомість як «продукт розвитку», бо самосвідомість і розвиток є саморегуляцією особистості у своєму виборі: оцінюючи себе, креативні вчителі розвивають свій творчий потенціал, переосмислювати вже набуті ними навички та життєвий досвід.

У такому разі проявляється самостійність і незалежність педагогів у виборі напрямів щодо підвищення кваліфікації за умов неформальної освіти, щодо управлінського свавілля тощо. Їх мотивація й дії йдуть паралельно усвідомленому розвитку потенціалу. З огляду на це кожен, хто розвиває потребу в цілеспрямованому і систематичному самовдосконаленні, зобов'язаний бачити себе як творчу особистість, бо перш за все формується особистий внутрішній резерв. Себто самовдосконалення в цьому контексті виступає як засіб формування особистості. Відповідним чином вчителі стають опорою школярам, сприяючи розвитку вже їх особистостей.

Ш. Амонашвілі стверджував: хто виховуватиме себе, зможе виховувати інших. Можливість виховувати інших через те, що розвиток творчого потенціалу педагогів є необхідною складовою праці вчителя. І це вже аксіома, що сприймається без доведення як вихідне: захоплення справою як покликанням, зацікавленість у самореалізації, результативність особиста й учнівська.

Тому ототожнення розвитку свого творчого потенціалу з самореалізацією, навіть місією в професії, і є новим витокем емоцій, задоволення від результату, також здійснення поставленої мети, вирішення завдань, реалізації власних творчих сил і здібностей. А збагачення особистих внутрішніх можливостей – то підвищення професійної діяльності та отримання неоціненних цінностей від високої зацікавленості своєю справою та прагненням до самореалізації, постійного самовдосконалення. Треба тільки усвідомити – і тоді це приведе до саморозвитку творчого потенціалу кожного з творчих педагогів.

Ми переконані, що заклад середньої освіти (ЗСО) не може прогресувати без постійного самовдосконалення його працівників. Саме розвиток кожного окремого вчителя та їхня співпраця – ключ до розвитку закладу освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі стан управління розвитком творчого потенціалу педагогів розглядається достатньо різноаспектно, і процес наукового дослідження докладно обґрунтовано у працях сучасних науковців, В. Кременя, О. Чубарук, О. Ларіонова, В. Олійника,

Г. Тимошко та ін.; із підготовки керівників шкіл до управлінської діяльності та розвитку професіоналізму управлінської діяльності Т. Сорочан [32], [33].

Актуальні питання національної системи освіти, зокрема дослідження якості освітнього процесу, адаптивного управління висвітлено у колективній монографії авторів Г. Єльнікової, Т. Борової, Г. Кравченко, З. Рябової та ін. [4], [13]; загальним питанням підготовки учителів української мови і літератури присвячено дослідження Н. Волошиної, І. Зязюна, М. Пентиліук, Б. Степашина, В. Шуляра.

Аспекти професійного зростання педагогів і розвитку їх педагогічної майстерності, творчості стали предметом дослідження у К. Віаніс-Трофименко, І. Зязюна, В. Кременя, Т. Махині, В. Сластьоніна, Т. Рожнової, Т. Сорочан, Г. Тимошко та ін.

У світовій науковій літературі стан управління розвитком творчого потенціалу педагогів відображений у працях американських вчених, таких як: Марк Ломбардо, Морган Маккол, Роберт Ейчингер. Працюючи в центрі креативного лідерства Бристонського університету, вони розробили модель 70/20/10, яка пояснює, як співпраця сприяє персональному розвитку. Згідно з цією моделлю 70% знань та навичок ми отримуємо під час безпосереднього виконання завдань на робочому місці, 20% – під час взаємодії з іншими колегами, решта 10% – під час формального навчання підручників, уроків, відвідування інших занять із підвищення кваліфікації. Адже кожна творча особистість розвивається під час взаємодій зі своїми колегами. Тому кожен не тільки може зробити свій заклад кращим, а й дарувати знання та навички розвитку свого творчого потенціалу.

Джон Коттер, американський лідер думок у сфері бізнесу, лідерства та змін, у своїй статті «Leading Change: Why Transformation Efforts Fail?» описує вісім найпоширеніших помилок під час впровадження управлінцями організаційних змін: «Основний урок, який варто запам'ятати з найуспішніших прикладів змін в організаціях, це те, що процес змін переважно проходить кілька стадій і, як правило, потребує тривалого часу. Перестрибування стадій лише створює ілюзію швидкості і не дає бажаних результатів. Другий урок це те, що критичні помилки на будь-якій стадії змін можуть мати руйнівну силу, сповільнити імпульс і нівелювати всі здобутки, досягнуті важкою працею...» [11]. Дж. Коттер пояснює, що для втілення зміни потрібна мотивація, найсильнішою мотивацією для змін будь-кого або що є усвідомлення.

Як бачимо, уваги заслуговують праці як світових, так і вітчизняних науковців, але ці питання висвітлено в науковій літературі замало, і це породжує проблеми, тому є потреби й мотиви щодо подальшого дослідження цієї теми.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – дослідження особливостей управління розвитком творчого потенціалу вчителів як сучасної світової тенденції, так і до аналізу основних вітчизняних напрямів в умовах неформальної освіти.

Відповідно зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати теоретичні основи управління розвитком творчого потенціалу вчителів в умовах неформальної освіти;
- надати загальну характеристику та проаналізувати досвід управління розвитком творчого потенціалу вчителів, зокрема вчителів української мови і літератури в умовах неформальної освіти у світових і вітчизняних практиках;
- окреслити проблеми для їх подолання за сучасних умов із метою зосередження уваги освітян до основних підходів;
- дослідити світовий і вітчизняний досвід із метою впровадження його у закладах загальної середньої освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Загальновідомо, що вчителям непросто змінити себе, якщо своєчасно не переглянути свою роль в освіті, не відчутити смак професіоналізму. Рівень креативної готовності педагогів через умотивованість – то гарантія конкурентоспроможності на ринку праці; хоча самоактуалізація для багатьох, на жаль, є проблемою сьогодні й дуже актуальною.

Вони не йтимуть у ногу з часом, не відповідатимуть за майбутнє своєї країни, коли відповідно не розвиватимуть свій творчий потенціал, що надасть можливість своєчасно й ефективно вирішувати сьогочасні проблеми.

Тому активізація творчих можливостей потенціалу вчителя забезпечить повноцінну реалізацію особистості, що, насамперед прискорить культурно-економічний прогрес в Україні, тим самим підвищуючи рівень життя громадян, що наразі дуже злободенно.

При цьому в даному контексті постає ще декілька проблем, що впливають на управління, на розкриття творчого потенціалу вчителя й потребує її системного дослідження через аналіз світової та вітчизняної практики. Це й державна політика, комплексне вивчення досвіду цих практик, конкурентоздатність, свобода вибору, науково-освітній потенціал країни, застосування наукових знань.

Спробуємо розібратися з сучасним станом управління розвитком творчого потенціалу вчителів і зокрема вчителів української мови і літератури в умовах неформальної освіти у світовій та вітчизняній практиці. У такому разі нам потрібно знайти відповідь на декілька запитань: яка освітня практика здобула

значних переваг, за якими напрямками діяльності та як грамотно перейняти й наслідувати передові освітні світові і вітчизняні практики, їх досвід.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети вжито теоретичні методи наукового дослідження: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у світових і вітчизняних сучасних практиках, філософській, педагогічній та спеціальній літературі, класифікація критеріїв і показників (табл. 1).

Таблиця 1

Чинники впливу

Світові практики 1	Вітчизняні практики 2	Ключові слова 3
Державна політика		
1. «На розвиток освіти в Сполучених Штатах асигнуються гігантські кошти, валові затрати на освіту досягають астрономічної суми в 1 трлн. на рік [35]	1. Короїд Т. В. Розвиток творчого потенціалу викладачів як вимога часу «У рамках національної премії Global Teacher Prize Ukraine – 2020 використали метод інтерв'ю серед півфіналістів цієї премії, учителів топ_GTPU, які наголосили на проблеми та виявили наступні тенденції, як то: заробітна плата, некомпетентність викладачів вишів та байдужість адміністрації. Заробітна платня у шкільних учителів вигідніша – багато хто з викладачів ВНЗ (зокрема англійської мови) переходять до школи (закладу загальної середньої освіти) ...працювати нікому» [9]	Освітня політика, розвиток освіти, асигнування, затрати на освіту, держава-наука-освіта, пріоритети, навчальний процес
2. «Освітня політика США спрямована на створення різноманіття освітніх послуг. Навчальний процес фокусується виключно на дитині: розвитку її здібностей, задоволенні її потреб. З цією метою пропонується широкий вибір різноманітних навчальних закладів та програм...» [2]	2. «Особливе місце відведено ...участі людей у підготовці та прийнятті управлінських рішень, що забезпечує соціально-політичні зміни в Україні в процесі демократизації суспільства ... та упровадженню зарубіжного досвіду успішного вирішення кадрових питань, зокрема підготовки, перепідготовки та підвищенню кваліфікації управлінських кадрів тощо» [7]	
Застосування наукових знань у всесвітній та вітчизняній освіті як зростання продуктивної суспільної практики		
1. Супян В. Б. «Комплексне вивчення досвіду дослідницьких університетів США як головної ланки американської академічної науки й основної форми передової вищої освіти» [34]	1. Рожнова Т. Є. Значення наукових підходів в управлінні діяльності керівника закладу освіти «Системний підхід розглядається у дослідженні управлінської діяльності керівника закладу освіти як: деяка цілісність (система), яка складається із взаємопов'язаних частин (елементів); набір правил і принципів, якими керуються управлінці; як спосіб декомпозиції об'єкта дослідження на складові частини, кожна з яких робить свій внесок у характеристику цілого» [26]	Формальні й неформальні інститути, наукова спільнота, керівник закладу, управлінська діяльність, вивчення досвіду, допомога керівникам

1	2	3
2. Тільки досягнення розумного компромісу між формальними й неформальними інститутами науки може забезпечити необхідні умови для подальшого розвитку професійних інститутів наукової спільноти, яке є невід'ємною частиною громадянського суспільства, оскільки «...рівень соціального капіталу може бути високим у суспільстві з розвиненим громадянським інститутом»...Не випадково те, що саме успішний досвід Японії, де «формальна структура не ліквідується й не протипоставляється, а дуже майстерно поєднується з неформальними регуляторами» [3]	2. Отич О. М. та ін. Нові вимоги до компетентностей керівників шкіл в Україні «...допомогти керівникам закладів загальної середньої освіти в розвитку компетентностей, затребуваних в умовах реформування школи» [17]	Формальні й неформальні інститути, наукова спільнота, керівник закладу, управлінська діяльність, вивчення досвіду, допомога керівникам
3. Стратегічні цілі освітньої політики США. «Шлях до нової ери економічного процвітання США Білий Дім пов'язує в першу чергу з удосконаленням освіти...» [2]	3. Романенко Н. Д. Розвиток емоційного інтелекту керівника закладу освіти «Нова парадигма освіти вимагає віднайти розв'язання цієї проблеми (емоційного інтелекту)... Емоційний інтелект керівника визначає рівень його підготовленості до професійної діяльності й характеризується ступенем сформованості здібностей і емоцій інших людей, до управління емоційною сферою, що обумовлює більш високу адаптивність у спілкуванні, знань, навичок і умінь індивіда в емоційній сфері» [25]	Формальні й неформальні інститути, наукова спільнота, керівник закладу, управлінська діяльність, вивчення досвіду, допомога керівникам
Науково-освітній потенціал США, Японії, України		
1. «У США є величезний науково-технічний потенціал. Саме це стверджує, що ще довгі роки Вашингтон буде зберігати розрив зі своїми основними конкурентами. Велике значення також має свобода, також свобода підприємництва. У багатьох країнах цьому заважає засилля бюрократії, надмірне державне втручання, яке гальмує економічне зростання» [36]	1. Про затвердження плану заходів на 2021 і 2022 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (від 4 серпня 2021 р. № 883-р) [18]	Науково-технічний потенціал, конкурентоспроможність, свобода, критичне мислення, любов до навчання, Національні стратегії, надмірне державне втручання

1	2	3
2. The Global Competitiveness Report 2008-2009 / Index Prioritizing the Economic Policy Agenda // World Economic Forum «We define competitiveness as the set of institutions, policies, and factors that determine the level of productivity of a country. The level of productivity, in turn, sets the sustainable level of prosperity that can be earned by an economy» («Ми визначаємо конкурентоспроможність як сукупність інститутів, політики та факторів. Що визначають рівень продуктивності країни. Рівень продуктивності, у свою чергу, задає стійкий рівень добробуту, який може зробити економіка» (Chapter 1.1) [39]	2. Конвенція про права осіб з інвалідністю (дата набрання чинності для України 06.03.2010) [8]	
3. Teach to think, not to regurgitate. • Commit to education as a public good and a public responsibility. • Focus more on creating a long-term love of learning and the ability to think critically than teaching to standardised tests. • Ensure all children have the opportunity to discover their natural abilities and develop them. • Ensure that children from disadvantaged background and migrant families have the same opportunity to quality education as others» – «Навчити думати... • Прийміть освіту як суспільне благо та суспільну відповідальність. • Зосередься більше на створенні довготривалої любові до навчання та здатності критично мислити, ніж на викладанні стандартизованих тестів. • Забезпечте всім дітям можливість виявити свої природні здібності та розвинути їх. • Забезпечте, щоб діти з неблагополучних родин та сімей мігрантів мали такі ж можливості для отримання якісної освіти, як інші» [40]	3. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні [19]	Науково-технічний потенціал, конкурентоспроможність, свобода, критичне мислення, любов до навчання, Національні стратегії, надмірне державне втручання

Отже, як бачимо, сьогодні найбільшим вплив мають наступні країни, як: Японія, США – і це відчувають освітяни України. Чому?

Питання з одного боку вельми просте, бо під час реформування освіти, державотворцям необхідно «думати» про інтелектуальне багатство, ресурси та національну науку. У ній все: рівень освіти, спроможність до конкуренції, уміння та навички щодо проектної діяльності та якість.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Відповідно до принципу триєдності, квалітологія освіти складається з теорії якості освіти, кваліметрії людини й освіти, теорії управління якістю освіти. Як бачимо, у такому разі перевершить успіх як громадський, так й економічний, а значить піднесеться добродіяння держави в цілому. Якщо ж подивитися з іншого боку, по назрівають наступні питання: яку функціональну дію ми повинні зробити в освіті сьогодні, щоб вийти на світовий рівень якості; наскільки ефективним та мудрим повинно бути сучасне управління розвитком творчого потенціалу вчителя за умов неформальної освіти; як продуктивно повинен працювати вчитель української мови і літератури й педагог взагалі за умов повного ними усвідомлення актуальності даного питання. Для цього потрібно поєднувати вітчизняну практику та світовий досвід, обов'язково порівнюючи стан національної освіти зі світовими лідерами. Подібну думку висловлює Андреас Шлейхер, директор ОЕСР з освітніх питань, наполягаючи на тому, що необхідно визначати сильні й слабкі місця, бачити якими будуть довготермінові економічні переваги поліпшення якості освіти [38].

Світовий рейтинг освіти.

2015 рік

Україна – 38-ма.

Верхні п'ять позицій у рейтингу ОЕСР посіли країни Азії: Сінгапур, Гонконг, Південна Корея, Тайвань, Японія.

1. Шон Кохлан. Успіх для кожного «Якщо ви потрапите в клас в азійській країні, то знайдете там учителів, які чекають високих результатів від кожного учня. Там багато запалу, сфокусованості й послідовності» [12].

2019 рік

Україна й Польща – останнє місце в рейтингу ОЕСР із фінансової грамотності громадян [24].

Франція, Норвегія, Канада – країни-лідери за рівнем фінансової грамотності.

2020–2021 роки

Світові рейтинги ЗВО (QS World University Rankings) [29].

Україна – (6 вишів) на 491, 541–550 (далі неточно), 651–700, 701–750, 751–800.

У лідерах – чотирьох американських і одному британському виші: Массачусетський технологічний інститут, Стенфорд і Гарвард, також у п'ятірці переможців – Оксфорд і Каліфорнійський технологічний університети.

Інші світові рейтинги ЗВО 2020–2021 [30].

2022 рік

Світові рейтинги ЗВО – (QS Emerging Europe and Central Asia University Rankings 2022).

Україна – 450 кращих закладів Європи та Середньої Азії – із України – 41 ЗВО.

С. Шкарлет. Здобутки фахової перед вищої, вищої освіти та науки за 2021 рік, «...Президентський університет стане стратегічною візією того, що ми маємо закладати в сучасну вищу освіту, науку, інновації та розвиток суспільства» [37].

Освітні світові сучасні практики вмотивовано засвідчують продуктивність освітньої галузі, і певної ваги у цьому процесі має напрям на розвиток освіти в цілому. Аналізуючи ці дві таблиці, можна зробити висновок, що у поточному процесі відіграють значну роль як фінансування держави в знання й інновації безпосередньо у ЗВО та ЗЗСО, так і мотивація вчителів навчатися впродовж життя. Тому нині сучасний стан управління розвитком творчого потенціалу вчителів, зокрема вчителів української мови і літератури в умовах неформальної освіти у вітчизняній практиці є проблемним. Особливої уваги заслуговує становлення системи неформальної освіти в Україні як легітимної, коли педагог визначається особисто, що (які курси) саме обрати для підвищення своєї кваліфікації.

У реаліях же, зазвичай учителі бездумно обирають ті чи інші курси на платформах, в університетах, нехтуючи запитаннями, а то і взагалі не ставлять їх собі, як то: «навіщо», «чому», «хто». Навіть не думають про рейтинг того чи іншого закладу, кваліфікацію спікера чи особи, що викладає на курсі (платформі), не знають тему, за якою отримують свій сертифікат. Мало того, дехто просто замовляє й купує їх (сертифікати), інші ж «розумники» пропонують їх за гроші.

До речі, не можна копіювати всесвітні практики, бо рівні підготовки – різні як на рівні країн, закладів, так і розвитку освітян, їх віку, обраної теми.

А для того щоб порозумітися у формальній та неформальній освіті, треба вивчати всесвітні практики, впроваджувати їх досвід, постійно порівнюючи через усебічний моніторинг вітчизняних освітніх практик, коли фактичне порівнюється з омріяним, коли хочеться, а не можеється, бо моніторити треба з метою порівняння для зменшення відхилень.

Моніторинг тоді буде ефективним, коли є його достовірність, дієвість та вичерпність інформації. Звичайно, тільки тоді зростатимуть, як значимість, так і усвідомленість, компетентність, конкурентність.

З огляду на це стає більш прозоро й переконливо, що вкладаючи все в освіту (сили, розум, кошти, повагу), суспільство споруджує своє майбутнє. Відповідно орієнтир креативних і творчих учителів, що підвищуватимуть своєю кваліфікацією, буде направлений, «окрилений» на неформальну освіту. Чому? Вона – то інтелектуальний простір, де пропонуються сучасні якісні послуги, і основним «але» для всіх в цьому питанні залишатиметься пам'ять про своєчасні «хто-навіщо».

Через те стратегічним вектором управління розвитком творчого потенціалу вчителя української мови і літератури за умов неформальної освіти є підвищення умов і діяльності ЗЗСО та вітчизняної освіти взагалі, підвищення вимог до управлінців закладів освіти.

М. Мамардашвілі казав про важливість відмови від посилення існування деякого попереднього світу з готовими законами та сутностями. Виникає проблема істини, вважав науковець, не як відповідності чомусь переданому (емпіричному), а як відтворення явищем своїх власних підстав, щоб наступного часу бути тим, що ти є до нього, і думати думки, що є продовженням попередніх думок» [14].

Відповідно наступним ланцюжком будуть життєво важливі запитання: управлінець – хто і який він, навіщо цей керівник у закладі загальної середньої освіти, чому, із якою метою? Чи дотримується управлінець стандартів, законів, моральних норм?

Керівники, теоретично, – це одноступінь творчих і креативних учителів, які повинні постійно розвиватися й експериментувати, аби створювати якісне навчання й виховання, тобто створювати якісне навчальне середовище для кожного школяра. Але виникають ще запитання сьогодення: чи готові всі до освітніх змін, чи готові адміністратори й педагоги розвивати свій творчий потенціал, і що або хто їм у цьому заважає?

Розберемося спочатку з поняттям «управління». Термін «управління» буквально означає діяльність керівництва чимось. У довідковій літературі є кілька визначень сутності управління.

Поняття «управління» тотожне поняттю «діяльність», що спрямовує й регулює суспільні відносини, сукупність приладів і механізмів, за допомогою яких приводять в рух машини; підрозділу в системі установи; вид синтаксичної залежності тощо. Суб'єкт управління – то керуюча підсистема управління, одним словом те, що управляє, а керована – то його

об'єкт, тобто те, чим управляють. Саме тому специфіка педагогічної творчості народжує об'єкт і результат, а не образ [31].

Отже, управління закладом загальної середньої освіти в сучасних умовах – це складний процес, складовими якого є правильний вибір мети і завдань, вивчення і глибокий аналіз досягнутого рівня освітньої роботи, система раціонального планування, організація діяльності учнівського і педагогічного колективу. Вибір оптимальних шляхів для підвищення рівня навчання і виховання, ефективний контроль.

Звичайно, то дуже велика місія і дуже велика відповідальність, що є великим викликом вибору професіонала.

Управління розвитком творчого потенціалу педагогів ЗЗСО працює на самих же учителів. Адміністратор сьогодні свідомо змінює свою роль. І ця роль директора на різних етапах розвитку творчого потенціалу педагогів є різною, визначає сенс, місію вчителів: із якою метою, чому?

Не секрет: у багатьох педагогів з'являється сумнів щодо себе, своєї діяльності, а значить і розвитку свого творчого потенціалу. Тому умови функціонування школи припускають використання різноманітних форм управління. Тобто способів організації взаємодії суб'єкта та об'єкта, відносин між людьми, їх спільної діяльності в управлінському процесі. Фактично форма управління визначає ті організаційні рамки, у яких здійснюються ті чи інші дії. «Сьогоднішні реалії, – вважає Т. Махія, – вимагають все більше неформальних контактів із цільовою аудиторією. При порушенні позитивних емоцій реально домогтися, щоб учасники освітнього процесу відчували себе більш задоволеними та щасливими, і в результаті брали активну участь у житті та діяльності закладу освіти. Таким чином в учасників освітнього процесу формується стійка лояльність до закладу освіти, яка частково гарантує задоволеність якістю освітніх послуг», – завершує професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» [15].

Якщо керівник розуміє свою місію, максимально прикладаючи зусилля для управління розвитком творчого потенціалу педагогів закладу, розвитку бачення й розвитку індивідуальних здібностей, забезпечуючи їх (учителів) готовність до змін, а випускників до життя у змінному, дуже мінливому світі, то гарантує своїми діями розвиток творчості та формування життєвих компетентностей.

Б. Ананьєв визначив, що справжня цінність особистості починає вимірюватися її творчим внеском у суспільний розвиток [1].

Адміністратор, що зробив вибір на успіх закладу і відноситься відповідально до своїх дій, спроможний до боротьби зі старою системою,

відчуваючи ігнорування як з боку частини педагогічного колективу, що не готова до змін, так і з боку «вищих» органів. Звичайно, іде пошук свого особистого шляху, розвитку для ЗЗСО за рахунок справжніх й інноваційних дій, мотивації, «фанатизму» професії, поступово такий адміністратор виходить на рівень Всеукраїнський, доводить і виживає за сучасних складних умов, а згодом стає взірцем, управляючи розвитком творчого потенціалу педагогів [16].

Зробимо невеличке дослідження щодо проведення Департаментом освіти і науки конкурсного відбору керівників закладів загальної середньої освіти міста Києва за останні чотири роки (2018–2021) (табл. 2).

Таблиця 2

**Результати конкурсного відбору керівників
 закладів загальної середньої освіти міста Києва**

Дата					
2020 Вересень		2021 серпень		2021 жовтень	
Допущено до участі в конкурсі / допущено за умови надання сер тиф. про рівень володіння державною мовою	Не допущено до участі в конкурсі	Допущено до участі в конкурсі / допущено за умови надання сер тиф. про рівень володіння державною мовою	Не допущено до участі в конкурсі	Допущено до участі в конкурсі / допущено за умови надання сер тиф. про рівень володіння державною мовою	Не допущено до участі в конкурсі
12	1	13/12	4	7	1
Чинний директор	Новообраний	Чинний директор	Новообраний	Чинний директор	Новообраний
2	1	11	2	0	2
Протокол № 1; 2 від 15 та 18 вересня 2020 [20]		Протокол № 3 від 25 серпня 2021 [21]		Протокол № 2 від 28 жовтня 2021 [22]. Протокол № 2 від 28 жовтня 2021 [23]	

Як бачимо на конкурс заміщення вакантних посад керівників ЗЗСО міста Києва заявляє у своїй більшості лише одна особа, в основному чинний управлінець цього ж закладу або його зам.

Ні про які амбіції інших не можна говорити, ні про який вектор якості й успіху та розвиток закладів освіти й управління творчим розвитком учителів, допоки не будуть залученні до роботи конкурсної комісії представники громадських організацій та ініційовані законодавчі зміни. Потрібна більш прозора система оцінювання такого конкурсу, що пов'язаний із долею держави.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу встановлено, що дослідження сучасного стану управління розвитком творчого потенціалу вчителів в умовах неформальної освіти у світовій та вітчизняній практиці обумовлено необхідністю зосередження уваги освітян до основних сучасних світових та вітчизняних практик, окреслення й подолання проблем та впровадження вивченого досвіду у закладах загальної середньої освіти.

Розвиток творчого потенціалу педагогів – то розвиток творчого потенціалу керівника, і це – необхідна умова для становлення самої особистості, її розвитку й розкриття, так і рух уперед через пізнання нового, впровадження в освітній процес та апробація напрацьованого. Творчий керівник-учитель дає науковим фактам, гіпотезам, теоріям нове життя, відкриває нове дихання й шляхи для творчості колегам і учням, із якими працює та виховує й формує [10].

Тож бачимо яскраво виражені проблеми, що постають в управлінні як системи, так і в управлінні розвитком творчого потенціалу вчителів у вітчизняній освіті. Негайно потрібні зміни, як то: впровадження світових практик для коректив управлінської діяльності за сучасних умов у вітчизняній освіті. Це дозволить усім систематизувати ініціативи, які акумулюють творчий потенціал на більш ефективному рівні. Саме подолання проблем в управлінні через вивчення досвіду світових і вітчизняних практик створить умови для ефективного навчання педагогів через підвищення кваліфікації в різноманітних й обов'язково якісних освітніх послугах та управлінні розвитком творчого потенціалу вчителів української мови і літератури в умовах неформальної освіти.

Що для цього потрібно?

Найперше та найголовніше, як ми бачимо, на заваді стає брак компетенцій багатьох управлінців, їх своєчасне «оновлення» в закладі, бо за новим Законом «Про повну загальну середню освіту», який набув чинності 18 березня 2020 р., ідеться ще й про деякі зміни щодо конкурсу директорів, укладання трудового договору з «новоспеченими» керівниками на 2 роки, за умови належного його виконання продовжується термін на наступні 4 роки, кількість років на управлінській посаді в одному закладі, курс підвищення кваліфікації з управлінської діяльності та обсяг кількості годин [41].

По-друге, наявна управлінська імпотенція, коли відсутнє організоване й ефективне управління.

По-третє, реалізація розпочатих стратегій.

При сучасному регулюванні розвитком творчого потенціалу, наявна відсутність ефективних координацій управлінської роботи, довіри, налагодження діалогу з учителями на умовах партнерства, бо ж звикли до тоталітарних методів керівництва. Одним із головних завдань управлінця й є управління розвитком творчого потенціалу педагогів, але цього не можуть зробити без своїх же оригінальних рішень, що спрямовані на перетворення звичайної особистості у творчу. Тож там, де мова йде про безпосередню роботу з людьми, застосовуються методи керівництва. Відомий психолог Я. Пономарьов визначив творчість як «механізм розвитку». На його думку, центральна ланка психологічного механізму творчості включає здатність до самостійних дій, ініціативу особистості [6].

Перспективи подальших досліджень. Розроблені результати досліджень є визначенням проблеми в управлінні розвитком творчого потенціалу вчителів і зокрема вчителів української мови і літератури.

Звичайно, є й багато позитивних прикладів. За правильно обраних методів адміністратором педагогічна творчість, педагогічна креативність, психолого-педагогічні знання, уміння й навички, які за сприятливих для розвитку їх творчого потенціалу умов, забезпечать йому (педагогу) ефективну педагогічну діяльність із розвитком потенційних творчих можливостей школярів та закладу в цілому, а управлінцю досвід, навички, повну довіру й повагу, компетентність, професіоналізм.

Наприклад, школа 3.0. Це проєкт, покликаний змінити підхід до управління і загалом взаємодії в українських закладах освіти, хоча організатори відчули всю серйозність під час відбору закладів. Освітня й суспільство звикло до оцінювання того чи іншого закладу освіти за результатами ЗНО, хоча критерії не є об'єктивними через репетиторські послуги. Вони давно вже перетворилися на заміник творчого розвитку педагогів; гірше – ЗНО не є вимірювачем розвитку компетентності та творчого потенціалу як випускників, так і вчителів. І в цьому постає велике питання успіху й успішності закладу, його передових поглядів. Доктор педагогічних наук, професор З. Рябова зазначила, що «...успішність здійснення маркетингового управління залежить від рівня підготовки керівника навчального закладу ...вплив на ринок за допомогою педагогічних і управлінських засобів; заохочення педагогічних працівників постійно оновлювати зміст освіти відповідно до ринкових вимог та забезпечення її якості ...сприяння розвитку професіоналізму педагогів...» [28].

Як бачимо, якщо освітяни України не набуватимуть компетентності й не вивчатимуть досвід світових і вітчизняних практик, не будуть

вмотивованими, ні про який рівень якості управління й досягнення мети та успіху нічого навіть думати. Залишатимуться прогалини й постійне топтання на місці, гірше – повернення на відвороті.

І це ми вже проходили.

З огляду на все усвідомлюємо: вітчизняній освіті варто знати, що взяти зі всесвітніх практик і що не слід брати, розуміючи вибудовано закордонні стратегії. Тільки тоді, спільними зусиллями влади й громадян, можна буде взяти курс на успішне майбуття країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Б. Ананьев, *Людина як предмет пізнання*. Москва, Росія, 1969.
- [2] Т. Гладка, «Стратегічні цілі освітньої політики США», *Актуальні проблеми державного управління*, вип. 2, с. 33–36, 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/jvmMlv> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [3] *Современный социум в мире глобальных перемен: к 85-летию академика Е. М. Бабосова*, А. Н. Данилов, Ред. и др. Минск, Беларусь: Беларуская навука, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/WQorUB> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [4] *Адаптивне управління: міжгалузеві зв'язки, науково-прикладний аспект* / Г. В. Єльнікова, Т. А. Борова, З. В. Рябова та ін.; Г. В. Єльнікової, Ред. Харків, Україна: Мачулін, 2017.
- [5] Верховна Рада України. (2020, Січ. 16). *Закон № 463-IX «Про повну загальну середню освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ktXjUE>
- [6] Н. А. Карпенко, *Психологія творчості*. Львів, Україна: ЛьвДУВС, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/K753Ms> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [7] Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін, *Державна політика*, Ю. В. Ковбасюк, Ред. та ін. Київ, Україна: НАДУ, 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/oMjqGo> ISBN 978-966-619-348-6 Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [8] Верховна Рада України. (2010, Берез. 06). *Конвенція № 995_g71 «Про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів)»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/Vkf6Y1>
- [9] Т. В. Короїд, «Розвиток творчого потенціалу викладачів як вимога часу», на II Всеукр. наук.-методологіч. семінарі *Позиціонування закладу освіти засобами новітніх технологій менеджменту*. Київ-Бориспіль, 2020, с. 73–76. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/3suQA4> Дата звернення:

Квіт. 06, 2022.

- [10] Т. В. Короїд, «Школознавство як основи управління сучасною школою в умовах її реформування, на V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю *Національна освіта в стратегіях соціокультурного вибору: теорія, методологія, практика*. Луцьк, 2021, с. 215–219. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/1IVYV6> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [11] Джон П. Коттер, *Ведущие перемены: почему усилия по трансформации проваливаются*. Москва, Россия: Альпина Паблишер, 1995.
- [12] Ш. Кохлан, *Успіх для кожного. BBC. NEWS. Україна*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/rX2zqu> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [13] *Адаптивні процеси в національній системі освіти*, на V Всеукр. наук. форумі; Г. В. Єльнікова, Г. Ю. Кравченко, Л. О. Лузан, М. Л. Ростока, та З. В. Рябова, Ред. Харків: Мачулин, 2020, 111 с. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/btepe> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [14] М. К. Мамардашвили, *Классический и неклассический идеалы рациональности*. Москва, Россия, 2010.
- [15] Т. А. Махиня, «Освітній краудсорсинг як нова управлінська технологія. Адаптивні системи управління в освіті», на IV Всеукр. наук. форумі; Г. В. Єльнікова, Г. Ю. Кравченко, Л. О. Лузан, М. Л. Ростока, та З. В. Рябова, Ред. Харків. Мачулин: ФОП Озеров Г.В., 2019, с. 80–84.
- [16] Т. А. Махиня, «Сутність та специфіка діяльності навчальних закладів у сфері зв'язків з громадськістю», *Адаптивне управління: теорія і практика. Педагогіка*, № 3(5), 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/e1fuh1> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [17] О. М. Отич, *Нові вимоги до компетентностей керівників шкіл в Україні*. Київ, КультурКонтактАвстрія, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/uQTtYm> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [18] Кабінет Міністрів України. (2021, Серп. 04). *Розпорядження «Про затвердження плану заходів на 2021 і 2022 роки з реалізації Національної стратегії ізтворення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/QI4P4C>
- [19] Верховна Рада України. (2013, Черв. 25). *Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/pOOPxt>
- [20] Департамент освіти і науки виконавчого органу Київської міської Ради (Київської міської державної адміністрації). *Протокол № 1, 2 від 15 та 18 вересня 2020*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/qo5bBx> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.

- [21] Конкурсна комісія для проведення конкурсу на зайняття посад керівників закладів загальної середньої освіти Голосіївського, Дарницького, Деснянського, Дніпровського, Святошинського, Шевченківського районів м. Києва. *Протокол №3 від 25 серпня 2021.* [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/G3ihd7>; <https://is.gd/F0jeb5>; <https://is.gd/McyQ3R> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [22] Конкурсна комісія для проведення конкурсу на зайняття посад керівників закладів загальної середньої освіти Деснянського, Дніпровського району м. Києва. *Протокол № 2 від 28 жовтня 2021.* [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/gB0l5B> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [23] Конкурсна комісія для проведення конкурсу на зайняття посад керівників закладів загальної середньої освіти Шевченківського району м. Києва. *Протокол № 2 від 28 жовтня 2021.* [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/tHAMXB> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [24] Рейтинг ОЕСР із фінансової грамотності громадян. *Smida.* [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/8ls3nZ> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [25] Н. Д. Романенко, «Розвиток емоційного інтелекту керівника закладу освіти», на II Всеукр. наук.-методологіч. семінарі *Позиціонування закладу освіти засобами новітніх технологій менеджменту.* Київ-Бориспіль, 2020, с. 146–149. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/HSKAZZ> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [26] Т. Є. Рожнова, «Значення наукових підходів в управлінні діяльності керівника закладу освіти», на II Всеукр. наук.-методологіч. семінарі *Позиціонування закладу освіти засобами новітніх технологій менеджменту.* Київ-Бориспіль, 2020, с. 144–146. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/HSKAZZ> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [27] С. Рубинштейн, *Проблемы общей психологии.* Москва, Россия: Педагогика, 1973.
- [28] З. В. Рябова, «Готовність керівника навчального закладу до маркетингового управління: кваліметричний аспект», на I Міжнар. наук.-практ. конф. викладачів і аспірантів *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій.* Київ, 2016, 373 с. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/5uG78y> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [29] Світові рейтинги університетів і шість українських вишів у ньому, *BBS NEWS. Україна.* [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/SwBY4y>

Дата звернення: Квіт. 06, 2022.

- [30] Світові рейтинги закладів вищої освіти 2020–2021. *Євро Освіта*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/bteqd> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [31] С. Сисоєва, *Основи педагогічної творчості*. Київ, Україна: Міленіум, 2006.
- [32] Т. М. Сорочан, *Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія та практика*. Луганськ, Україна: Знання, 2005. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/bteqi> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [33] Т. М. Сорочан, *Розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної освіти*. Луганськ, Україна: Знання, 2005.
- [34] В. Б. Супян, *Исследовательские университеты США: механизм интеграции науки и образования*. Москва, Россия: Магистр, 2009. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/uNuZ2G> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [35] В. Б. Супян, «Наука и образование в США: главные приоритеты развития в экономике знаний», *США и Канада: экономика, политика, культура*, №6, с. 23–34, 2008.
- [36] В. Б. Супян, «От распада США спасла наука», *Наука и технологии*, 2010. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://surl.li/bteqw> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [37] С. Шкарлет, *Здобутки фахової перед вищої, вищої освіти та науки за 2021 рік*. Міністерство освіти і науки України. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/bterp> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [38] А. Шлейхер, *Використовуйте факти, щоб будувати кращі школи*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/bterz> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [39] The Global Competitiveness Report 2008–2009, in World Economic Forum, *Index Prioritizing the Economic Policy Agenda*. [Online]. Available: <http://surl.li/btest> Assessed on: Apr. 18, 2022.
- [40] *Top 5 actions to take in education today*. [Online]. Available: <https://is.gd/0MVpw6> Assessed on: Apr. 18, 2022.
- [41] *Новий закон про середню освіту: відповідаємо на неочевидні запитання*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/bteue> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.

CURRENT STATE OF THE DEVELOPMENT MANAGEMENT OF THE CREATIVE POTENTIAL OF TEACHERS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE IN THE CONTEXT OF NON-FORMAL EDUCATION IN SCIENTIFIC LITERATURE

Tatiana Koroid,

Teacher of Ukrainian language and literature;
Graduate student of the Department of Pedagogy,
Administration and special education
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-6390-4766>
koroidmetod@gmail.com

Abstract. This article finds that an innovative society needs new ideas, new ways of learning, the introduction of a national idea, new forms and methods of managing the creativity of teachers. Therefore it is the development of the creative potential of teachers that is directly proportionally dependent on the improvement of the entire educational system, in particular the solution of the problem of managing the development of this creative potential as well as systems for upgrading the qualifications of teachers and the requirements of society for their level of training in non-formal education. There is also a close correlation between the level of development of the country's economic potential and the state of general education, its requirements for a teacher, the teacher's professional training with a view to improving and modernizing teaching, the attitude of the teacher towards self-education and modern values of the NUS in general. If we go deeper into this training process of a modern teacher in non-formal education and think about the problems of managing his or her creative development that arise in many modern education institutions then there is an urgent question: «Which way to go, where to find that «golden middle» in a combination of managerial (not)competence and creative teacher's personality?». Now this is a top issue because reforming the education process requires a teacher and a researcher, a leader as an educator of a new formation, a spiritually developed personality which is socially mature, creative, competent, professionally possessing all the pedagogic tools. This personality constantly strives for self-improvement and self-development encouraging both colleagues and students to do so. The high standards of a

modern pedagogues are dictated by the objective needs of society and the new challenges that this society presents to us all. Therefore, the most urgent questions are immediately coming up: how to reach the expected results that bring public benefit, social significance and prospects; what is the secret of creative personality, creative greatness, how to develop this creativity and become successful; how to manage a teacher's creativity with good, without suffering and discomfort for both?

Key words: educational policy; system approach; experience; success; head.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ УПРАВЛЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В МИРОВОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПРАКТИКЕ

Короид Татьяна Викторовна,

учитель украинского языка и литературы;
аспирант кафедры педагогики, администрирования
и специального образования Учебно-научного института
менеджмента и психологии
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-6390-4766>
koroidmetod@gmail.com

Аннотация. В статье отмечено, что инновационное общество нуждается в новых идеях, новых способах обучения, культивирования национальной идеи, новых форм и методов управления развитием творческого потенциала учителей. Вследствие этого управления, развитием творческого потенциала учителей прямо пропорционально зависит от усовершенствования всей образовательной системы, в частности решения проблемы этого управления развитием творческого потенциала, также системы повышения квалификации педагогов и тренировок общества к уровню их подготовки в условиях неформального образования. Тогда прослеживается и тесная взаимосвязь уровня развития экономического потенциала страны и состояния заведения общего среднего образования, его требований к учителю, профессиональной подготовке педагога с целью улучшения, усовершенствования преподавания, отношения учителя к самообразованию и современных ценностных ориентиров НУШ в

целом. Если погрузиться в этот процесс подготовки сегодняшнего учителя при условии неформального образования, задуматься над проблемами управления его развития творческого потенциала, которые поднимаются во многих теперешних учебных заведениях, то назревает закономерный актуальный вопрос: «Каким путем идти, где найти ту «золотую середину» в сочетании управленческой (не)компетентности и творческой личности учителя?». Сегодня это очень актуальный вопрос, потому как реформирование образовательного процесса требует учителя-исследователя, лидера как педагога новой формации, духовно развитой личности, социально зрелой, креативной, компетентной, которая профессионально владеет всем арсеналом педагогических средств. Постоянно стремится к самосовершенствованию и саморазвитию, стимулируя к этому как своих коллег, так и учеников. Высокие требования к современному педагогу обусловлены объективными потребностями общества, новыми заданиями, которые ставит перед всеми нами это же общество. Поэтому одновременно назревают насущные вопросы: как выйти на ожидаемые результаты, которые приносят обществу благо, социальную значимость и перспективы; в чем секрет креативной личности, творческого величия, как развить в себе это творчество и стать успешным; как управлять творческим потенциалом учителя с толком, без страданий и дискомфорта для обоих?

Ключові слова: образовательная политика; системный подход; опыт; успех; руководитель.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] B. Anan'ev, Lyudina yak predmet piznannya. Moskva, Rossiya, 1969.
- [2] T. Hladka, «Stratehichni tsili osvitnoi polityky SShA», Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, vyp. 2, s. 33–36, 2010. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/jvmMlv> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [3] Sovremennyj socium v mire global'nih peremen: k 85-letiyu akademika E. M. Babosova, A. N. Danilov, Red. i dr. Minsk, Belarus': Belaruskaya navuka, 2016. [Elektronnyj resur]. Dostupno: <https://is.gd/WQorUB> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [4] Adaptivne upravlinnia: mizhhaluzevi zviazky, naukovo-prykladnyi aspekt / H. V. Yelnykova, T. A. Borova, Z. V. Riabova ta in.; H. V. Yelnykovi, Red. Kharkiv, Ukraina: Machulin, 2017.
- [5] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Sich. 16). Zakon № 463-IX «Pro povnu

- zahalnu seredniu osvitu». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/ktXjUE>
- [6] N. A. Karpenko, *Psykholohiia tvorchosti*. Lviv, Ukraina: LvDUVS, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/K753Ms> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [7] Yu. V. Kovbasiuk, K.O. Vashchenko, Yu. P. Surmin, *Derzhavna polityka*, Yu. V. Kovbasiuk, Red. ta in. Kyiv, Ukraina: NADU, 2014. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/oMjqGo> ISBN 978-966-619-348-6 Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [8] Verkhovna Rada Ukrainy. (2010, Berez. 06). Konventsiiia № 995_g71 «Pro prava osib z invalidnistiu (Konventsiiia pro prava invalidiv)». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/Vkf6Y1>
- [9] T. V. Koroid, «Rozvytok tvorchoho potentsialu vykladachiv yak vymoha chasu», na II Vseukr. nauk.-metodolohich. seminari Pozytsionuvannia zakladu osvity zasobamy novitnikh tekhnolohii menedzhmentu. Kyiv-Boryspil, 2020, s. 73–76. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/3suQA4> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [10] T. V. Koroid, «Shkoloznavstvo yak osnovy upravlinnia suchasnoiu shkoloiu v umovakh yii reformuvannia, na V Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu Natsionalna osvita v stratehiiakh sotsiokulturnoho vyboru: teoriia, metodolohiia, praktyka. Lutsk, 2021, s. 215–219. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/1IVYV6> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [11] Dzhon P. Kotter, *Vedushchie peremeny: pochemu usiliya po transformacii provalivayutsya*. Moskva, Rossiya: Al'pina Pablisher, 1995.
- [12] Sh. Kokhlan, *Uspikh dlia kozhnogo*. BBC. NEWS. Ukraina. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/rX2zqu> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [13] *Adaptyvni protsesy v natsionalnii systemi osvity*, na V Vseukr. nauk. forumi; H. V. Yelnykova, H. Yu. Kravchenko, L. O. Luzan, M. L. Rostoka, ta Z. V. Riabova, Red. Kharkiv: Machulyn, 2020, 111 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/btepe> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [14] M. K. Mamardashvili, *Klassicheskij i neklassicheskij idealy racional'nosti*. Moskva, Rossiya, 2010.
- [15] T. A. Makhynia, «Osvitnii kraudsorsynh yak nova upravlinska tekhnolohiia. Adaptyvni systemy upravlinnia v osviti», na IV Vseukr. nauk. forumi; H. V. Yelnykova, H. Yu. Kravchenko, L. O. Luzan, M. L. Rostoka, ta Z. V. Riabova, Red. Kharkiv. Machulyn: FOP Ozerov H. V., 2019, s. 80–84.
- [16] T. A. Makhynia, «Sutnist ta spetsyfika diialnosti navchalnykh zakladiv u sferi zviazkiv z hromadskistiu», *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka*.

- Pedahohika, № 3(5), 2017. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/e1fuh1> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [17] O. M. Otych, *Novi vymohy do kompetentnosti kerivnykiv shkil v Ukraini*. Kyiv, KulturKontaktAvstriia, 2018. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/uQTtYm> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [18] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021, Serp. 04). *Rozporiadzhennia «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2021 i 2022 roky z realizatsii Natsionalnoi stratehii izstvorenna bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku»*. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/QI4P4C>
- [19] Verkhovna Rada Ukrainy. (2013, Cherv. 25). *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Natsionalnu stratehiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku»*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/p00Pxt>
- [20] Departament osvity i nauky vykonavchoho orhanu Kyivskoi miskoi Rady (Kyivskoi miskoi derzhavnoi administratsii). *Protokol № 1, 2 vid 15 ta 18 veresnia 2020*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/qo5bBx> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [21] Konkursna komisiia dlia provedennia konkursu na zainiattia posad kerivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity Holosiivskoho, Darnytskoho, Desnianskoho, Dniprovskoho, Sviatoshynskoho, Shevchenkivskoho raioniv m. Kyieva. *Protokol № 3 vid 25 serpnia 2021*. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/G3ihd7>; <https://is.gd/F0jeb5>;
<https://is.gd/McyQ3R> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [22] Konkursna komisiia dlia provedennia konkursu na zainiattia posad kerivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity Desnianskoho, Dniprovskoho raionu m. Kyieva. *Protokol № 2 vid 28 zhovtnia 2021*. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/gB0l5B> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [23] Konkursna komisiia dlia provedennia konkursu na zainiattia posad kerivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity Shevchenkivskoho raionu m. Kyieva. *Protokol № 2 vid 28 zhovtnia 2021*. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/tHAMXB> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [24] Reitynh OESR iz finansovoi hramotnosti hromadian. Smida. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/8ls3nZ> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [25] N. D. Romanenko, «Rozvytok emotsiinoho intelektu kerivnyka zakladu osvity», na II Vseukr. nauk.-metodolohich. seminari Pozytsionuvannia zakladu osvity zasobamy novitnikh tekhnolohii menedzhmentu. Kyiv-Boryspil, 2020, s. 146–149. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://is.gd/HSKAZZ> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.

- [26] T. Ye. Rozhnova, «Znachennia naukovykh pidkhodiv v upravlinni diialnosti kerivnyka zakladu osvity», na II Vseukr. nauk.-metodolohich. seminari Pozytsionuvannya zakladu osvity zasobamy novitnikh tekhnolohii menedzhmentu. Kyiv-Boryspil, 2020, s.144–146. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/HSKAZZ> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [27] S. Rubinshtejn, Problemy obshchej psihologii. Moskva, Rossiya: Pedagogika, 1973.
- [28] Z. V. Riabova, «Hotovnist kerivnyka navchalnoho zakladu do marketynhovoho upravlinnia: kvalimetrychnyi aspekt», na I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. vykladachiv i aspirantiv Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni aspekty svitovykh innovatsiinykh transformatsii. Kyiv, 2016, 373 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/5uG78y> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [29] Svitovi reitynhy universytetiv i shist ukrainskykh vyshiv u nomu, BBS NEWS. Ukraina. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/SwBY4y> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [30] Svitovi reitynhy zakladiv vyshchoi osvity 2020–2021. Yevro Osvita. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/bteqd> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [31] S. Sysoieva, Osnovy pedahohichnoi tvorchosti. Kyiv, Ukraina: Milenium, 2006.
- [32] T. M. Sorochan, Pidhotovka kerivnykiv shkil do upravlinskoj diialnosti: teoriia ta praktyka. Luhansk, Ukraina: Znannia, 2005. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/bteqi> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [33] T. M. Sorochan, Rozvytok profesionalizmu upravlinskoj diialnosti kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u systemi pisliadyplomnoi osvity. Luhansk, Ukraina: Znannia, 2005.
- [34] V. B. Supyan, Issledovatel'skie universitety SSHA: mekhanizm integracii nauki i obrazovaniya. Moskva, Rossiya: Magistr, 2009. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/uNuZ2G> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [35] V. B. Supyan, «Nauka i obrazovanie v SSHA: glavnye priority razvitiya v ekonomike znaniy», SSHA i Kanada: ekonomika, politika, kul'tura, №6, s. 23–34, 2008.
- [36] V. B. Supyan, «Ot raspada SSHA spasla nauka», Nauka i tekhnologii, 2010. [Elektronnyj resur]. Dostupno: <http://surl.li/bteqw> Data zvernennia: Kvit. 06, 2022.
- [37] S. Shkarlet, Zdobutky fakhovoi pered vyshchoi, vyshchoi osvity ta nauky za 2021 rik. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. [Elektronnyi resurs].

Доступно: <http://surl.li/bterp> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.

- [38] A. Shleikher, Vykorystovuite fakty, shchob buduvaty krashchi shkoly. [Elektronnyi resurs]. Доступно: <http://surl.li/bterz> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.
- [39] The Global Competitiveness Report 2008–2009, in World Economic Forum, Index Prioritizing the Economic Policy Agenda. [Online]. Available: <http://surl.li/btest> Assessed on: Apr. 18, 2022.
- [40] Top 5 actions to take in education today. [Online]. Available: <https://is.gd/0MVpw6> Assessed on: Apr. 18, 2022.
- [41] Novyi zakon pro seredniu osvitu: vidpovidaiemo na neochevydni zapytannia. [Elektronnyi resurs]. Доступно: <http://surl.li/bteue> Дата звернення: Квіт. 06, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
12 лютого 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-93-105](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-93-105)
УДК 94 (477)

Красюк Валентина Леонтіївна,

викладач української мови і літератури, викладач-методист,
Черкаського державного бізнес-коледжу.
Черкаси, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9259-0914>
krasuk54@ukr.net

Щербина Світлана Іванівна,

викладач історії, викладач-методист,
Черкаського державного бізнес-коледжу.
Черкаси, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-3076-2578>
shcherbynasi304@gmail.com

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ

Анотація. Серед відомих фундаторів модерної літератури свого народу особливе місце посідає Пантелеймон Олександрович Куліш. Його слово стало засобом пропаганди своїх суспільних поглядів і сприяло збагаченню рідної мови. Ім'я Пантелеймона Куліша є серед видатних перекладачів з надбань світової літератури. Зважаючи на значення цієї діяльності для розширення обрії української літератури та спрямовуючи її на європейський шлях художнього пізнання світу, посилюючи та утворюючи роль українського слова, спираючись на досвід своїх попередників, П. Куліш посилює український перекладацький процес. Його художні переспіви та переклади стали втіленням ідеї культурництва Куліша-європейця та Куліша-хуторянина і сприяли духовному розвитку українського народу. Творчо опрацьовуючи твори світової літературної еліти, Куліш часто використовував художні форми, які були традиційними для російської та європейських літератур, але новаторськими для української. Його перекладацьку манеру взяли за зразок і майстерно продовжили українські «неокласики» М. Зеров, М. Рильський, М. Драй-Хмара, П. Филипович, відчутний його вплив у творчості Є. Маланюка. В антології української поезії «Струни», виданій 1922 р. у Берліні Б. Лепким, представлені вірші письменника, які репрезентують його як творця якісно нових художніх форм і разом з тим розкривають суть здійсненої «європеїзації» української літератури. В царині збагачення української літератури оригінальними творами ім'я П. Куліша стоїть поряд з такими митцями світового масштабу, як П. Тичина, Г. Аполлінер, В. Маяковський, Й. Бродський та ін. Дослідники життя і творчості П. Куліша вважають його

ключовою постаттю українського національного відродження у XIX–XX століттях. Лише поодинокі митці минулого можуть зрівнятися з ним в універсальності піднятих тем, в обсязі та значущості написаного, а його перекладацький доробок є вагомим внеском в історію вітчизняної культури.

Ключові слова: переклад українською мовою; знавець мов; Святе Письмо; твори Шекспіра; культурництво; європеїзація.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Перекладацька діяльність Куліша свідчить, що його вибір був продуманий і усвідомлений. На цій ниві він зумів розкритися як гідний представник свого народу. Літературознавчі розвідки та публікації дедалі більше додають нові штрихи до літературної біографії Куліша-перекладача, фіксують подробиці про процес і результат перекладацького набутку митця. Дійсно, перекладені Кулішем Святе Письмо, драми В. Шекспіра та поетичні набутки світових класиків «Позичена кобза» є багатим матеріалом для науковців, але для сучасного читача, як видно з шеститомного видання Шекспірових творів, маловідомий, бо віднесений виключно до сфери історії літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес становлення українського культурного поля від середини XIX ст. тісно пов'язаний з ім'ям літератора, знавця рідної та іноземних мов, перекладача Пантелеймона Куліша. Жив і творив Пантелеймон Куліш у складний, сповнений протиріч час, що був віддзеркаленням конфліктів і пошуків шляхів становлення нової української культури. Діяльність великого подвижника українського слова і духу високо оцінена видатними людьми різних літературних епох XIX–XXI ст. Незважаючи на належне поцінування творчої спадщини Куліша, його перекладацька праця зазнала випробувань, в її оцінці часто переважали тенденційні підходи.

Переклади та переспіви Кулішем творів класиків світової літератури привернули увагу багатьох дослідників і критиків. Об'єктивно аналізуючи зроблене, вказуючи на ідейно-художні недоліки, літературознавці єдині в думці, що митець жив і працював для свого народу. Негативно відгукуються про україномовні переклади перший рецензент Святого Письма Омелян Партицький, письменник та історик Микола Костомаров. Останній вважав, що вони непотрібні тому, «що українська інтелігенція може перечитувати їх в оригіналі або частіше в російському перекладі» [1].

На думку ж І. Франка, П. Куліш – «справді національний письменник український», незважаючи на те, що в своїх характеристиках давав різну оцінку як самому Кулішеві, так і його творам: від критики до похвали [2].

У 20-ті роки ХХ ст. думки відносно цінності перекладів Куліша теж були різні. Ярослав Гординський зауважував, що цей великий замисел Шекспірових драм добре був втілений в мові, «бо в змісті націоналізація зовсім невелика» [1]. Іншої думки дотримується дослідник Д. Дорошенко, який у монографії «Пантелеймон Куліш» писав, що «небагато літератур можуть похвалитися такими мистецькими перекладами Шекспіра, як українська – завдяки праці Куліша» [3]. Про роль Куліша у становленні модерної літератури в період її розстріляного відродження з захопленням відгукувався М. Хвильовий, не сумнівався у його заслугах перед літературою М. Зеров, вважаючи найбільш вдалим у збірці «Позичена кобза» переклади з поезій Байрона [4].

У радянські часи (30–80-ті рр. ХХ ст.) постать Куліша, якому було приліплено ярлик буржуазного націоналіста, була вилучена з науково-мистецького процесу. Популяризувалися його ім'я тільки за кордоном. Зокрема, у 1984 році (Нью-Йорк, Торонто) були видані «Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані», за редакцією Ю. Луцького і вступною статтею Ю. Шевельова, що свідчило про значимість для західного світу внеску Куліша в історію та культуру України. З утвердженням незалежності України значно активізувалась робота з аналізу спадщини та ролі П. Куліша в прилученні українців до джерел світової літератури. Науковий проект «Повне зібрання творів П. Куліша» у 35 томах почав реалізовуватися професором Гарвардського університету Григорія Грабовича та його українськими колегами – однодумцями О. Федоруком, В. Дудкою, В. Івашківом, С. Захаркіним та ін. До 2019 року підготовлено три томи у 4-х книгах. Перекладацька творчість письменника висвітлена науковими працями та розвідками Є. Нахліка, В. Неділька, М. Стріхи, Г. Кочура, В. Сулими, О. Лучук та ін. [1], [5], [6]. Однак потрібно зазначити, що Куліш як перекладач і поліглот мало відомий читачеві, і є сподівання, що на цей аспект його діяльності буде акцентована значна увага дослідників, аналітиків і знавців творчості П. Куліша, більш активно буде пропагуватись ця сторона його обдарування.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є дослідити значення перекладацького внеску Куліша в українську та світову літературу, його усвідомлення перекладів Біблії, драм Шекспіра та кращих зразків світової поезії для збагачення скарбниці української літератури і прагненням митця підняти її до рівня осмислення «вічних» тем.

Завданням роботи є розкрити сутність перекладацької майстерності Куліша, яка стала європейським виміром його творчості; охарактеризувати постать Куліша-перекладача та прослідкувати взаємозв'язок з постаттю Куліша-поліглота; виявити внесок П. Куліша в розбудову модерної літератури і

утвердження української ідентичності, а також сприяти популяризації інтересу до перекладацької спадщини П. Куліша і літератури про нього.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Куліш був неоднозначним у своїх політичних поглядах і світобаченні, але його візія, що залишалась незмінною, – це європейська орієнтація України [7, с. 125]. П. Куліш – це постать ренесансного типу, яка займалась усіма видами наукової діяльності. У ХІХ ст., коли зароджувались паростки національної свідомості, треба було одночасно займатись усім: фольклористикою, мовою, історією, видавничою справою. У Куліша це все вийшло [8, с. 215]. У ХІХ ст. особливо активного розвитку зазнає українська перекладацька школа. Цьому сприяло становлення нової української літератури та зацікавленість майстрів українського слова в переспівах та перекладах з чужих літератур. У цей час на ниві перекладу плідно працювали М. Костомаров, Є. Гребінка, С. Руданський, робить переспіви Біблії Т. Шевченко. Збагатили українську літературу своїми перекладами П. Мирний, М. Старицький, М. Вовчок, І. Франко, Л. Українка, П. Грабовський. Зробив свій внесок у цю справу й П. Куліш. Титанічною і відповідальною була перекладацька праця письменника. Вона актуально вписувалась у державницькі погляди Куліша як прихильника національної ідеї та тісно пов'язувалась з процесами європеїзації української літератури. Він один з перших зрозумів значення перекладів та переспівів у вирішенні цих завдань. Знаючи в оригіналі твори європейських митців, зокрема Шекспіра, Гейне, Гете, Міллера, Байрона, Міцкевича, вірші російських поетів Пушкіна, Некрасова, Фета, Кольцова, він вважав їх взірцевими для перекладів і переспівів і довів, що як перекладач анітрохи не поступається його здобуткам на творчій ниві. У листі Ганна Барвінок до Іллі Шрага від 29 вересня 1899 року про подвижницьку працю свого чоловіка писала: «Он пера из рук не выпускал, перевел «Вильгельма Теля», «Чальда Гарольда» и «Дон Жуана» и был так жив и воодушевлен, как и прежде, не печатал, потому что для жизни денег не хватало и кулішівкой печатать не дозволяли». «А моя дружина ...пише да пише днем при свічі у амбарі. Пише для молодого покоління»... А в листі від 23 вересня цього ж року зазначалося: «Як він бажав тільки дожити до того часу, як скінчить Біблію!» [9, с. 49; 151].

З думкою про українців-християн, про їхнє духовне наповнення розпочинав свою роботу П. Куліш над перекладом Святого Письма. З 1860 р. і до кінця життя працював над перекладом Біблії разом з вченим-фізиком І. Пулюєм та письменником І. Нечуєм-Левицьким. Новий Заповіт у їхньому перекладі побачив світ у 1881 році у Львові. Його здійснило Наукове товариство ім. Шевченка, адже в Росії в цей час

діяла заборона. Переклад Старого Заповіту Куліш робив уже прямо з єврейського тексту, на відміну від попереднього, зробленого з англійського, вдосконалюючи спеціально для цього знання мов. У 1841 році, працюючи викладачем у Луцькому повітовому училищі, молодий обдарований Куліш розпочинає належне вивчення іноземних мов. Дослідник життя і творчості Д. Дорошенко писав: «Згодом вивчив Куліш мови: англійську, німецьку, італійську, майже всі слов'янські, та й ще латинську і єврейську (старожидівську); остання була потрібна йому «для праці над перекладом Святого Письма» [3, с. 15–16].

У Луцьку Куліш досконало оволодів польською мовою. Цьому сприяло спілкування з Міхаєм Грабовським, польським письменником «української школи», і Іваном Бодуеном де Куртене, під керівництвом якого удосконалював ще й грецьку та старогєбрейську, а потім служба у Варшавському департаменті духовних справ, опрацювання творів Адама Міцкевича.

Німецьку мову майбутній перекладач почав вивчати у Новгород – Сіверському повітовому училищі, долучення до інших іноземних мов відбулося під час навчання в Київському університеті. І хоча освіта не була закінчена, для першокурсників викладалася німецька, французька, італійська, латинська та грецька мови. Україномовний Куліш у Києві мав змогу практичного використання російської мови. Її вдосконалення відбувалося і під час викладання російської мови у Санкт-Петербурзькому університеті і гімназії, знайомство з мовою російської глибинки та відвідування Москви, в написаних російською мовою творах «Михайло Чарнышенко», «Воспоминания детства», «Владимирия» (не опублікована повість). Будучи інтелектуалом і поліглотом, Пантелеймон Куліш упродовж всього життя студював і вдосконалював знання чужоземних мов.

Довгим був шлях Святого Письма до українського народу. Під час пожежі 1885 року в маєтку автора на хуторі Мотронівці цей рукопис було втрачено. «...Загинули рукописи. Загинула довголітня праця. Але Куліш з зовсім нетрадиційною впертістю (наша «традиційна» впертість у таких випадках звичайно... м'якне), з якимсь справді старокозацьким завзяттям починає свою працю наново. Починає від початку!» – зазначав Є. Маланюк [10, с. 313]. Повний переклад Біблії українською мовою було доведено до кінця уже без П. Куліша. У 1903 році україномовна Біблія, надрукована коштом Британського та закордонного біблійного товариства, побачила світ. Це було якраз вчасно: в Полтаві свідомо українська інтелігенція відкриває пам'ятник засновнику нової української літератури І. Котляревському, наближаються революційні події в Росії 1905 року. Незважаючи на критичні зауваження, зокрема І. Огієнка та І. Франка про відхід від оригіналу, Біблія прилучала до духовних джерел християнства і мала неабияке значення для розвитку національної свідомості та культури українців.

Зазнав критики твір і за надмірне вживання церковнослов'янizmів, хоча як стверджував сам Куліш, він прагнув в українській літературній мові поєднати старослов'янську і народно-поетичну мову та утвердити високий стиль в українській літературі. Запозичення слів з інших мов і використання їх у перекладених творах відповідало мовним і стильовим шуканням Куліша. У листі до О. Милорадович від 3 травня 1857 року він так висловлює це прагнення: «Наша мова із протонародної ступила вгору і забирає в себе слова і форми Святого Письма, а також із обох словесностей, котрі од нас збагатились: московської і польської» [11, с. 114]. Потрібно зазначити, що як історик і письменник Куліш не прагнув зробити церковний переклад, а дбав про те, щоб його українська Біблія була історично вірогідною і відзначалася літературно-мовними здобутками. «Куліш дійсно примусив Мойсея, Ісаю й інших пророків заговорити дуже доброю українською мовою» [6, с. 228].

Отже, П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький підійшли до перекладу текстів сакрального характеру зважаючи на мовну традицію свого народу, яка стала основою для найбільш повного і вживаного сьогодні перекладу Біблії українською мовою І. Огієнка (митрополита Іларіона). Святе Письмо перевидавалось у різні роки у Австрії, Англії, Німеччині, США. В Україні україномовна Біблія була видана лише у 2000 р. вже з набуттям незалежності. «Україна як християнська держава мала б завжди це пам'ятати, віддаючи належне творцеві повного перекладу Біблії, який останні роки свого життя день у день працював над ним, урешті, так і помер, з пером у руці...» [10, с. 529–530]. Оригінальність у перекладі твору, збереження його мовностильових особливостей, включеність у культурний контекст нації перекладача свідчить про постать Куліша як професіонала, тому що «...від перекладацької праці Куліша над світовою класикою, передусім Шекспіром, веде свій родовід сучасний український переклад в особах титанів Миколи Лукаша і Григорія Кочура» [10, с. 530]. П. Куліш, не здійснивши задум перекладу українською мовою «Одіссеї» Гомера, не покинув мрії долучити читачів до джерел світового письменства. «Культурництво Куліша, його наполеглива перекладацька праця пришвидшувала європеїзацію української літератури. Куліш захоплювався європейською консервативною духовною традицією. Поїздивши по Європі, він не став захоплюватися чужинством, приніс українцям вишукані переклади Шекспіра [7, с. 128]. Потрібно зазначити, що захоплення Шекспіром з'явилося ще до перекладів його творів. У збірці «Хуторна поезія», виданій 1882 року у Львові, у вірші «До Шекспіра» Куліш називає його «*батьку наш*», «*світло творчества*», «*пишний цвіт і плід великого народу*». А у листі до Івана Пулюя від 2 січня 1882 року він повідомляє про план здійснити переклад всіх 27 драматичних творів англійського письменника у 9 томах. «Коли б Шекспір робився читанням любим», – зазначав П. Куліш, – се

отверезило б нашу літературу мізерну, дало б їй крила... Така моя мета» [11, с. 242]. Опрацьовано було і повністю закінчено тільки тринадцять п'єс. Останньою з них була драма «Гамлет, принц Данський». Як зазначав сам Куліш, пожежа маєтку і неможливість користування іноземними виданнями стали причиною невиконання задуманого. За життя перекладача побачили світ три твори: «Отелло», «Троїл та Крессіда», «Комедія помилок». Решта (а серед них «Гамлет», «Макбет», «Юлій Цезар», «Ромео та Джульєтта» та ін.) доопрацьовувались, редагувались і видавались упродовж 1899–1902 рр. Іваном Франком. Так Шекспір заговорив українською мовою на початку ХХ століття. Своєю перекладацькою творчістю П. Куліш стверджував, що наша мова спроможна передати всі багатства світової культури.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення поставленої мети та вирішення поставлених завдань у статті було застосовано наступні наукові методи: аналітичні, хронологічні, періодизаційні, порівняльно-історичні, історико-системні, за допомогою яких відновлено, систематизовано етапи становлення Пантелеймона Куліша як перекладача та вплив історичних та суспільних процесів на його формування як особистості.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Внесок П. Куліша як перекладача високо оцінено сучасниками, так І. Франко високо цінує мистецьку вартість перекладів П. Куліша і, порівнюючи зі спробами його попередників (Федьковича, Старицького, Свенціцького), вказує на їхню перевагу. У передмові до видання «Уільям Шекспір. "Гамлет, принц датський" він стверджує: "Держатися оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники, Куліш уміє при тім надати своєму перекладові свій індивідуальний колорит, щось таке, що дозволяє відразу пізнати в нім працю Куліша... Куліш своїм перекладом відкриває перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різноманітністю свого ритму – вже те величезна його заслуга"» [12, с. 169]. Віддає належне внескові митця в україномовні набутки Д. Дорошенко: «Найбільшою заслугою Куліша, як перекладача, є його переклад Шекспірових драм. Як каже Франко, Куліш взявся до перекладу Шекспіра, як «пан української мови», володіючи всіма секретами її багатства й сили, й тому справді його переклади вийшли зразковими, передаючи текст геніального англійця не тільки з найбільшою точністю, але з усіма нюансами його форми...» [3, с. 204]. Дійсно, мова перекладу «Гамлета» багата метафоричними висловами: *в очах моєї думки; журитися упертою журбою; іскрами його палкої вдачі; кип'ятком невпинної крові; афористичною влучністю: все, що живе, колись умерти мусить, / Через природу перейти у вічність; О, слабосте! Ім'я твоє – жіноцтво.*

Однак незважаючи на значимість цієї діяльності Куліша, на сьогодні ще не всі переклади видані, зокрема й твори Шекспіра. Вони маловідомі читачам, хоча саме ця спадщина має цілком самостійне значення, сприяє зближенню української літератури зі світовою і надає можливість краще зрозуміти роль митця у національному становленні українців. У статті «Пантелеймон Куліш і Шекспір: перекладацький проект ХІХ ст.» науковець О. Лучук висловлює думку, що «під сучасну пору є можливість повернути Куліша в коло українського Шекспіра: для цього необхідно підготувати до видання автентичний, не редагований текст Кулішевих перекладів із Шекспіра, а також детально прокоментувати ці переклади, порівнюючи їх не тільки з англійським оригіналом, а й тими чужомовними перекладами, які могли бути доступними Кулішеві під час його праці над Шекспіром» [1, с. 262]. Тут же зазначається, що «великі надії та сподівання можна покласти на проект Повного видання творів Пантелеймона Куліша, ініційованого Інститутом «Критики» у Києві, що здійснюється за підтримки Українського наукового інституту Гарвардського університету» [1, с. 283–284]. У 1897 році, вже по смерті письменника, в Женеві вийшла поетична збірка «Позичена кобза. Переспіви чужоземних співів». Це були переспіви творів відомих німецьких та англійських поетів ХІХ ст., а також тринадцять п'єс В. Шекспіра. У передмові «Слово до німців» автор, звертаючись до німецьких класиків, висловлює свої культурницькі ідеали і сподівається, що його народ матиме доступ до засвоєння кращого культурного досвіду інших народів:

*Нам кобзи славної ласкаво позичайте:
Не буде нам вона тонкий терзати слух,
Дозвольте взяти й нам високі ваші тони,
А чей і в нас сердець озвуться міліони
На голос голосний великих кобзарів.
І мови вашої і розуму царів!*

У збірці Куліш майстерно передає стилістику, образний контекст, відтворює емоційне забарвлення, настрої, загальну атмосферу, ритміку поезій німецькомовних поетів – Гейне, Гете, Шиллера, Байрона [13]. П. Куліш був першим перекладачем балади Й. Гете «Вільшаний король». Його переклад підтверджує творчий підхід автора до твору світової класики: використання героїв української міфології, виразів народної мови («царівна-вільхівна», «вітласта», се, гарно-прегарно) показує широкі можливості української мови. У перекладі часто використовуються старослов'янські слова і вислови, пестливі форми іменників, однакові або синонімічні слова і словосполучення, замінено чоловічу риму на жіночу. Ці художні засоби та синтаксичні прийоми надавали його роботам «народного характеру», а й свідчили про порушення стилю балади Гете. У перекладі «Оди до радості» Ф. Шиллера теж наявна велика кількість

пестливих форм іменників. Цей своєрідний, впізнаваний стиль перекладу П. Куліша не завжди схвально сприймався критиками. Але саме П. Куліш заснував «фольклорну» чи «експериментальну» модель українського перекладу. Свідомо орієнтуючись на зразки європейської поезії, перекладач-новатор переніс на український ґрунт октаву, спенсерову 9-віршову строфу та інші елементи канонічної строфіки. Запропоновані читачам твори не зміщують акценти, не інтерпретують текст, а ретранслюють ідеї автора, хоча й містять відчутний український національний колорит і апелюють до національної свідомості українського народу. Спроможність вірно відчувати дух твору, його змістові виміри, багатство палітри образів і форм їх передачі – всі ці важливі чинники притаманні перекладацькому доробку П. Куліша.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, як гідний представник прогресивної української інтелігенції ХІХ ст., Куліш зумів розкритися на перекладацькій ниві, збагативши вітчизняну літературу кращими творами європейського письменства. Знаючи чужоземні мови та роблячи переклади й переспіви з мов оригіналів, його праці стали вагомим внеском в історію української літератури і сприяли становленню перекладацької думки й теоретичних вимог до цієї важливої справи в Україні. Однак ми не маємо права стверджувати, що осягнули його перекладацький метод у сукупності різних складників. Чимало праць митця залишились неопублікованими і знаходяться в архівах.

Перспективи подальших досліджень Робота з кулішезнавства поживалася в незалежній державі, сучасний діалог культур, процеси європейської інтеграції вимагають дедалі глибшого вивчення творчих здобутків кращих представників української перекладацької школи, серед яких почесне місце посідає Пантелеймон Олександрович Куліш.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. М. Лучук, «Пантелеймон Куліш і Шекспір: перекладацький проект ХІХ ст.», *Ренесансні студії*, № 16/17, с. 262–284, 2011.
- [2] І. Я. Франко, *Зібрання творів: у 50-ти томах*. Київ, Україна: Наукова думка, 1981, т. 32.
- [3] Д. Дорошенко, *Пантелеймон Куліш*. Львів, Україна: Українська накладня Київ-Ляйпціг, 1922.
- [4] М. Зеров, *Поетична діяльність Куліша*. Київ, Україна: Дніпро, 1990, т. 2.

- [5] Є. Нахлік, *Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель*. Київ, Україна, 2007.
- [6] В. Сулима, *Біблія і українська література*. Київ, Україна: Освіта, 1998.
- [7] С. І. Щербина, В. Л. Красюк, «Пантелеймон Куліш як творець модерної української нації та його "хутірська» філософія», *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Історичні науки*, № 1, с. 124–129, 2022.
- [8] В. Л. Красюк, С. І. Щербина, «Державницькі ідеї в філософсько-літературній спадщині Пантелеймона Куліша», на *LXXIV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Сучасні виклики та проблеми науки*. Вінниця, 2021, с. 214–218.
- [9] «Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага», *Журнал письменників України*, № 1, с. 149–161, 2007.
- [10] «Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин: хроніка-2000», в *Український культурологічний альманах*. Київ, Україна: Фенікс, 2009.
- [11] П. О. Куліш, *Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані*. Нью-Йорк, Торонто: Українська вільна академія наук у США, 1984.
- [12] *Пантелеймон Куліш – громадянин, науковець, перекладач (до 200-річчя від дня народження)*, на Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, Україна: Міленіум, 2019.
- [13] П. Куліш, *Позичена кобза. Переспіви чужомовних співів*. Женева, Швейцарія, 1897. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://isgd/c9Ru6n> Дата звернення: Квіт. 13, 2022.

PANTELEIMON KULISH AS A TRANSLATOR

Valentina Krasnyuk,

teacher of Ukrainian language and literature, teacher-methodologist,
Cherkasy State Business College.
Cherkasy, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9259-0914>
krasuk54@ukr.net

Svitlana Shcherbyna,

history teacher, methodologist teacher, Cherkasy State Business College.
Cherkasy, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-3076-2578>
shcherbynasi304@gmail.com

Abstract. Among the famous founders of his people's modern literature a special place belongs to Panteleimon Olexandrovych Kulish. His word became a means of propagating his public views and contributed to the enrichment of the native language. The name of Panteleimon Kulish is among the outstanding translators of world literature. Due to the importance of this activity for

expanding the horizons of Ukrainian literature and directing it to the European path of artistic knowledge of the world, strengthening the role of the Ukrainian word, based on the experience of his predecessors, Kulish strengthens the Ukrainian translation process. His artistic chants and translations embodied the idea of culture of a Kulish-European and a Kulish-farmer and contributed to the spiritual development of the Ukrainian people. Creatively working with the world's literary elite, Kulish often used art forms that were traditional for Russian and European literature, but innovative for Ukrainian. His translation style was taken as a model and skillfully continued by Ukrainian "neoclassicists" M. Zerov, M. Rylsky, M. Drai-Khmara, P. Philipovych, his tangible influence in the work of E. Malaniuk. Anthology of Ukrainian poetry "Strings", published in 1922 in Berlin by B. Lepky, presents poems by the writer, which represent him as the creator of qualitatively new art forms and at the same time reveal the essence of the "Europeanization" of Ukrainian literature. In the field of enriching Ukrainian literature with original works, the name of Panteleimon Kulish stands next to such world-class artists as P. Tychna, G. Apollinaire, V. Mayakovsky, J. Brodsky and others. Researchers of the life and work of P. Kulish consider him a key figure in the Ukrainian national revival in the XIX–XX centuries. Only a few artists of the past can match him in the universality of the topics raised, in the scope and significance of what is written, and his translation work is a significant contribution to the history of national culture.

Keywords: translation into Ukrainian; language expert; Scripture; works by Shakespeare; culture; Europeanization.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛИШ КАК ПЕРЕВОДЧИК

Красюк Валентина Леонтьевна,

преподаватель украинского языка и литературы,

преподаватель-методист,

Черкасского государственного бизнес-колледжа.

Черкасы, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0001-9259-0914>

krasuk54@ukr.net

Щербина Светлана Ивановна,

преподаватель истории, преподаватель-методист,

Черкасского государственного бизнес-колледжа.

Черкасы, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0003-3076-2578>

shcherbynasi304@gmail.com

Аннотация. Среди известных основателей современной литературы своего народа особое место занимает Пантелеймон Александрович Кулиш. Его слово стало средством пропаганды своих общественных взглядов и способствовало обогащению родного языка. Имя Пантелеймона Кулиша среди выдающихся переводчиков по достоянию мировой литературы. Принимая во внимание значение этой деятельности для расширения горизонтов украинской литературы и направляя ее на европейский путь художественного познания мира, усиливая и утверждая роль украинского слова, опираясь на опыт своих предшественников, П. Кулиш усиливает украинский переводческий процесс. Его художественные перепевы и переводы стали воплощением идеи культурничества Кулиша-европейца, Кулиша-хуторянина и способствовали духовному развитию украинского народа. Творчески прорабатывая произведения мировой литературной элиты, Кулиш часто использовал художественные формы, которые были традиционными для русской и европейских литератур, но новаторскими для украинской. Его переводческую манеру взяли за образец и мастерски продолжили украинские «неоклассики» М. Зеров, М. Рыльский, М. Драй-Хмара, П. Филипович, ощутимо его влияние в творчестве Е. Маланюка. В антологии украинской поэзии «Струны», изданной в 1922 г. в Берлине Б. Лепким, представлены стихи писателя, которые представляют его как создателя качественно новых художественных форм и вместе с тем раскрывают суть осуществляемой «европеизации» украинской литературы. В области обогащения украинской литературы оригинальными произведениями имя П. Кулиша стоит рядом с такими мастерами художественного слова мирового масштаба, как П. Тычина, Г. Аполлинер, В. Маяковский, Й. Бродский и другие. Исследователи жизни и творчества П. Кулиша считают его ключевой фигурой украинского национального возрождения в XIX–XX веках. Только отдельные художники прошлого могут сравниться с ним в универсальности поднятых тем, в объеме и значимости написанного, а его наследие как переводчика является весомым вкладом в историю отечественной культуры.

Ключевые слова: перевод на украинский язык; знаток языков; Священное Писание; произведения Шекспира; культурничество; европеизация.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. M. Luchuk, «Panteleimon Kulish i Shekspir: perekladatskyi proekt XIX st.», *Renesansni studii*, № 16/17, s. 262–284, 2011.
- [2] I. Ya. Franko, *Zibrannia tvoriv: u 50-ty tomakh*. Kyiv, Ukraina: Naukova dumka, 1981, t. 32.
- [3] D. Doroshenko, *Panteleimon Kulish*. Lviv, Ukraina: Ukrainska nakladnia Kyiv-Liaiptsih, 1922.
- [4] M. Zerov, *Poetychna diialnist Kulisha*. Kyiv, Ukraina: Dnipro, 1990, t. 2.
- [5] Ye. Nakhlik, *Panteleimon Kulish: osobystist, pysmennyk, myslytel*. Kyiv, Ukraina, 2007.
- [6] V. Sulyma, *Bibliia i ukrainska literatura*. Kyiv, Ukraina: Osvita, 1998.
- [7] S. I. Shcherbyna, V. L. Krasnyuk, «Panteleimon Kulish yak tvorets modernoi ukrainskoi natsii ta yoho "khutirska» filosofiiia"», *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernandskoho. Istorychni nauky*, № 1, s. 124–129, 2022.
- [8] V. L. Krasnyuk, S. I. Shcherbyna, «Derzhavnytski idei v filosofsko-literaturnii spadshchyni Panteleimona Kulisha», *na LXXIV Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. Suchasni vyklyky ta problemy nauky*. Vinnytsia, 2021, s. 214–218.
- [9] «Lysty Hanny Barvinok do Illi Shraha», *Zhurnal pysmennykiv Ukrainy*, № 1, s. 149–161, 2007.
- [10] «Panteleimon Kulish: pysmennyk, filosof, hromadianyn: khronika-2000», *v Ukrainskyi kulturolohichniy almanakh*. Kyiv, Ukraina: Feniks, 2009.
- [11] P. O. Kulish, *Vybrani lysty Panteleimona Kulisha ukrainskoiu movoiu pysani*. Niu-York, Toronto: Ukrainska vilna akademiia nauk u SShA, 1984.
- [12] *Panteleimon Kulish – hromadianyn, naukovets, perekladach (do 200-richchia vid dnia narodzhennia)*, *na Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv, Ukraina: Milenium, 2019.
- [13] P. Kulish, *Pozychena kobza. Perespivy chuzhomovnykh spiviv*. Zheneva, Shveitsariia, 1897. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/c9Ru6n>
Data zvernennia: Kvit. 13, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
13 квітня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-106-129](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-106-129)
УДК: 37.04:005.33:[005.6+005.95/.96]

Лукіна Тетяна Олександрівна,
доктор наук з державного управління, професор,
головний науковий співробітник відділу моніторингу
та оцінювання якості загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>
tata_lukina@ukr.net

ОСВІТНІ ПОТРЕБИ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У статті зроблено аналітичний огляд сучасних досліджень освітніх потреб керівників (лідерів) освітніх закладів, зокрема закладів загальної середньої освіти, у світі та в Україні. Обґрунтовано, що освітні потреби можуть слугувати своєрідним індикатором розвитку професійної компетентності керівника закладу освіти та мають бути покладені в основу змісту програм підвищення кваліфікації фахівців. Проведено аналіз змісту професійних стандартів керівників (лідерів) закладів освіти різних країн світу та України. Виявлено принципову схожість основних концептуальних підходів і структурних складових всіх стандартів професійної діяльності керівників освітніх установ. Обґрунтовано наявність деякої невідповідності у змісті стандарту професійної діяльності директорів закладів загальної середньої освіти в Україні переліку відповідних трудових функцій і професійних компетентностей, які є необхідними для вирішування низки питань (фінанси, комунікації тощо). Наведено узагальнені результати проведеного дослідження освітніх потреб директорів закладів середньої освіти щодо удосконалення навичок професійної діяльності з управління якістю освіти. Автор аналізує відмінності у розумінні керівником освітнього закладу місця і призначення (спрямованості) діяльності з управління якістю освіти в структурі його професійної діяльності; визначає основні пріоритети у формуванні керівниками освітніх установ своїх освітніх потреб та виявляє чинники мотивації директорів шкіл до саморозвитку. Доведено, що освітні потреби керівників закладів середньої освіти в основному віддзеркалюють сучасні суспільні та освітні трансформації, а також характеризують рівень професійного розвитку

фахівця. З'ясовано, що найбільш затребувані керівниками освітніх установ освітні потреби зумовлені змінами їх функціональних повноважень у зв'язку з розширенням автономії закладу, підвищенням рівня відповідальності за результати функціонування закладу освіти та іншими процесами. Виявлені відмінності у формулюванні освітніх потреб даної категорії фахівців є наслідком наявних національних традицій розвитку освітніх систем, особливостей професійної підготовки директорів шкіл та чинних правових норм, зокрема щодо переліку посадових обов'язків і компетенцій, характеру відповідальності за результати діяльності закладу освіти тощо.

Ключові слова: освітні потреби; професійний розвиток; професійна компетентність; керівник (директор); заклад загальної середньої освіти; само оцінювання; лідерство; якість освіти.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем системи післядипломної педагогічної освіти є забезпечення умов для вдосконалення професійної (управлінської) компетентності, організація та сприяння постійному професійному розвитку керівника закладу освіти, зокрема закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО). Професійний розвиток керівника освітньої установи відіграє ключову роль не лише для відшліфовування власної професійної майстерності, удосконалення лідерських та управлінських якостей. Він є необхідною умовою для забезпечення ефективного функціонування закладу освіти і формування його організаційної культури, створення умов для досягнення високої якості освіти та, безперечно, професійного зростання вчителів. В умовах наявних освітніх, соціально-економічних і суспільно-політичних змін та необхідності здійснювати професійну діяльність у кризових умовах і надзвичайних ситуаціях роль закладу освіти в цілому та його керівника зокрема набувають нового значення й ваги не лише для педагогічного колективу, а й для громади. Саме тому актуальним стає завдання своєчасного виявлення освітніх потреб керівників освітніх установ та конкретизації на цій основі необхідних професійних компетентностей, оновлення й уточнення необхідних навичок і способів реалізації професійної діяльності директора ЗЗСО, що викликані означеними змінами ситуації та обставинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження освітніх потреб різних здобувачів освіти завжди була в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. І не випадково, оскільки вона займає одне з центральних місць при розгляді питання про забезпеченні

професійного розвитку особистості фахівця, зокрема керівника закладу освіти. Професійний розвиток керівника закладу освіти був предметом уваги В. Бобиря, В. Бондаря, В. Вдовиченка, Л. Даниленко, Г. Єльнікової, І. Каденко, С. Калашнікової, Л. Карамушки, В. Маслова, А. Щетініної та багатьох інших вітчизняних дослідників. Українських вчених також цікавили питання визначення змін у структурі професійних потреб педагогічних працівників. Зокрема системи професійної (професійно-технічної) освіти (Л. Сергеева, Л. Петренко, О. Купрієвич), практичні питання використання різноманітних педагогічних технологій для забезпечення професійного розвитку педагогів (Н. Білик, Н. Любченко, О. Бондарчук, Л. Оліфіра), побудови цифрового освітнього середовища післядипломної освіти, створення відкритого університету для реалізації професійного розвитку педагогічних і керівних кадрів освіти (Л. Карташова, М. Кириченко, З. Рябова, Т. Сорочан) та багато інших.

Так, зокрема Л. Сергеева наголошує на важливості вивчення реальних освітніх потреб педагогічних працівників системи професійної (професійно-технічної) освіти та врахування при організації начального процесу вплив основних чинників, що заважають або ускладнюють задоволення цих потреб споживачів освітніх послуг [1].

З. Рябовою і Г. Єльніковою засобами анкетування різних категорій споживачів освіти з'ясувалися нагальні потреби розвитку професійної компетентності в умовах цифровізації [2].

Л. Петренко розкриває стратегічні орієнтири професійного розвитку науково-педагогічних працівників в умовах відкритої освіти. Дослідниця наголошує на тому, що саме відкрита освіта забезпечує розбудову єдиного інформаційного освітнього простору, «розширює комунікаційні можливості, змінює засоби навчання і трансформує традиційну систему освіти в концептуальну модель нової освіти, яка базується на сучасних цілях, оновленні змісту, принципах, методах, технологіях» [3].

Значний інтерес для розуміння усієї палітри напрямів дослідження даної проблеми мають наукові праці зарубіжних дослідників, у яких розглядалися питання, пов'язані із різними аспектами виникнення тих чи інших освітніх потреб дорослого населення, особливо керівників освітніх установ, зокрема директорів закладів середньої освіти (ЗСО), а також із з'ясуванням характеру й особливостей впливу цих потреб на професійну діяльність і професійний розвиток особистостей як самих керівників, так і педагогічних колективів та учнів.

Так, Нун Суонг Нгуєн [4], досліджуючи процес професійного

розвитку осіб, що визначають політику в галузі освіти, та директорів закладів освіти, на підставі проведеного ним аналізу літератури дійшов висновку, що дана категорія здобувачів освіти, на відміну від звичайних вчителів, дуже рідко була предметом спеціального вивчення науковцями. Автор виявив широкий спектр тлумачень поняття «професійний розвиток» загалом і «професійний розвиток директорів шкіл», що варіюються від «офіційних навчальних курсів» до «неформальної взаємодії між керівниками освіти, освітніх установ і вчителями», при цьому ключовим питанням у такому розвитку виступають завдання розвитку лідерства як інструменту, який «розширює знання, доповнює та вдосконалює управлінські навички та методи лідерства, розширює кругозір та стимулює творчість» [5]. Серед найбільш популярних форм реалізації професійного розвитку керівників закладів освіти вчений називає майстер-класи, конференції та семінари, наставництво, тіньовий супровід та коучинг [Там само].

Взагалі варто зазначити, що проблема лідерства у так званих лідерів освіти – керівників освітніх установ – є найбільш поширеною тематикою у зарубіжних дослідників в останні роки. Розглядаються питання ставлення різних груп респондентів до розвитку лідерських якостей директорів закладів освіти, оцінюється вплив лідерських якостей і поведінки керівника на ефективність формування організаційної культури освітньої організації та розвиток професійних якостей учителів, підвищення якості освіти / навчання учнів, а також інші аспекти.

У статті Nasib Tua Lumban Gaol [6] автор за результатами ретроспективного аналізу проблеми у науковій літературі за 2004-2019 роки робить висновок про недостатність дослідження питання виявлення освітніх потреб і наявних якостей (управлінських, лідерських) у потенційних претендентів на посади директорів шкіл та неадекватність самих процесів їх відбору на прикладі Індонезії. На його думку, рішення проблеми полягає у створенні основних навчальних центрів у всій країні та вдосконаленні основних процедур відбору.

Подібні питання також розглядаються і в роботі колективу дослідників з Малайзії [7]. На підставі проведеного опитування авторами була з'ясована думка директорів про необхідні професійні навички, які забезпечать ефективність його роботи. Отже, найбільш затребуваними виявилися курси лідерства і фінансового менеджменту.

Деяко суперечливі результати отримали німецькі вчені, досліджуючи вплив програми програм підвищення кваліфікації на самооцінку навичок

директорів, пов'язаних із покращенням школи [8]. Дослідникам вдалося виявити наявність змін у лідерській (управлінській) діяльності учасників експерименту в залежності від тривалості досвіду практичної роботи на посаді директора школи, що є цілком логічним. Водночас, не було помічено відчутної кореляції між самоефективністю, готовністю директорів шкіл до інновацій та змінами в їх професійній поведінці. Така ситуація, на думку авторів, може бути пояснена недостатністю експериментальних даних (відсутність контрольної групи), а також можливим впливом на результат того, наскільки самі керівники були задіяні у процесах (проектній діяльності в закладах освіти). У такому разі можна припустити, що ступінь безпосередньої участі керівників у проектній діяльності виступає спонукальним мотивом стосовно формування освітньої потреби в оволодінні відповідними навичками професійної діяльності.

Цікавою в контексті дослідження взаємозв'язку між освітніми потребами та професійним розвитком виявляється стаття А. Параіоанпу та колективу вчених [9]. Автори аналізують взаємозв'язки між кар'єрною стійкістю і самоефективністю директорів початкових класів та виявляють чинники, що впливають на характеристики зазначених параметрів. Вони пропонують широко використовувати коучингові програми, якими передбачено надання консультативних послуг директорам на підставі вивчення їхніх потреб у розвитку соціальних навичок, емоційних властивостей, впевненості у собі тощо.

Певним чином також співзвучна з нашим дослідженням наукова праця канадських дослідників [10], що присвячена аналізу історії керівництва й управління державними школами в Онтаріо (Канада), зокрема вивченню змін у характері професійної діяльності та повноваженнях директорів шкіл і їх заступників, що яскраво віддзеркалюють процеси економічного, соціального, політичного, історичного та освітнього характеру. Серед іншого науковці зазначають, що професійна діяльність цих категорій керівників освітніх закладів потребує чудово розвинених навичок міжособистісного спілкування, стратегічного мислення, інклюзивного лідерства і цінностей, здібностей до впровадження організаційних змін і здатності приймати рішення, які засновані на фактичних даних. Наявність рольових відмінностей у діяльності керівника (більш експансивна) і в заступника (реактивна) відповідним чином відбивається в освітніх програмах, практиці підготовки цих фахівців, а також у ступені задоволеності слухачів отриманих результатами навчання, якщо вони сприяють підвищенню ефективності їх професійної діяльності.

Особливий інтерес представляє стаття Е. Klein та J. Schwanenberg [11], у

якій досліджувалися освітні потреби директорів шкіл Німеччини у зв'язку із зміною їх професійної ролі з вчителя, наділеного певними адміністративними функціями, на керівника-лідера з покращення школи. Вчені дійшли висновку, що незважаючи на відсутність в директорів спеціальної підготовки, їхні освітні потреби пов'язані, насамперед, з індивідуальними особливостями (освіта, досвід роботи, рівень самосвідомості) та шкільними чинниками (рівень розвитку школи, позиція педагогічного колективу). Проте, дослідники не виключають впливу на результат того факту, що нормативно проголошені зміни ролі керівників реально не відбулися на практиці.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у дослідженні освітніх потреб директорів закладів середньої освіти як індикаторів розвитку їх професійної компетентності в умовах сучасних суспільних викликів та освітніх змін.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено наступні **завдання**:

- виявити особливості формування освітніх потреб керівників закладів середньої освіти в умовах сучасних суспільних та освітніх трансформацій;
- проаналізувати відповідність освітніх потреб керівників закладів середньої освіти змісту професійних стандартів цих категорій працівників.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Відправними точками нашого дослідження є ключові поняття «освітня потреба» та «професійний розвиток фахівця», зокрема керівника ЗЗСО.

Поняття «освітня потреба» в літературі іноді тлумачиться як синонім поняття «освітній запит». Доволі докладний аналіз доцільності ототожнення цих понять проведено С. Івашньою [12]. Вона дійшла висновку про доцільність розрізнення цих термінів, що зумовлене наявними відмінностями у масштабі, характері та ступені зацікавленості потенційних споживачів у наданні освітньої послуги. Відмінності у цих поняттях, на нашу думку, краще проявляються при зверненні до основ маркетингу. Згідно з таким підходом потреба розглядається як нужда (тобто відчуття людиною нестачі чогось), що приймає специфічну форму відповідно до культурного рівня та особистості індивіда. Освітня потреба дорослої людини відповідно означає «стан недостатності, при якому доросла людина відчуває нестачу в знаннях, різних напрямках, видах чи формах освітньої діяльності...» [13, с. 283]. Запит, зокрема, й освітній, являє собою потребу, що осмислена людиною та підкріплена її купівельною

спроможністю. Таким чином, наявні освітні потреби професійного характеру спонукають фахівця формулювати конкретні освітні запити, які й мають розглядати і враховувати при складанні програм підготовки та підвищення кваліфікації освітні установи.

Знання освітніх потреб і освітніх запитів потенційних споживачів освітніх послуг покладатися в основу змісту освітніх програм підвищення кваліфікації в системі післядипломної освіти і забезпечувати професійний розвиток слухачів, зокрема керівників ЗЗСО. Водночас ми зазначили, що вивчення освітніх потреб буде мати результативний вплив на розвиток професійних компетентностей слухачів лише у разі належного методичного, технологічного та кадрового забезпечення системи післядипломної освіти та якості самого інструментарію для опитування [14].

Професійний розвиток як «процес закономірних змін, що включає кількісні та якісні перетворення у професійній діяльності в контексті життєвого розвитку» [15] особистості різними дослідниками тлумачиться по-різному з позицій педагогіки, психології, в межах акмеологічного, синергетичного та інших підходів. В *Енциклопедії освіти* професійний розвиток визначається як «процес формування суб'єктів професійної діяльності, тобто системи певних властивостей в умовах неперервної професійної освіти, самовиховання та здійснення професійної діяльності. У процесі професійного розвитку особистість оволодіває системою професійно важливих якостей, до якої входять комунікативні, мотиваційні, характерологічні, рефлексивні, освітні, інтелектуальні, психофізіологічні властивості людини... Професійний розвиток відбувається у процесі професійного навчання і самовиховання, професійної підготовки особистості» [16]. Таким чином, професійний розвиток, як процес задоволення освітніх потреб фахівця, характеризує відповідним чином набуту якість освіти дорослої людини [17, с. 465]. Забезпечення високої якості освіти дорослої людини, зокрема керівника ЗЗСО, яка б надавала їй можливість реалізувати свій потенціал, є керованим процесом, який потребує організації спеціального управління якістю наданої освіти [18, с. 945–947].

Теоретичну основу нашого дослідження значно зміцнили теоретичні положення та практичні напрацювання вчених інших країн щодо запровадження лідерства як стратегічного напрямку в підготовці керівників шкіл, зокрема й через інструменти цифрового освітнього середовища. У багатьох країнах світу, в основному англомовних, це призвело до запровадження стандартизованих описів компетенцій директорів шкіл, які досить легко виявляються як освітні потреби і запити

споживачів, легше вимірюються і, відповідно, складають основу розробки програм професійного навчання. У якості прикладу можна назвати Рамки лідерства Онтаріо у Канаді [19], Професійні стандарти Освітніх лідерів штату Вірджинія, США [20], Стандарти лідерства і управління Шотландії [21], Австралійський професійний стандарт для директорів і лідерів [22], Національні стандарти якості для директорів шкіл Англії [23] та рекомендації щодо оновлення цих стандартів 2020 р. [24] та інші, які були вироблені на основі численних досліджень [25]. На думку A. Riveros і W. Wei, створення таких стандартів є результатом зближення освітніх практик, а також відображенням процесів оновлення публічного управління освітою, посиленням децентралізації, глобальної конкуренції та ринкової системи підзвітності [26].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі виконання дослідження були використано комплекс методів дослідження, а саме: аналізу, порівняння та узагальнення наукової та нормативно-правової вітчизняної та зарубіжної літератури, анкетування та статистичного аналізу отриманих результатів опитування директорів ЗЗСО.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Доросла людина усвідомлює необхідність отримання нових або удосконалення наявних навичок відповідно до того, як впливають на неї різноманітні соціально-економічні процеси, що відбуваються в оточуючому середовищі, якою мірою вони (зміни) примушують людину змінювати усталену поведінку, способи виконання професійних завдань. Досить дієвим і зручним інструментом визначення кола професійних знань, навичок і компетентностей виявилися різноманітні професійні стандарти, зокрема стандарти керівників шкіл. Ці стандарти, у свою чергу, слугують основою, підґрунтям для визначення змісту освітніх програм підготовки і підвищення кваліфікації керівників освітніх установ. Виникає, на наш погляд, цілком логічне запитання про те, якою мірою зміст цих професійних стандартів відповідає освітнім потребам і запитам керівників середніх шкіл, що постійно змінюються під впливом соціальних і економічних процесів та освітніх трансформацій.

У цьому контексті практичну основу для виявлення, оцінювання та порівняння освітніх потреб директорів шкіл склали результати дослідження потреб, проблем підготовки та компетентностей директорів середніх шкіл у Республіці Сербія, що було проведено групою вчених (J. Teodorovic, S. Sevkusic,

V. Dzinovic, D. Malinic, 2020). Це дослідження було спрямоване на з'ясування думки чинних директорів шкіл щодо важливості опанування ними певних компетенцій, що є необхідними для успішного здійснення управлінських функцій та які знайшли своє відображення у Стандарті компетенцій директора освітньої установи і виховання, ухвалені у 2013 році. Даний стандарт визначає шість блоків управлінського лідерства: 1) управління навчальним і виховним процесом у школі; 2) планування, організація та контроль роботи установи; 3) моніторинг та поліпшення роботи персоналу; 4) розвиток співробітництва з батьками/опікунами, управлінням освітою, представниками профспілки та громадськістю; 5) фінансово-адміністративне управління установою; 6) забезпечення законності роботи установи [27]. Кожен з означених блоків містить низку конкретних компетенцій та індикаторів для їх вимірювання.

За результатами проведеного опитування дослідниками було з'ясовано, що переважна більшість директорів шкіл, що брали участь в опитуванні, підтвердили доцільність включення до стандартів професійних компетенцій керівника середньої школи більшості з навичок. Зокрема таких як: моніторинг і контроль роботи викладачів (82%), забезпечення ефективного процесу самооцінювання та використання цих результатів для підвищення якості роботи установи (82,8%), забезпечення умов для створення здорового середовища з високим ступенем комфортності для учасників освітнього процесу (86,2%) створення шкільного середовища, у якому кожен учень має можливість розвиватися (81,1%), стимулювання співробітників до комунікації та співпраці, створення атмосфери взаємоповаги (80,8%) та ін. Значно більше сумнівів щодо необхідності включення до переліку професійних компетенцій у директорів викликали позиції стандарту, що передбачали: знання юридичних і фінансових питань (46%), навичок ефективного використання шкільного простору та обладнання (59%), планування і контролю за професійним розвитком вчителів (54,5%), контроль за використанням знань і навичок, отриманих вчителями (56,2%), заохочення вчителів до розвитку соціальних навичок в учнів та до використання у роботі сучасної педагогічної літератури (57–59%) [28].

Друге завдання цього дослідження передбачало виявлення освітніх потреб директорів шкіл відповідно до переліку компетентностей, що містяться у професійному стандарті. Понад 80% керівників закладів середньої освіти заявили, що їм необхідні: комунікативні навички, вміння створення сприятливого клімату та механізмів захисту від насильства, здорового освітнього середовища у закладі, організаційні навички з формування

команди та делегування повноважень, економічні знання, навички з мотивації педагогічного персоналу, навички щодо стратегічного управління, управління проектною діяльністю, формування та реалізації політики розвитку закладу, вміння використовувати моніторинг виконання індивідуальних освітніх планів [Там само]. Переважання в освітніх пріоритетах директорів навичок управління освітньою організацією продемонструвало те, що вони вважають себе більше менеджерами, а ніж педагогами-керівниками освітньої установи, що підтверджує зміну ролі керівника закладу освіти. Так, фактично незатребуваними (менше 30%) залишилися навички, пов'язані з поліпшенням викладання (аналізування досягнень учнів, визначення коригувальних заходів, стимулювання вчителів до застосування різноманітних методів навчання, стимулювання вчителів до використання інструментів спеціальної освіти (роботи з дітьми з особливими освітніми потребами).

Ми порівняли структуру і зміст Стандарту компетенцій директора освітньої установи і виховання Сербії з професійним стандартом керівника (директора) ЗЗСО в Україні, що був затверджений у 2021 році. Цим стандартом визначено загальні компетентності, якими має володіти керівник закладу освіти такого типу, а також перелік його трудових функцій [29]. Трудові функції розділені на такі основні п'ять блоків:

- забезпечення стратегічного управління розвитком закладу освіти, що передбачає наявність нормативно-правової компетентності, компетентності стратегічного управління закладом освіти та компетентність стратегічного управління персоналом;
- забезпечення управління якістю освітньої діяльності, що реалізується при наявності компетентності забезпечення якості освітньої діяльності та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти, а також компетентності організації діяльності закладу освіти на засадах зовнішньої системи забезпечення якості освіти;
- забезпечення партнерської та мережевої взаємодії завдяки прояву лідерської, емоційно-естетичної компетентностей та компетентності педагогічного, соціального та мережевого партнерства;
- організація безпечного та здорового освітнього середовища при сформованості здоров'язбережувальної, інклюзивної та проєктувальної компетентностей;
- забезпечення власного безперервного професійного розвитку завдяки інноваційної та інформаційно-цифрової компетентностей, а також здатності до навчання упродовж життя.

Порівнюючи ці стандарти професійної діяльності, ми дійшли

висновку про те, що основні концептуальні підходи, які покладені в основу формування структури і змісту професійних компетентностей керівників закладів середньої освіти в Республіці Сербія та в Україні в основному збігаються, але є і певні відмінності. Це дає простір для удосконалення стандарту професійної діяльності директора ЗЗСО в Україні, удосконалення освітніх послуг й розширення їх палітри та розробки освітніх продуктів, що мали б задовольнити освітні потреби цієї категорії споживачів.

Так, центральними лініями всіх стандартів професійної діяльності керівників освітніх установ виявилися: правова компетентність та забезпечення діяльності закладу в правових межах; формування лідерських якостей керівника як основи для забезпечення успішного функціонування та розвитку закладу освіти та його персоналу; здатність до здійснення стратегічного планування на основі моніторингу як інформаційної основи управління освітою [30]; здатність до створення безпечного, інклюзивного, комфортного для всіх учасників освітнього процесу освітнього середовища.

Незважаючи на проголошений курс на посилення відповідальності керівника закладу освіти, впровадження автономії закладу освіти, зокрема фінансової та інституційної, у стандарті професійної діяльності керівника (директора) ЗЗСО в Україні не відображено відповідних трудової функцій та професійних компетентностей, які б передбачали здатність до вирішення питань фінансового характеру, організацію ефективного співробітництва з представниками місцевих органів влади, профспілкою, громадськістю, бізнес-партнерами тощо.

Водночас, вітчизняний документ, на відміну від стандарту професійної діяльності директора школи в Сербії, набагато більше уваги приділяє навичкам формування й реалізації внутрішньої системи забезпечення якості освіти (проведення моніторингу, аналітико-прогностичної діяльності, формування культури академічної доброчесності тощо), саморозвитку та професійного самовдосконалення як необхідної передумови успішного виконання трудових функцій та забезпечення розвитку закладу освіти, а також передбачає необхідність цифрової компетентності задля створення та ефективного використання цифрового освітнього середовища та електронних управлінських ресурсів.

У межах дослідження процесів самооцінювання якості освіти в ЗЗСО та особливостей прояву оціночної компетентності керівників цих закладів нами було проведено дослідження освітніх потреб директорів шкіл щодо удосконалення навичок професійної діяльності з управління якістю освіти

[31]. В опитуванні брали участь близько 150 керівників освітніх закладів з різних областей України. Проведене опитування було орієнтовано на з'ясування таких ключових питань, як:

1. Розуміння керівником закладу освіти місця і призначення (спрямованості) діяльності з управління якістю освіти в структурі його професійної діяльності.

2. Самооцінювання рівня професійної компетентності з управління якістю освіти керівниками закладів освіти як потенціал до самовдосконалення та розвитку.

3. Виявлення пріоритетів у формуванні керівниками ЗЗСО своїх освітніх потреб.

4. Виявлення основних чинників мотивації керівників ЗЗСО до самовдосконалення.

Аналіз відповідей показав, що переважна більшість респондентів (85%) мали великий стаж роботи у сфері освіти, зокрема 73% понад 20–30 років і 12% – понад 30 років. Порівняно незначна кількість чинних директорів шкіл (8%) працюють у сфері освіти менше 20 років. Окрім того, опитані зазначили і про наявний чималий досвід безпосередньо управлінської діяльності.

У ході опитування було з'ясовано, що 22,3% респондентів схильні вважати управління якістю освіти окремим самостійним напрямом у структурі професійної діяльності керівника закладу освіти, який спрямовано на забезпечення вимог освітнього стандарту. Майже 9% учасників опитування визнали його стратегічним напрямом у діяльності керівника закладу. Близько половини учасників дослідження (46,7%) висловили впевненість у тому, що діяльність керівника закладу з управління якістю освіти означає «діяльність з контролю за дотриманням високих результатів навчання здобувачів освіти». Лише шоста частина респондентів (16,5%) розуміють управління якістю освіти як «комплексну діяльність зі створення низки умов (ресурсних, кадрових, фінансових...) щодо забезпечення якісної освіти та освітньої діяльності».

Варто зазначити, що понад 70% респондентів поставилися до оцінювання власного рівня сформованості професійної компетентності з управління якістю освіти досить самокритично, про що свідчить їх відповідь «потребує постійного удосконалення».

Діяльність з управління якістю освіти досить багатогранна. Успішна реалізація управлінської діяльності керівника ЗЗСО потребує від нього володіння різноманітними компетенціями та навичками використання

освітніх і управлінських технологій, зокрема тих, що передбачають прогнозування явищ, визначення стратегій розвитку закладу і побудову рішень на основі аналітичної інформації і спеціальних досліджень процесів, моделювання ситуацій, виявлення та оцінку ризиків тощо. Для з'ясування освітніх потреб респондентам було запропоновано здійснити оцінку ступеня привабливості для них значного переліку (понад 40 назв) тематичних курсів підвищення кваліфікації. Перехресний аналіз отриманих результатів засвідчив, що найбільший інтерес для них (із середньозваженими оцінками від 7,5 до 9,3) склали теми, що передбачали формування й удосконалення наступних навичок: підготовки закладу освіти до проведення інституційного аудиту (9,3), роботи з цифровими сервісами та освітніми платформами (9,3), створення внутрішньої системи забезпечення якості освіти (9,1), застосування технології управління якістю освіти у закладі загальної середньої освіти (8,7) використанні технологія реалізації проєктної діяльності (8,6), застосування технології формування інклюзивного освітнього середовища у ЗЗСО (8,1), реалізації фінансового забезпечення закладу освіти за умов фінансової автономії закладу освіти (8,0), організації роботи з обдарованими учнями (7,9), використання технології ефективного ділового спілкування (7,8), викладання окремих навчальних предметів в умовах Нової української школи (7,5).

Порівняння отриманих даних з результатами вивчення освітніх потреб керівників закладів середньої освіти у Сербії, що були проаналізовані вище, дає можливість побачити схожі тенденції. Так, актуальними для керівників закладів освіти обох країн виявляються тематики, пов'язані з поліпшенням професійної компетентності керівників щодо здійснення суто управлінських функцій, що зумовлено зростанням вимог до професійних якостей цих працівників, а також підвищенням рівня їх персональної відповідальності за результати функціонування закладу освіти в умовах більшої чи меншої автономії. Варто зазначити, що вітчизняні директори ЗЗСО, на відміну від сербських колег, продемонстрували значну зацікавленість у розвитку власної цифрової компетентності, що ймовірно пов'язане із процесами діджиталізації та цифровізації в країні, а також необхідністю організувати освітній та управлінський процеси за умов карантинних обмежень, викликаних поширенням в останні роки пандемії COVID-19, а сьогодні, й військовим станом в Україні. Значно меншим попитом у керівників освітніх установ в обох країнах користуються тематичні курси і, відповідно, навички, які

забезпечують удосконалення педагогічної майстерності та професійних якостей педагога (вчителя-предметника).

Додатковим підтвердженням нашого припущення про можливі причини впливу на освітні потреби керівників закладів середньої освіти є результати ранжування учасниками дослідження чинників мотивації до самовдосконалення. У порядку зменшення рангу (тобто вагомості впливу певного фактору мотивації) ці чинники розподілилися наступним чином:

1. Відчуття недостатності підготовки для виконання професійних (посадових) завдань.

2. Впровадження технологій управління якістю освіти на всіх рівнях функціонування освітніх систем.

3. Бажання пізнати нове.

4. Розширення автономії закладу освіти та підвищення відповідальності керівника освітньої установи за результати освітньої діяльності та якість освіти.

5. Посилення цифровізації всіх процесів в освіті та суспільстві.

Отримані у ході даного дослідження результати виявилися достатньо інформативними для прогнозування освітніх потреб керівників ЗЗСО.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отримана в ході дослідження інформація підтвердила тезу про те, що освітні потреби керівника закладу освіти виступають потужним чинником його професійного зростання та можуть використовуватися як індикатор сформованості у фахівця його професійної (управлінської) компетентності.

З'ясовано, що для багатьох країн світу характерним виявилася наявність професійних стандартів керівників закладів середньої освіти, структура і зміст яких мають багато спільних рис, зокрема лідерство, управління персоналом та сприяння його розвитку, комунікація з органами влади, громадськими та професійними організаціями.

Доведено, що освітні потреби керівників закладів середньої освіти різних країн в основному віддзеркалюють сучасні суспільні та освітні трансформації. Зокрема, найбільш затребуваними керівниками освітніх установ виявилися навички реалізації лідерства (управління), що безумовно, є наслідком зміни їх функціональних повноважень через розширення автономії закладу, підвищення рівня відповідальності за результати функціонування закладу освіти. Водночас виявлено й певні

відмінності, що зумовлені національними традиціями розвитку освітніх систем, особливостями професійної підготовки директорів шкіл та чинними правовими нормами, зокрема переліком посадових обов'язків і компетенцій, характером відповідальності за результати діяльності закладу освіти.

Перспективи подальших досліджень. З урахуванням окреслених у статті особливостей формування освітніх потреб керівників ЗЗСО та розгляду їх як своєрідних індикаторів професійного розвитку цих фахівців вважаємо перспективним дослідження рівня сформованості оціночної компетентності директорів закладів освіти як необхідного компоненту успішного впровадження внутрішньої системи забезпечення якості освіти та реалізації самооцінювання результатів діяльності освітньої установи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Л. М. Сергеева, «Вектор розвитку освітньо-професійних потреб педагогічних працівників системи професійної (професійно-технічної) освіти», на *Всеукр. наук.-практ. конф. Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій*, Глухів, 2021, с. 43–45. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/gg1Qbo> Дата звернення: Квіт. 15, 2022.
- [2] З. В. Рябова, Г. В. Єльнікова, «Професійне зростання педагогів в умовах цифрової освіти», *Інформаційні технології і засоби навчання*, т. 80, № 6, с. 369–385, 2020. <https://doi.org/10.33407/itlt.v80i6.4202>
- [3] Л. М. Петренко, «Стратегічні орієнтири професійного розвитку науково-педагогічних працівників в умовах відкритої освіти», *Вісник післядипломної освіти. Педагогічні науки*, вип. 13(42), с. 170–184, 2020. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-13\(42\)-170-184](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-13(42)-170-184)
- [4] Huu Cuong Nguyen, «An Investigation of Professional Development among Educational Policy-Makers, Institutional Leaders and Teachers», *Management in Education*, № 33(1), 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/SuR192> Accessed on: April 15, 2022.
- [5] E. B. Goldring, C. Preston, and J. Huff, «Conceptualizing and evaluating professional development for school leaders», *Paper Prepared for the Asian Leadership Roundtable Institute of Education*. Hong Kong, 2010, 35 с. [Online]. Available: <https://is.gd/KRrH4u> Accessed on: April 15, 2022.
- [6] Nasib Tua Lumban Gaol, «School leadership in Indonesia: A systematic literature review», *Educational Management Administration & Leadership*.

- April, 2021. <https://doi.org/10.1177/17411432211010811>
- [7] Lokman Mohd Tahir, Mohammed Berhandden Musah, Mohd Fadzli Ali, Abdul Halim Abdullah, and Mohd Hilmi Hamzah, «Principals' views on continuing professional development programmes: Evidence from Malaysia», *Educational management administration & leadership*. February, 2021. <https://doi.org/10.1177%2F1741143221988953>
- [8] A. Meyer, E. Richter, A. Gronostaj, and D. Richter, «Professionalisierung von Schulleitungen am Beispiel der Werkstatt "Schule leiten" Evaluationsergebnisse einer Fortbildungsreihe für Schulleitungen zum Thema Schulentwicklung», *DDS-Die Deutsche Schule*, 112, Jg., Heft 3, s. 277–295, 2020. <https://doi.org/10.31244/dds.2020.03.03>
- [9] A. Papaioannou, I. Papavassiliou-Alexiou, and S. Moutiaga, «Career resilience and self-efficacy of Greek primary school leaders in times of socioeconomic crisis», *International Journal of Educational Management*, vol. 36, no. 2, p. 164–178, 2022. <https://doi.org/10.1108/IJEM-01-2021-0024>
- [10] Heather Rintoul, Pam Bishop, «Principals and vice-principals: exploring the history of leading and managing public schools in Ontario, Canada», *Journal of Educational Administration and History*, 51:1, p. 15–26, 2019. <https://doi.org/10.1080/00220620.2018.1513913>
- [11] Esther Dominique Klein, Jasmin Schwanenberg, «Ready to lead school improvement? Perceived professional development needs of principals in Germany», *Educational Management Administration & Leadership*, XX(X), p. 20–21, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/My03l8> Accessed on: April 15, 2022.
- [12] С. Івашнюва, «Освітні запити та потреби вчителів у контексті професійного розвитку», *Науково-практичний, освітньо-популярний журнал*, № 1/2, с. 32–34, 2018.
- [13] С. В. Архипова, «Освітні потреби дорослих», у *Освіта дорослих*, В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Ред. Київ, Україна: Основа, 2014, с. 283.
- [14] Т. О. Лукіна, «Освітні потреби слухача як основа формування змісту післядипломної освіти», на *Всеукр. інтернет-конф. Актуальні проблеми університетської та професійної післядипломної освіти в кризових умовах*. Київ, 2015, с. 64–65.
- [15] І. В. Каденко, А. С. Щетініна, «Феномен професійного розвитку в сучасному освітньому середовищі», *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*, т. 2, № 67, с. 24–30, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://cutt.ly/SGtq27m> Дата

звернення: Квіт. 15, 2022.

- [16] В. В. Рибалка, «Професійний розвиток», у *Енциклопедія освіти*, В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: Юрінком Інтер, 2008, с. 733.
- [17] Т. О. Лукіна, «Якість освіти дорослих», у *Освіта дорослих*, В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Ред. Київ, Україна: Основа, 2014, с. 465.
- [18] Т. О. Лукіна, «Управління якістю освіти», у *Енциклопедія освіти*, В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: Юрінком Інтер, 2008, с. 945–947.
- [19] *Ontario leadership framework*. Toronto, Ontario, 2013, 28 с. [Online]. Available: <https://cutt.ly/oGtecqN> Accessed on: April 15, 2022.
- [20] National Policy Board for Educational Administration. *Professional Standards for Educational Leaders*, 2015. Reston VA, USA. [Online]. Available: <https://cutt.ly/SGteLKy> Accessed on: April 15, 2022.
- [21] The General Teaching Council for Scotland. *Standards for Leadership and Management*. Glasgow, Scotland, 2012. [Online]. Available: <https://cutt.ly/BGttfq5> Accessed on: April 15, 2022.
- [22] Australian Professional Standard for Principals and the Leadership Profiles. *The Australian Institute for Teaching and School Leadership (AITSL)*. 2014. [Online]. Available: <https://cutt.ly/cGttXNC> Accessed on: April 15, 2022.
- [23] Department of Education. *Gov. UK. National standards of excellence for headteachers: Departmental advice for headteachers, governing boards and aspiring headteachers*. 2015. [Online]. Available: <https://cutt.ly/tGtyNev> Accessed on: April 15, 2022.
- [24] Department of Education. *Gov. UK. Headteachers' standards: report of the review*. 2020. [Online]. Available: <https://cutt.ly/PGtuspV> Accessed on: April 15, 2022.
- [25] L. Ingvarson, M. Anderson, P. Gronn, and A. Jackson, Standards for school leadership: A critical review of the literature. *Teaching Australia*, 2006, 154 с. [Online]. Available: <https://cutt.ly/0Gtu5SS> Accessed on: April 15, 2022.
- [26] F. Riveros, W. Wei, «Standards and competency frameworks for school administrators: Global, comparative and critical perspectives», *Education Policy Analysis Archives*, 27 (111), p. 275–330, 2019. <https://doi.org/10.14507/epaa.27.4988>
- [27] Службени гласник РС. (2013, од 26, априла). *Правилник «О Стандардима компетенција директора установа образовања и васпитања»*, број 38. [Online]. Available: <https://cutt.ly/5Gtpo29> Accessed on: April 15, 2022.

- [28] J. Teodorovic, S. Sevkusic, V. Dzinovic, «Needs, problems and competencies of school principals in Serbia», *Zbornik instituta za pedagogska istrazivanja*, vol. 52, is. 2, p. 275–330, 2020. <https://doi.org/10.2298/ZIPI2002275T>
- [29] Міністерство економіки України. (2021, Верес. 17). *Наказ № 568-21 «Про затвердження професійного стандарту «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/u54KXS> Дата звернення: Квіт. 15, 2022.
- [30] Т. О. Лукіна, «Моніторинг якості освіти як інформаційна основа управління освітою в Україні», у *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. Київ, Україна: Педагогічна думка, 2007, т. 2, с. 134–144. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/4131/> Дата звернення: Квіт. 15, 2022.
- [31] Т. О. Лукіна, «Управління якістю освіти як специфічний напрям професійної діяльності керівника закладу освіти», на *I Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. з міжнар. участю Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації післядипломної освіти*; М. О. Кириченко, Ред. Полтава, Україна: ПОІППО, вип. 1, с. 95–98, 2021, [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/bvdhy> Дата звернення: Квіт. 15, 2022.

EDUCATIONAL NEEDS OF THE GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION HEADS AS AN INDICATOR OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Tetyana Lukina,

DS (Dr. Hab.) in Public Administration, Professor,
Chief scientific officer of the Department of Monitoring
and Quality Assessment of General Secondary Education
Institute of Pedagogy of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>
tata_lukina@ukr.net

Abstract. The article provides an analytical review of modern studies of the educational needs of heads (leaders) of educational institutions, in particular, institutions of general secondary education, in the world and in Ukraine. It is substantiated that educational needs can serve as a kind of indicator of the development of professional competence of an educational

institution head and should be the basis for the content of professional development programs for specialists. The analysis of the content of professional standards of educational institutions heads (leaders) from different countries of the world and Ukraine was carried out. The fundamental similarity of the main conceptual approaches and structural components of all standards of professional activity of educational institutions heads is revealed. The presence of some inconsistency in the content of the professional activity standard of general secondary education institutions principals in Ukraine with the list of relevant labor functions and professional competencies necessary to solve a number of issues (finance, communications, etc.) is substantiated. The generalized results of the study of the educational needs of secondary education institutions principals for improving the skills of professional activities in managing of education quality are given. The author analyzes the differences in the understanding by the heads of educational institutions of the place and purpose (orientation) of education quality management activities in the structure of their professional activities; determines the main priorities in the formation by the heads of educational institutions of their educational needs and identifies the factors that motivate school principals for self-development. It is proved that the educational needs of secondary education leaders mainly reflect modern social and educational transformations, and also characterize the level of professional development of a specialist. It has been established that the educational needs most demanded by the heads of educational institutions are due to changes in their functional powers in connection with the expansion of the autonomy of the institution, an increase in the level of responsibility for the results of the functioning of the educational institution and other processes. The revealed differences in the formulation of the educational needs of this category of specialists are a consequence of the existing national traditions in the development of educational systems, the peculiarities of the professional training of school principals and the current legal norms, in particular, in the list of job duties and competencies, the nature of responsibility for the results of the educational institution, etc.

Key words: educational needs; professional development; professional competence; manager (principal); general secondary education; self-assessment; leadership; education quality.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЯ ЗАВЕДЕНИЯ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЕ КАК ИНДИКАТОР РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Лукина Татьяна Александровна,

доктор наук по государственному управлению, профессор,
главный научный сотрудник отдела мониторинга и оценки
качества общего среднего образования
Института педагогики НАПН Украины.
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>
tata_lukina@ukr.net

Аннотация. В статье сделан аналитический обзор современных исследований образовательных потребностей руководителей (лидеров) образовательных учреждений, в частности, заведений общего среднего образования, в мире и в Украине. Обосновано, что образовательные нужды могут служить своеобразным индикатором развития профессиональной компетентности руководителя учебного заведения и должны быть положены в основу содержания программ повышения квалификации специалистов. Проведен анализ содержания профессиональных стандартов руководителей (лидеров) учебных заведений разных стран мира и Украины. Выявлена принципиальная схожесть основных концептуальных подходов и структурных составляющих всех стандартов профессиональной деятельности руководителей образовательных учреждений. Обосновано наличие некоторого несоответствия в содержании стандарта профессиональной деятельности директоров учреждений общего среднего образования в Украине перечню соответствующих трудовых функций и профессиональных компетентностей, необходимых для решения ряда вопросов (финансы, коммуникации и т.д.). Приведены обобщенные результаты проведенного исследования образовательных потребностей директоров учреждений среднего образования по усовершенствованию навыков профессиональной деятельности по управлению качеством образования. Автор анализирует отличия в понимании руководителями образовательных учреждений места и назначения (направленности) деятельности по управлению качеством образования в структуре его профессиональной деятельности; определяет основные приоритеты в формировании

руководителями образовательных учреждений своих образовательных потребностей и выявляет факторы мотивации директоров школ к саморазвитию. Доказано, что образовательные потребности руководителей среднего образования в основном отражают современные общественные и образовательные трансформации, а также характеризуют уровень профессионального развития специалиста. Установлено, что наиболее востребованные руководителями образовательных учреждений образовательные нужды обусловлены изменениями их функциональных полномочий в связи с расширением автономии заведения, повышением уровня ответственности за результаты функционирования учебного заведения и другими процессами. Выявленные различия в формулировании образовательных потребностей данной категории специалистов являются следствием существующих национальных традиций развития образовательных систем, особенностей профессиональной подготовки директоров школ и действующих правовых норм, в частности, в перечне должностных обязанностей и компетенций, характере ответственности за результаты деятельности учебного заведения и т.д.

Ключевые слова: образовательные нужды; профессиональное развитие; профессиональная компетентность; руководитель (директор); общее среднее образование; самооценка; лидерство; качество образования.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] L. M. Serheieva, «Vektor rozvytku osvitno-profesiinykh potreb pedahohichnykh pratsivnykiv systemy profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity», na Vseukr. nauk.-prakt. konf. Rozvytok pedahohichnoi maisternosti maibutnoho pedahoha v umovakh osvitnikh transformatsii, Hlukhiv, 2021, s.43–45. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/gg1Qbo> Data zvernennia: Kvit. 15, 2022.
- [2] Z. V. Riabova, H. V. Yelnykova, «Profesiine zrostannia pedahohiv v umovakh tsyfrovoy osvity», Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, t. 80, № 6, s. 369–385, 2020. <https://doi.org/10.33407/itlt.v80i6.4202>
- [3] L. M. Petrenko, «Stratehichni oriientyry profesiinoho rozvytku naukovopedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh vidkrytoi osvity», Visnyk pisliadyplomnoi osvity. Pedahohichni nauky, vyp. 13(42), s. 170–184, 2020. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-13\(42\)-170-184](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2020-13(42)-170-184)

- [4] Huu Cuong Nguyen, «An Investigation of Professional Development among Educational Policy-Makers, Institutional Leaders and Teachers», *Management in Education*, № 33(1), 2018. [Online]. Available: <https://is.gd/SuR192> Accessed on: April 15, 2022.
- [5] E. B. Goldring, C. Preston, and J. Huff, «Conceptualizing and evaluating professional development for school leaders», Paper Prepared for the Asian Leadership Roundtable Institute of Education. Hong Kong, 2010, 35 c. [Online]. Available: <https://is.gd/KRrH4u> Accessed on: April 15, 2022.
- [6] Nasib Tua Lumban Gaol, «School leadership in Indonesia: A systematic literature review», *Educational Management Administration & Leadership*. April, 2021. <https://doi.org/10.1177/17411432211010811>
- [7] Lokman Mohd Tahir, Mohammed Berhandden Musah, Mohd Fadzli Ali, Abdul Halim Abdullah, and Mohd Hilmi Hamzah, «Principals' views on continuing professional development programmes: Evidence from Malaysia», *Educational management administration & leadership*. February, 2021. <https://doi.org/10.1177%2F1741143221988953>
- [8] A. Meyer, E. Richter, A. Gronostaj, and D. Richter, «Professionalisierung von Schulleitungen am Beispiel der Werkstatt "Schule leiten" Evaluationsergebnisse einer Fortbildungsreihe für Schulleitungen zum Thema Schulentwicklung», *DDS-Die Deutsche Schule*, 112, Jg., Heft 3, s. 277–295, 2020. <https://doi.org/10.31244/dds.2020.03.03>
- [9] A. Papaioannou, I. Papavassiliou-Alexiou, and S. Moutiaga, «Career resilience and self-efficacy of Greek primary school leaders in times of socioeconomic crisis», *International Journal of Educational Management*, vol. 36, no. 2, p. 164–178, 2022. <https://doi.org/10.1108/IJEM-01-2021-0024>
- [10] Heather Rintoul, Pam Bishop, «Principals and vice-principals: exploring the history of leading and managing public schools in Ontario, Canada», *Journal of Educational Administration and History*, 51:1, p. 15–26, 2019. <https://doi.org/10.1080/00220620.2018.1513913>
- [11] Esther Dominique Klein, Jasmin Schwanenberg, «Ready to lead school improvement? Perceived professional development needs of principals in Germany», *Educational Management Administration & Leadership*, XX(X), p. 20–21, 2020. [Online]. Available: <https://is.gd/My03l8> Accessed on: April 15, 2022.
- [12] S. Ivashnova, «Osvitni zapyty ta potreby vchyteliv u konteksti profesiinoho rozvytku», *Naukovo-praktychnyi, osvितno-populiarnyi zhurnal*, № 1/2,

с. 32–34, 2018.

- [13] S. V. Arkhypova, «Osvitni potreby doroslykh», u *Osvita doroslykh*, V. H. Kremen, Yu. V. Kovbasiuk, Red. Kyiv, Ukraina: Osnova, 2014, s. 283.
- [14] T. O. Lukina, «Osvitni potreby slukhacha yak osnova formuvannia zmistu pisliadyplomnoi osvity», na Vseukr. internet-konf. Aktualni problemy universytetskoï ta profesiinoï pisliadyplomnoi osvity v kryzovykh umovakh. Kyiv, 2015, s. 64–65.
- [15] I. V. Kadenko, A. S. Shchetinina, «Fenomen profesiinoho rozvytku v suchasnomu osvitnomu seredovyschi», *Pedahohika formuvannia tvorchoï osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkola*, t. 2, № 67, s. 24–30, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://cutt.ly/SGtq27m> Data zvernennia: Kvit. 15, 2022.
- [16] V. V. Rybalka, «Profesiinyi rozvytok», u *Entsyklopediia osvity*, V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraina: Yurinom Inter, 2008, s. 733.
- [17] T. O. Lukina, «Iakist osvity doroslykh», u *Osvita doroslykh*, V. H. Kremen, Yu. V. Kovbasiuk, Red. Kyiv, Ukraina: Osnova, 2014, s. 465.
- [18] T. O. Lukina, «Upravlinnia yakistiu osvity», u *Entsyklopediia osvity*, V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraina: Yurinom Inter, 2008, s. 945–947.
- [19] Ontario leadership framework. Toronto, Ontario, 2013, 28 c. [Online]. Available: <https://cutt.ly/oGtecqN> Accessed on: April 15, 2022.
- [20] National Policy Board for Educational Administration. Professional Standards for Educational Leaders, 2015. Reston VA, USA. [Online]. Available: <https://cutt.ly/SGteLKy> Accessed on: April 15, 2022.
- [21] The General Teaching Council for Scotland. Standards for Leadership and Management. Glasgow, Scotland, 2012. [Online]. Available: <https://cutt.ly/BGttfq5> Accessed on: April 15, 2022.
- [22] Australian Professional Standard for Principals and the Leadership Profiles. The Australian Institute for Teaching and School Leadership (AITSL). 2014. [Online]. Available: <https://cutt.ly/cGttXNC> Accessed on: April 15, 2022.
- [23] Department of Education. Gov. UK. National standards of excellence for headteachers: Departmental advice for headteachers, governing boards and aspiring headteachers. 2015. [Online]. Available: <https://cutt.ly/tGtyNev> Accessed on: April 15, 2022.
- [24] Department of Education. Gov. UK. Headteachers' standards: report of the review. 2020. [Online]. Available: <https://cutt.ly/PGtuspV> Accessed on: April 15, 2022.
- [25] L. Ingvarson, M. Anderson, P. Gronn, and A. Jackson, Standards for school

- leadership: A critical review of the literature. Teaching Australia, 2006, 154 с. [Online]. Available: <https://cutt.ly/0Gtu5SS> Accessed on: April 15, 2022.
- [26] F. Riveros, W. Wei, «Standards and competency frameworks for school administrators: Global, comparative and critical perspectives», Education Policy Analysis Archives, 27 (111), p. 275–330, 2019. <https://doi.org/10.14507/epaa.27.4988>
- [27] Sluzhbeny hlasnyk RS. (2013, od 26, apryla). Pravylnyk «O Standardyma kompetentsyja dyrektora ustanova obrazovańa y vaspytańa», broj 38. [Online]. Available: <https://cutt.ly/5Gtpo29> Accessed on: April 15, 2022.
- [28] J. Teodorovic, S. Sevkusic, V. Dzinovic, «Needs, problems and competencies of school principals in Serbia», Zbornik instituta za pedagogoska istrazivanja, vol. 52, is. 2, p. 275–330, 2020. <https://doi.org/10.2298/ZIPI2002275T>
- [29] Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. (2021, Veres. 17). Nakaz № 568-21 «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Kerivnyk (dyrektor) zakladu zahalnoi serednoi osvity». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/u54KXS> Data zvernennia: Kvit. 15, 2022.
- [30] T. O. Lukina, «Monitorynh yakosti osvity yak informatsiina osnova upravlinnia osvitoiu v Ukraini», u Pedahohichna i psykholohichna nauky v Ukraini. Kyiv, Ukraina: Pedahohichna dumka, 2007, t. 2, s. 134–144. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/4131/> Data zvernennia: Kvit. 15, 2022.
- [31] T. O. Lukina, «Upravlinnia yakistiu osvity yak spetsyfichnyi napriam profesiinoi diialnosti kerivnyka zakladu osvity», na I Vseukr. nauk.-prakt. onlain-konf. z mizhnar. uchastiu Merezha shkil novatorstva Ukrainy: rozvytok profesiinoi kompetentnosti kerivnykh, naukovo-pedahohichnykh i pedahohichnykh pratsivnykiv u konteksti realizatsii pislidyplomnoi osvity; M. O. Kyrychenko, Red. Poltava, Ukraina: POIPPO, vyp. 1, s. 95–98, 2021, [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/bvdhy> Data zvernennia: Kvit. 15, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
15 квітня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-130-149](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-130-149)
УДК 378. 112 (477)

Осередчук Ольга Анатоліївна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, керівник Центру маркетингу та розвитку Львівського національного університету імені Івана Франка; експерт Українського культурного фонду; голова ГЕР 02 Культура і мистецтво НАЗЯВО. Львів, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-3192-3129>
Oseredchuk.ola@gmail.com

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкривається ретроспективний аналіз розвитку моніторингу якості вищої освіти. Визначено важливі принципи Болонської декларації для освітніх закладів. Уперше до моніторингу педагогіки звернулися у тридцятих роках ХХ століття, коли американська Асоціація прогресивної освіти (*Progressive Education Association in the United States*) застосувала його для дослідження стану освітнього процесу у загальноосвітніх школах. З другої половини 50-х років ХХ століття оцінювання як інструмент дослідження системи освіти поширилося також і в Європі і у 60-х роках ХХ ст. поняття «моніторинг» було уведено в науковий обіг. У 1999 р. в Україні засновано першу організацію в сфері професійного оцінювання та відбору кадрів – Центр тестування професійної компетентності при Міністерстві охорони здоров'я України, у 2005 р. утворено Український центр оцінювання якості освіти з регіональними підрозділами, яким проведено моніторинг якості навчання досягнень за технологією TIMSS. Підписання Болонської декларації 1999 року стало початком процесу ЗЯВО в європейському регіоні. Забезпечення моніторингу якості вищої освіти стало метою підписання Болонської декларації, рішенням якої, прийнятої 19 вересня 2003 року міністрами освіти країн учасниць Болонського процесу ENQA, розроблені «Стандарти й рекомендації для гарантії якості вищої освіти в європейському просторі вищої освіти», що стали основою для побудови системи внутрішньої й зовнішньої оцінки й гарантії якості освіти та акредитації європейських агенцій з оцінки якості освіти. Розкрито складники системи забезпечення якості освітньої діяльності

та якості вищої освіти закладів вищої освіти (ЗВО) у XXI ст. Рушійною силою забезпечення якості вищої освіти є Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), яке набуває спроможності реалізовувати державну політику в сфері вищої освіти, протистояти сучасним викликам та стати каталізатором змін у вищій освіті України з метою формування культури її якості.

Ключові слова: моніторинг якості; вища освіта; Національне агентство; оцінювання; теоретичний аналіз розвитку моніторингу якості вищої освіти.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Моніторинг якості вищої освіти, як елемент системи управління освітньою установою, завжди знаходиться на етапі свого постійного розвитку та удосконалення. Актуальним етапом дослідження моніторингу якості вищої освіти в системі управління освітніми установами сьогодні є розроблення єдиних кваліфікаційних засобів вимірювання, створених у відповідності з освітніми вимогами. Однак, перш за все, поки будуть розроблені та впроваджені єдині показники та інструменти моніторингу якості освіти може пройти багато часу. Тому керівники закладів вищої освіти (ЗВО) вже зараз самостійно шукають шляхи вдосконалення моніторингу якості вищої освіти в своїх установах через рішення відповідних задач: вбудовування моніторингу в систему управління ЗВО, розроблення та впровадження адекватних вимірювальних інструментів, встановлення та розвиток зв'язків із суб'єктами освітньої діяльності. Моніторинг у тій чи іншій формі сьогодні здійснюється в кожному освітньому закладі. Однак практика показує, що багато ЗВО використовують старі та вихідні системи показів і збирають інформацію, яку не завжди використовують у повному обсязі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорію і практику освітньої складової моніторингу вивчають науковці П. Анісімов, В. Зуєв, О. Майоров, Л. Шибяєва, моніторинг як засіб удосконалення системи інформаційного забезпечення управління освітою розглядають А. Галаган, В. Качерман'ян, А. Савел'єв, Л. Семушина, розглядають моніторинг у контексті підвищення ефективності стратегічного планування розвитку середньої та вищої професійної освіти Г. Єльнікова, А. Орлов, використовують моніторинг як засіб оцінки якості освіти М. Гузаїров, І. Єлісеєв, розглядають моніторинг як інформаційну основу в системі оцінювання й управління якістю освіти на рівні освітнього закладу, педагога, студента, учня І. Вавілова, Л. Виноградова, С. Горбатков, В. Лукманов, Т. Макарова, Е. Мухортова, Н. Нікітін.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі розвитку моніторингу якості вищої освіти.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати історичний аналіз розвитку моніторингу якості вищої освіти; визначити розвиток якості вищої освіти.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Історія моніторингу в освіті охоплює понад 100 років. Офіційно на національному та регіональному рівнях моніторингове оцінювання як метод дослідження систем освіти й освітнього процесу для удосконалення його якості починається з ХХ століття.

Уперше до моніторингу педагогіки звернулися у тридцятих роках ХХ століття, коли американська Асоціація прогресивної освіти (*Progressive Education Association in the United States*) застосувала його для дослідження стану освітнього процесу у загальноосвітніх школах. Тоді ж було висунуто ідею щодо обов'язковості моніторингу, його системності, тобто виходити з аналізу змісту освіти і закінчувати оцінюванням навчальних досягнень учнів, до складу яких, окрім теоретичних знань, слід було долучити набуті учнями відповідні уміння та навички [1].

Це дослідження мало важливе значення, оскільки започаткувало проведення систематичного вивчення досягнутого освітньою системою стану, порівняння рівня навчальних досягнень учнів різних шкіл залежно від умов навчання, аналізу результатів упровадження освітніх або дидактичних проблем. Концепцію дослідження розробив видатний американський учений Ральф Тайлер, який уперше в історії акцентував на важливості системного підходу до цієї справи, починаючи від структурування змісту освіти й закінчуючи ефективним оцінюванням навчальних досягнень учнів з основних дисциплін з урахуванням не тільки здобутих знань, а й набутих умінь і навичок.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення поставленої мети використано такі методи дослідження: теоретичні (аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури), що дає змогу обґрунтувати вихідні положення дослідження; інтерпретаційно-аналітичний метод, на основі якого вивчаються джерела із застосуванням синтезу, аналізу, систематизації та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

На початку 30-х років ХХ сторіччя на арені освітнього моніторингу якості освіти, зокрема за допомогою тестування, з'являються дві ключові фігури, що представляють Гарвардське університетське співтовариство: ректор Джеймс Брайнт Конант і Генрі Чаунсі [2].

У 1958 році директор Центру порівняльної педагогіки Чиказького університету К. Андерсон запропонував докладно порівнювати національні системи шкільної освіти на основі емпіричного вимірювання вхідних ресурсів і навчальних досягнень учнів. Унаслідок чого розпочалася активна кампанія з перегляду змісту шкільної освіти та методів навчання [1].

З другої половини 50-х років ХХ століття оцінювання як інструмент дослідження системи освіти поширилося також і в Європі. Після порівняння результатів перших років навчання в експериментальній і традиційних середніх школах, проведеного Шведською національною радою освіти впродовж 1952–1959 рр., оцінювання набуло значного поширення [2].

Починаючи з 1959 р. Міжнародною асоціацією зі шкільної успішності (International Education Association) було розпочато міжнародні порівняльні моніторингові дослідження у сфері освіти. З того часу для багатьох країн стали звичними систематичні міжнародні моніторингові дослідження рівня навчальних досягнень, міжнародного досвіду з окремих предметів, інформаційно-комунікативної, функціональної грамотності учнів тощо. Ці дослідження проводилися під егідою таких впливових міжнародних організацій як Міжнародна асоціація з оцінки якості освіти (IAEA), Міжнародна асоціація з оцінки успішності (IEA), Міжнародний інститут планування освіти (MIPO), Інститут освіти ЮНЕСКО (Гамбург), Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), Міжнародний дитячий фонд ЮНІСЕФ, Інститут економічного розвитку при Світовому банку та інші. Вказані організації діяли на правах науково-дослідних незалежних установ, які за допомогою офіційних державних органів управління освітою проводили свої дослідження.

Перше моніторингове порівняльне міжнародне дослідження (FIMS) проводилося протягом 1959–1967 років у 13 країнах світу і було присвячено оцінці успішності з математики у початковій та середній школі. У ході дослідження інформація збиралася за такими блоками: організація навчання та диференціація учнів; зміст та методи навчання; соціальні, економічні та матеріально-технічні характеристики суспільства, школи та сім'ї.

Проблема якості освіти вимагала переосмислення ролі освітньої мети у багатьох країнах. Змістові стандарти існували лише в деяких країнах, зокрема у Фінляндії, Франції, Японії та деяких інших країнах. Поступово для вимірювання ефективності функціонування освітньої системи розвинуті країни починають конкретизувати навчальні досягнення учнів та розробляти процедури оцінювання [3].

Друге міжнародне дослідження SIMS (1976–1989 рр.) значно розширило свої горизонти. Воно охопило двадцять чотири країни світу і поставило за мету визначити рівень учнівської підготовки не лише з математики, а й з природничих наук та іноземних мов, зокрема англійської та французької. У цей період активізувалося питання показників та критеріїв якості навчання, значна увага стала приділятися розробці нових статистичних методів вимірювання, здійснювався пошук ефективних технологій проведення досліджень [1].

60-ті роки характеризувалися виходом досліджень на міжнаціональний рівень та обґрунтуванням концептуальних засад моніторингу якості освіти, розробкою системи освітніх індикаторів. У ці ж роки у США створено експериментальний комітет із проблем вимірювання освітнього розвитку під головуванням Ралфа В. Тайлора. У 1969 році за фінансуванням уряду США проведено перше Національне вимірювання освіти, а в 1978 році ухвалено закон про обов'язкове періодичне загальнодержавне вимірювання освітнього розвитку [4].

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, поняття «моніторинг» було уведено в науковий обіг у 60-х роках ХХ ст. і одне з його перших нормативних визначень подано в 1977 р. у «Міжнародній енциклопедії освіти».

Розроблені тести з математики, природничих наук і читання для учнів 13-річного віку було перекладено вісьмома мовами і в 1959–1961 рр. використано в дванадцяти країнах світу. Набутий у процесі дослідження досвід використала Міжнародна асоціація з оцінювання навчальних досягнень (МАОНД), заснована 1961 р., започаткувавши регулярне проведення моніторингу навчальних досягнень учнів. У процесі дослідження інформація збиралася за такими блоками: організація навчання та диференціація учнів; зміст і методи навчання; соціальні, економічні й матеріально-технічні характеристики суспільства, школи та родини.

До середини 70-х років у європейських країнах управління якістю зводилося до контролю якості продукції. Однак етап підготовки країн Європи до створення загальноєвропейського ринку, вироблення однакових

вимог і процедур, здатних забезпечити ефективний обмін товарами і послугами, у свій час вимагав також почати розроблення заходів у сфері управління якістю продукції та послуг.

Починаючи з 80-х років прослідковується рух до високої якості продукції та послуг, а також до вдосконалення самого забезпечення якості.

Поштовхом до розвитку стандартизації у світі стало модернізація капіталізму вільної конкуренції в монополістичний капіталізм. Швидких темпів набуло затвердження стандартизації в концернах. Успіхи в розвитку техніки і концентрації виробництва в кінці XIX – на початку XX ст. зумовили прагнення найбільш економічно розвинених країн регламентувати національну стандартизацію. Це супроводжувалося створенням національних і міжнародних організацій із стандартизації [5].

80-ті роки характеризувалися підвищенням інтересу до проблеми визначення рентабельності, організації ефективного управління ресурсами, оцінювання продуктивності забезпечення освітніх систем. Якість освіти, загалом і шкільної, зокрема, стає політичною категорією, оскільки «незалежний і неякісний рівень навчання було названо загрозою національному добробуту й безпеці» [2].

Європейські країни запозичили досвід Сполучених Штатів, і у 1984 році було започатковано першу схему забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО), оскільки розміри і кількість ЗВО почали вимагати більш офіційного підходу до управління якістю. Першими європейськими країнами, в яких було запроваджено механізми ЗЯВО, стали Франція, Нідерланди і Велика Британія. Ці країни почали проводити формальне оцінювання якості приблизно з 1985 року, однак, як свідчать європейські дослідники, в політехнічному секторі Великої Британії зовнішня оцінка якості існувала вже з кінця 60-х років XX століття.

Разом з тим слід наголосити, що до 80-х років XX ст. у європейських країнах проблема якості хоча й декларувалася як центральна, але не розроблялося особливих механізмів або інструментів її забезпечення – ні на рівні ЗВО, ні на урядовому рівні [6].

У 1901 році було створено Комітет стандартів в Англії. На кінець 20-х років XX ст. об'єктивна необхідність призвела до створення подібних організацій у більшості розвинених країн Західної Європи і Америки. У 1928 році у Празі було засновано ISA – Міжнародна асоціація національних органів зі стандартизації, яку у 1946 році було перетворено в ISO – Міжнародну організацію зі стандартизації (International Organization for Standardization).

Основним завданням ISO є підтримка розробки міжнародних стандартів, тестування і сертифікації, спрямованих на розвиток міжнародної торгівлі якісними продуктами та послугами. Ця організація об'єднує біля 150 країн, з 2004 року Україна також входить до ISO.

За даними Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) у світі сертифіковано понад 600 тисяч систем менеджменту якістю. Кількість сертифікованих систем менеджменту якістю в Італії охоплює близько 100 000 підприємств і організацій, у Великій Британії – більше 45 000, Німеччині – близько 25 000, Франції – більше 150 001.

В Україні було запроваджено міжнародні стандарти ISO серії 9000 як національні (ДСТУ ISO 9000:2001, ДСТУ ISO 9001:2001 та інші).

Для підвищення ефективності функціонування організації, сучасні розвинені установи застосовують процесний підхід до системи управління якістю. Стандартом ISO 9000:2001 визначено вісім принципів, які сприяють досягненню цілей у сфері якості.

Концептуальною основою стандарту ISO 9000 є те, що організація створює, забезпечує та покращує якість продукції або послуг за допомогою взаємопов'язаних процесів, які повинні постійно аналізуватися та удосконалюватися [5].

Новими характеристиками моніторингу якості освіти у 90-х роках стає збір даних не лише про витрати на освіту та навчальні досягнення учнів, а й такі результати, як кількість випускників, безробітних тощо. Велике значення мали результати третього міжнародного моніторингового дослідження стану вивчення математики та природничих наук, так званого TIMSS, яке розпочалося у 1991 р. У ньому взяли участь вже понад 50 країн світу. Ці дослідження виявилися дуже корисними для всіх країн-учасниць, оскільки дали можливість визначати своєрідний рейтинг держави в галузі освіти.

У ці ж роки закладаються передумови початку нового етапу порівняльної педагогіки, а саме спрямованість на політичну підтримку та наукову обґрунтованість досліджень. Освітня політика, виміри та оцінка освіти поступово вийшли на міжнаціональний, міжнародний рівень. Це потребувало створення спеціального міжнародного банку порівняльної інформації. Крім того, в цей час, створено методологічну основу для проведення різних досліджень, розроблено нові статистичні методи вимірювань, відпрацьовано ефективні технології тощо. Вивчення механізмів контролю та оцінки ефективності діяльності систем освіти європейських країн здійснювалось у рамках міжнародного проекту

«Загальна середня освіта», учасниками якого були 46 країн – членів Ради Європи та яке було реалізовано протягом 1994–1998 років. Це дослідження зумовило, передусім, неоднорідність політичного устрою, принципів управління освітою в усіх країнах [3].

У 1998 році завершилося чергове міжнародне дослідження MONEE в галузі освіти, що було проведене Міжнародним дитячим фондом ЮНІСЕФ. Це дослідження під назвою «Освіта для всіх» охопило 27 країн Східної, Центральної Європи та Балтії. Основна мета проекту полягала в аналізі соціальних умов життя дітей, їхніх родин та державної політики цих країн у цій сфері. Проведений аналіз результатів дозволив виявити багато чинників, насамперед економічного характеру, які суттєво впливають на стан системи освіти, рівень освіченості як учнівської, так і студентської молоді, а також визначають доступність освіти для всіх членів суспільства. Вивчення механізмів контролю й оцінювання ефективності діяльності систем середньої освіти європейських країн здійснювалося в межах міжнародного проекту «Загальна середня освіта», учасниками якого були 46 країн – членів Ради Європи. Це дослідження зумовило насамперед неоднорідність політичного устрою, принципів управління освітою в європейських країнах. Так, у Західній Європі контроль, оцінювання діяльності навчальних закладів завжди пов'язували з намаганням зберегти певну рівновагу між інтересами особистості та інтересами суспільства із деякою перевагою у бік першої [2].

У 1999 р. засновано першу в Україні організацію в сфері професійного оцінювання та відбору кадрів – Центр тестування професійної компетентності при Міністерстві охорони здоров'я України.

У 2005 р. утворено Український центр оцінювання якості освіти з регіональними підрозділами, яким проведено моніторинг якості навчання досягнень у початкових (4-х) та 8-х класах за технологією TIMSS. Осередками формування регіональних систем стають м. Київ, Вінницька, Донецька, Львівська, Харківська області [7].

Підписання Болонської декларації 1999 року стало початком процесу ЗЯВО в європейському регіоні.

Більшість науковців та освітніх політиків вважають, що саме забезпечення моніторингу якості вищої освіти насправді стало метою підписання Болонської декларації, яка дала сильний поштовх для поновлення дискусій з питань повернення пріоритетних позицій на світовому ринку освітніх послуг. Для освітніх закладів Болонська декларація визначила два надзвичайно важливі принципи:

1) впровадження повноцінних циклів навчання для здобуття ступенів бакалавр і магістр у ті освітні системи, де їх не існувало. Було визначено, що ці цикли мають бути достатньо короткими, гнучкими, пов'язаними з майбутньою професією, мати достатню кількість предметів, бути європейськими та міжнародними за своїм змістом. Вони повинні відкривати доступ як до подальшого навчання (ступінь доктора наук), так і на ринок праці;

2) найскладнішим аспектом у багатьох країнах вважалося впровадження нових навчальних програм для здобуття ступеня «магістр». Вони ставали доступними для тих студентів, які вже здобули попередній освітній ступінь (бакалавр) в іншому навчальному закладі або в іншій країні Європи чи світу. Головна перевага, на яку очікували, – це можливість більш активного перерозподілу студентів, що бажають здобути вищий освітній ступінь, ніж був. Крім цього, це також відкрило дорогу для розвитку нового типу мобільності студентів. Нова система вибору з різноманітних короткотривалих спеціалізованих магістерських програм мала сприяти формуванню «вертикальної мобільності».

Важливим для розуміння особливостей євроінтеграційних процесів став розгляд матеріалів Лісабонської стратегії, ратифікованої в березні 2000 року. Вища освіта вийшла на якісно вищий рівень інтеграції, формуючи європейський простір освіти і науки в масштабах Європейського Союзу. Ця стратегія була спрямована на створення такої моделі, де б передбачалася взаємозалежність науки, капіталу, освіти, бізнесу і виробництва і при цьому необхідним є моніторинг якості вищої освіти. Тому, принципового значення набуло створення Європейської асоціації з забезпечення якості вищої освіти, призначенням якої стало зміцнення європейської співпраці з метою розвитку зіставних критеріїв і методологій з оцінювання якості. Майже в усіх країнах Західної Європи було розроблено державні програми забезпечення якості вищої освіти.

У 2001 році відбувся саміт міністрів вищої освіти у Празі, де розглядався структурно-організаційний вимір забезпечення якості вищої освіти (впровадження ЄКТС, заохочення мобільності студентів, викладачів, дослідників та адміністраторів, створення стратегій навчання впродовж життя). Важливо звернути увагу на висновок саміту, в якому було зазначено, що процес ЗЯВО відбувається і повинен відбуватися на трьох рівнях:

1) на рівні Європи процес реалізують Європейська асоціація з забезпечення якості вищої освіти, Європейська асоціація університетів, Європейська асоціація вищих навчальних закладів, Європейський

студентський союз, які створили групу співпраці з робочою назвою Група Є-4, Рада Європи, Європейський центр вищої освіти ЮНЕСКО (UNESCO-CEPES), Освітня міжнародна пан-європейська структура та Союз конфедерацій промисловців та роботодавців Європи;

2) на національному рівні процес забезпечують уряди відповідних країн, міністри, ректори університетів, студентські спілки;

3) на інституційному рівні реформи підтримують окремі ЗВО, їхні факультети та відділення, студенти, викладацький склад тощо. ЗВО створюють свої системи забезпечення якості, які відповідають вимогам суспільства, особистості, держави [8].

Слід підкреслити, що рішенням Берлінської декларації, прийнятої 19 вересня 2003 року міністрами освіти країн учасниць Болонського процесу ENQA, розроблені «Стандарти й рекомендації для гарантії якості вищої освіти в європейському просторі вищої освіти», що стали основою для побудови системи внутрішньої й зовнішньої оцінки й гарантії якості освіти та акредитації європейських агенцій з оцінки якості освіти. Вони визнають верховенство національних систем вищої освіти, важливість автономії освітніх закладів і агенцій із забезпечення якості, а також конкретні вимоги різних академічних дисциплін. Відповідно до них основна відповідальність за забезпечення якості у сфері вищої освіти лежить на кожному закладі, і це становить основу для справжньої підзвітності академічної системи в межах національної системи забезпечення якості. Тому стандарти і рекомендації спрямовані на знаходження необхідного балансу між розвитком внутрішньої культури дотримання якості і тією роллю, яку можуть відігравати процедури зовнішнього забезпечення якості освіти [9].

В Україні історія становлення системи моніторингу в освіті на національному рівні починається з 1997 року створенням Центру моніторингу освіти при Інституті змісту і методів навчання Міністерства освіти України. З 1999 року його реформовано у відділ моніторингу якості загальної середньої освіти Науково-методичного центру середньої освіти, який започатковує всеукраїнські моніторингові дослідження: якості основної навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів (2001, 2003, 2004), якості засвоєння курсу фізики (1999), якості математичної освіти випускників початкової, основної та старшої школи (2002), стану фізичного, морального і психічного розвитку учнів та інфраструктури навчальних закладів, яка забезпечує збереження здоров'я школярів (2005). У 1999 році засновано першу в Україні організацію у

сфері професійного оцінювання та відбору кадрів – Центр тестування професійної компетентності при Міністерстві охорони здоров'я України. У 2005 році утворено Український центр оцінювання якості освіти з регіональними підрозділами [4].

Варто відзначити, що незважаючи на наявні проблеми становленні національної системи моніторингу якості освіти, певні позитивні зрушення на сьогодні вже є, зокрема:

- поступово формується усвідомлення самого факту необхідності запровадження моніторингу освітньої галузі на національному рівні. Ця думка закріплюється у Національній доктрині розвитку освіти, державних цільових програм розвитку освіти, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, різноманітних указах Президента України та інших документах центрального рівня;

- з'являються нові спеціальності у ЗВО з педагогічного оцінювання, державного управління у сфері освіти. Так, наприклад, при Національній академії державного управління при Президентіві України здійснюється навчання слухачів (педагогів, керівників навчальних закладів, методистів, чиновників) на базі бакалаврата зі спеціальності «Державне управління у сфері освіти», що передбачає надання кваліфікації магістра та вивчення слухачами навчальних курсів з управління якістю освіти, аналізу та формування освітньої політики, організації та проведення моніторингових досліджень, управління змінами, маркетингу в сфері освіти тощо [10].

Система забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти ЗВО у XXI ст. складається із:

- Концепції розвитку Університету до 2025 року;
- системи внутрішнього забезпечення якості;
- системи зовнішнього забезпечення якості.

Система зовнішнього забезпечення якості складається із:

- стандартів вищої освіти для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності відповідно до Національної рамки кваліфікацій;
- ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти;
- акредитаційних вимог проведення освітньої діяльності закладів освіти;
- вимог державної атестації щодо набутих компетентностей випускників;
- стандартів співпраці з роботодавцями щодо забезпечення конкурентоспроможного рівня підготовки фахівців;
- світового та національного рейтингового оцінювання діяльності Університету.

Система внутрішнього забезпечення якості передбачає: контроль

за: кадровим забезпеченням освітньої діяльності; навчально-методичним забезпеченням освітньої діяльності; матеріально-технічним забезпеченням освітньої діяльності; якістю проведення навчальних занять; якістю знань студентів; забезпеченням мобільності студентів; забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом; здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм; забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації; систему запобігання академічного плагіату у працях здобувачів вищої освіти.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» система внутрішнього забезпечення якості ЗВО передбачає здійснення таких процедур і заходів: визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти; здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм; щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, педагогічних працівників та регулярне оприлюднення результатів таких оцінювань на офіційному веб-сайті, на інформаційних стендах тощо; забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних працівників; забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, зокрема самостійної роботи студентів, за кожною освітньою програмою; забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом; забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації тощо [11].

Враховуючи відкриті освітні результати, стало ясно, що не всі освітні установи здатні забезпечувати виконання вимог, які пред'являються державою та суспільством до якості освіти. Відповідно до світових тенденцій на перший план у цільовій орієнтації підготовки випускників системи вищої освіти виходять такі характеристики як креативність, творчий підхід до вирішення навчальних та життєвих проблем, уміння самостійно набувати знання.

Нові вимоги суспільства до випускників системи освіти, зумовлені розвитком науки та виробництва, ініціюють створення сучасних концепцій систем моніторингу якості вищої освіти, що закладають теоретичну базу для еталонної моделі якості процесу та результатів освіти на основі міжнародних стандартів. На сьогодні ці процеси охопили в основному ЗВО, але поступово система оцінювання якості процесу та результатів освіти, що реалізується не в режимі тотального контролю з боку органів управління освітою, а як регулярна самооцінка зі свідомістю необхідності та важливості такої роботи, розгортається і в системі середньої освіти.

Міжнародними організаціями ЮНЕСКО та Радою Європи розроблено теоретичні підходи, моделі та механізми забезпечення якості вищої освіти використовуючи моніторингові дослідження, прийняті всіма країнами, що є членами цих організацій. Найбільшого поширення набула 4-х ступінчаста модель якості, яка включає:

- наявність національного органу із забезпечення якості (організації із сертифікації систем якості);
- внутрішню самооцінку (самоатестацію) та внутрішній аудит;
- оцінку зовнішніх експертів та відвідування освітніх закладів (зовнішній аудит);
- систематичну публікацію звітів про якість.

Погляд на якість також визначається рівнями чи ступенями освіти. Оскільки якість відображає відповідність результатів цілям освіти, то його трактування має диференційований характер залежно від освітніх рівнів, що відрізняються за вимогами до результатів освіти. Крім загального трактування, цілі освіти на кожному рівні несуть у собі компонент суб'єктивного сприйняття, що вносить невизначеність у трактування якості. Наприклад, розуміння якості професійної освіти залежить від того, як розцінювати цілі навчання у ЗВО. Чи є вища освіта інструментом створення висококваліфікованої робочої сили чи навчання у ЗВО, засобом для підготовки до дослідницької діяльності? Трактування якості повної освіти залежить від того, як розцінювати цілі підготовки випускників шкіл, вважаючи її основою для зайняття відповідного місця у суспільстві або базою для вступу до ЗВО [12].

Забезпечення якості вищої освіти є вимогою сучасності, ключовим принципом Болонської декларації та незаперечним пріоритетом для академічної спільноти і державної освітньої політики країн Європи та інших розвинених країн світу. На жаль, Україна не є лідером у сфері забезпечення якості вищої освіти, у країні спостерігаються процеси деградації окремих закладів вищої освіти, прояви академічної недоброчесності, надання неякісних освітніх послуг, відсутність взаємодії та довіри між стейкхолдерами.

Рушійною силою забезпечення якості вищої освіти є Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), яке є незалежним постійно діючим колегіальним органом і створення якого передбачено Законом України «Про вищу освіту» 2014 року.

Перший склад Національного агентства в Україні було обрано у 2015 році, проте через цілу низку причин він так і не почав свою роботу. У

2018 році відбулося «перезавантаження» Національного агентства – Законом України «Про освіту» 2017 року було змінено принципи обрання членів Агентства, новий склад був обраний міжнародною конкурсною комісією та затверджений Кабінетом Міністрів України у грудні 2018 року, у січні-лютому 2019 року був обраний і затверджений Кабінетом Міністрів України керівний склад Агентства. Наприкінці лютого 2019 року Національне агентство офіційно розпочало свою діяльність, обрало Голову Секретаріату і приступило до відбору та призначення його працівників.

Сьогодні Національне агентство набуває спроможності реалізовувати державну політику в сфері вищої освіти, протистояти сучасним викликам та стати каталізатором змін у вищій освіті України з метою формування культури її якості.

Місія Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти – стати каталізатором позитивних змін у вищій освіті та формування культури її якості [13].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, підсумовуючи вищезначене, хочемо зауважити, що уперше до моніторингу педагогіки звернулися у тридцятих роках ХХ століття, коли американська Асоціація прогресивної освіти (*Progressive Education Association in the United States*) застосувала його для дослідження стану освітнього процесу у загальноосвітніх школах. З другої половини 50-х років ХХ століття оцінювання як інструмент дослідження системи освіти поширилося також і в Європі і у 60-х роках ХХ ст. поняття «моніторинг» було уведено в науковий обіг.

У 1999 р. в Україні засновано першу організацію в сфері професійного оцінювання та відбору кадрів – Центр тестування професійної компетентності при Міністерстві охорони здоров'я України, у 2005 р. утворено Український центр оцінювання якості освіти з регіональними підрозділами, яким проведено моніторинг якості навчання досягнень за технологією TIMSS.

Підписання Болонської декларації 1999 року стало початком процесу ЗЯВО в європейському регіоні. Забезпечення моніторингу якості вищої освіти стало метою підписання Болонської декларації, рішенням якої, прийнятої 19 вересня 2003 року міністрами освіти країн учасниць Болонського процесу ENQA, розроблені «Стандарти й рекомендації для гарантії якості вищої освіти в європейському просторі вищої освіти», що стали основою для побудови

системи внутрішньої й зовнішньої оцінки й гарантії якості освіти та акредитації європейських агенцій з оцінки якості освіти.

У даний час створюється система моніторингу якості вищої освіти у світі, що сприяє диверсифікації світової системи оцінювання якості засвоєння знань в освіті. Країни об'єднуються у проведенні міжнародних порівняльних досліджень, що дозволяють не лише отримати інформацію про освітні досягнення студентів своїх країн, а й порівняти ці показники по країнах, пояснити отримані результати та виявити фактори, що впливають на результати навчання.

Найважливішими напрямками вдосконалення діяльності державних систем щодо забезпечення якості освіти у рамках Болонського процесу є: вироблення загальних критеріїв та методів акредитації, що сприяють взаємному визнанню рішень національних агенцій; розробка глосарію термінів, який дозволяв би інтерпретувати основні характеристики кожного ЗВО з погляду загальних, але гнучких принципів та контрольних точок, прийнятих у Європі; забезпечення прозорості процесів акредитації як обов'язкової умови довіри; формування банку даних українських експертів для участі у роботі міжнародних комісій з оцінки якості освіти, залучення зарубіжних експертів до роботи експертних комісій щодо оцінки якості вищої освіти.

Основними ключовими факторами, що визначають якість освіти та основні завдання в галузі якості для будь-якого ЗВО, успіх при розробці та впровадженні ефективної системи управління якістю освіти та, зрештою, довгостроковий успіх ЗВО на ринку освітніх послуг та робочої сили, є якість змісту освіти, якість підготовки абітурієнтів та студентів, позитивна мотивація студентів, якість та позитивна мотивація професорсько-викладацького складу, якість технологій навчання, тестування та перевірки знань, умінь та навичок студентів, якість загального менеджменту ЗВО тощо.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду з проблеми дослідження та виокремлення прогресивних ідей його впровадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] І. В. Гириловська, «Теоретичні і методичні основи моніторингу якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників», дис. д-ра наук. Київ, 2021.
- [2] В. М. Приходько, С. О. Павлова, «Історія і персоналії становлення

моніторингу якості навчання й виховання», *Педагогічні науки та освіта*, вип. VIII–IX, с. 226–234, 2011.

- [3] А. А. Фасол, «Образовательные практики обеспечения качества общего образования в странах Европы», *Человеческий капитал*, № 5(125), с. 34–40, 2019.
- [4] Історія моніторингу в освіті. *TIMO Wiki*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/brlwa> Дата звернення: Квіт. 04, 2022.
- [5] Д. М. Бодненко, О. Б. Жильцов, О. Л. Лещинський, та Н. П. Мазур, *Моніторинг навчальної діяльності*. Київ, Україна: Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2014.
- [6] В. І. Білокопитов, «Діяльність Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти у контексті Болонського процесу», *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, № 44, с. 172–176, 2011.
- [7] Т. О. Лукіна. «Моніторинг в освіті», в *Енциклопедія освіти*; В. Г. Кремень, Ред. Київ, Україна: Юрінком Інтер, 2008.
- [8] В. І. Білокопитов, «Взаємозв'язок процесів інтернаціоналізації вищої освіти та забезпечення її якості на європейському освітньому просторі», *Вища освіта України*, т. 1(19), с. 41–47, 2010.
- [9] Ю. А. Щербяк, «Становлення та розвиток моніторингу якості вищої освіти України: історико-педагогічний аспект», *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Педагогіка*, вип. 8, с. 57–68, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/brlyo> Дата звернення: Квіт. 04, 2022.
- [10] Т. О. Лукіна, *Становлення системи моніторингу освітньої галузі в Україні: проблеми та перспективи*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/brlyy> Дата звернення: Квіт. 04, 2022.
- [11] *Забезпечення якості освіти*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/brlzh> Дата звернення: Квіт. 04, 2022.
- [12] Е. Купцова, «Комплексный квалиметрический мониторинг в системе управления качеством подготовки студентов ВУЗа», дис. канд. наук. Москва, 2010.
- [13] *Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://naqa.gov.ua/> Дата звернення: Квіт. 04, 2022.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF QUALITY MONITORING IN HIGHER EDUCATION

Olga Oseredchuk,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department
of General Pedagogy and Higher School Pedagogy,
Head of the Center for Marketing and Development,
Ivan Franko National University of Lviv;
Expert of the Ukrainian Cultural Foundation;
Chairman of GER 02 Culture and Art NAQA.
Lviv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-3192-3129>
Oseredchuk.ola@gmail.com

Abstract. The article reveals a retrospective analysis of the development of monitoring the quality of higher education. Important principles of the Bologna Declaration for educational institutions have been identified. Teachers first turned to monitoring in the 1930 s, when the Progressive Education Association in the United States used it to study the state of the educational process in secondary schools. Since the second half of the 1950s, evaluation as a tool for studying the education system has also spread in Europe and in the 1960s. the concept of "monitoring" was introduced into scientific circulation. In 1999, the first organization in the field of professional assessment and selection was established in Ukraine – the Center for Testing Professional Competence at the Ministry of Health of Ukraine, in 2005 the Ukrainian Center for Educational Quality Assessment was established with regional units. TIMSS technology. The signing of the Bologna Declaration in 1999 marked the beginning of the NWF process in the European region. Ensuring the monitoring of the quality of higher education was the goal of signing the Bologna Declaration, which, adopted by the Ministers of Education of the ENQA Bologna Process on 19 September 2003, developed "Standards and Recommendations for Quality Assurance in Higher Education in the European Higher Education Area". internal and external evaluation and guarantee of the quality of education and accreditation of European agencies for the evaluation of the quality of education. The components of the system of ensuring the quality of educational activities and the quality of higher education of higher education institutions (HEIs) in the XXI century are revealed. The driving force behind the quality assurance of higher education is the National Agency for Quality Assurance in Higher

Education (NAME), which is gaining the capacity to implement state policy in higher education, meet current challenges and catalyze changes in higher education in Ukraine.

Key words: quality monitoring; higher education; National Agency; evaluation; theoretical analysis of the development of quality monitoring of higher education.

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ МОНИТОРИНГА КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Осередчук Ольга Анатольевна,

кандидат исторических наук, доцент кафедры общей педагогики и педагогики высшей школы, руководитель Центра маркетинга и развития, Львовского национального университета имени Ивана Франко; эксперт Украинского культурного фонда; председатель ГЕР 02 Культура и искусство НАЗЯВО. Львов, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-3192-3129>
Oseredchuk.ola@gmail.com

Аннотация. В статье раскрывается ретроспективный анализ развития мониторинга качества высшего образования. Определены принципы Болонской декларации для образовательных учреждений. Впервые к мониторингу педагоги обратились в тридцатые годы XX века, когда американская Ассоциация прогрессивного образования (Progressive Education Association in the United States) применила его для исследования состояния образовательного процесса в общеобразовательных школах. Со второй половины 50-х годов XX века оценка как инструмент исследования системы образования распространилась также и в Европе и в 60-х годах XX ст. понятие «мониторинг» было введено в научное обращение. В 1999 г. в Украине основана первая организация в сфере профессиональной оценки и отбора кадров – Центр тестирования профессиональной компетентности при Министерстве здравоохранения Украины, в 2005 г. создан Украинский центр оценивания качества образования с региональными подразделениями, которым проведен мониторинг качества обучения достижений за технологией TIMSS. Подписание Болонской декларации 1999 стало началом процесса ЗЯВО в европейском регионе. Обеспечение мониторинга качества высшего образования стало целью подписания Болонской декларации,

решением которой, принятой 19 сентября 2003 г. министрами образования стран участниц Болонского процесса ENQA, разработаны «Стандарты и рекомендации для гарантии качества высшего образования в европейском пространстве высшего образования», которые стали основой для построений внутренней и внешней оценки и гарантии качества образования и аккредитации европейских агентств оценки качества образования. Раскрыты составляющие системы обеспечения качества образовательной деятельности и качества высшего образования учреждений высшего образования (ЗВО) в XXI ст. Движущей силой обеспечения качества высшего образования является Национальное агентство по обеспечению качества высшего образования (НАЗЯВО), которое приобретает способность реализовывать государственную политику в сфере высшего образования, противостоять современным вызовам и стать катализатором изменений в высшем образовании Украины с целью формирования культуры ее качества.

Ключевые слова: мониторинг качества; высшее образование; Национальное агентство; оценка; теоретический анализ развития мониторинга качества высшего образования.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. V. Hyrylovska, «Teoretychni i metodychni osnovy monitorynhu yakosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv», dys. d-ra nauk. Kyiv, 2021.
- [2] V. M. Prykhodko, S. O. Pavlova, «Istoriia i personalii stanovlennia monitoryngu yakosti navchannia u vykhovannia», Pedahohichni nauky ta osvita, vyp. VIII–IX, s. 226–234, 2011.
- [3] A. A. Fasol, «Obrazovatel'nye praktiki obespecheniya kachestva obshchego obrazovaniya v stranah Evropy», SHe lovecheskij kapital, № 5(125), s. 34–40, 2019.
- [4] Istoriia monitorynhu v osviti. TIMO Wiki. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/brlwa> Data zvernennia: Kvit. 04, 2022.
- [5] D. M. Bodnenko, O. B. Zhylytsov, O. L. Leshchynskyi, ta N. P. Mazur, Monitorynh navchalnoi diialnosti. Kyiv, Ukraina: Kyiv. un-t imeni Borysa Hrinchenka, 2014.
- [6] V. I. Bilokopytov, «Diialnist Yevropeiskoi asotsiatsii iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity u konteksti Bolonskoho protsesu», Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia, № 44, s. 172–176, 2011.

- [7] T. O. Lukina. «Monitorynh v osviti», v Entsyklopediia osvity; V. H. Kremen, Red. Kyiv, Ukraina: Yurinom Inter, 2008.
- [8] V. I. Bilokopytov, «Vzaiemozviazok protsesiv internatsionalizatsii vyshchoi osvity ta zabezpechennia yii yakosti na yevropeiskomu osvitnomu prostori», Vyshcha osvita Ukrainy, t. 1(19), s. 41–47, 2010.
- [9] Yu. A. Shcherbiak, «Stanovlennia ta rozvytok monitorynhu yakosti vyshchoi osvity Ukrainy: istoryko-pedahohichni aspekt», Naukovyi visnyk Kremenetskoï oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka. Pedahohika, vyp. 8, s. 57–68, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/brlyo> Data zvernennia: Kvit. 04, 2022.
- [10] T. O. Lukina, Stanovlennia systemy monitorynhu osvitnoi haluzi v Ukraini: problemy ta perspektyvy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/brlyy> Data zvernennia: Kvit. 04, 2022.
- [11] Zabezpechennia yakosti osvity. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/brlzh> Data zvernennia: Kvit. 04, 2022.
- [12] E. Kupcova, «Kompleksnyj kvalimetriceskij monitoring v sisteme upravleniya kachestvom podgotovki studentov VUZa», dis. kand. nauk. Moskva, 2010.
- [13] Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://naqa.gov.ua/> Data zvernennia: Kvit. 04, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
04 квітня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-150-162](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-150-162)
УДК 377.3: 687 (09)

Попова Тетяна Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри харчових технологій, легкої промисловості і дизайну Української інженерно-педагогічної академії. Харків, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-5952-0682>
tpopovauipa@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІКИ РИСУНКА «СКЕТЧИНГ» З МЕТОЮ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ

Анотація. У статті висвітлюються складові творчих здібностей (кмітливність, працездатність, емоційна сприйнятливність, зосередженість, захопленість ідеєю, відповідальність під час виконання творчого завдання, критичного ставлення до себе, до своєї праці, прагнення до творчих досягнень) та риси творчого мислення (синергетичність, системність, незалежність мислення, наявність певного світогляду у особистості, креативність, інтелектуальна активність). Виявлено, що творче мислення неможливе без творчої діяльності, критеріями якої є нестандартність, оригінальність, продуктивність, здатність до визначення нових ідей, підвищену активність. Визначено педагогічні умови розвитку творчих умінь учнів у процесі навчання (формування у учнів мотивації на творчу діяльність шляхом створення відповідного емоційного забарвлення; забезпечення співпраці та співтворчості з учнями). Встановлено, що нетрадиційні техніки малювання, до яких віднесено техніку «скетчинг», є важливою і необхідною умовою розвитку творчих здібностей у учнів, оскільки сприяє розвитку уяви, самостійності, ініціативи, вираження індивідуальності. Для створення нарису в техніці скетчинга можуть бути використані різні матеріали (пробки від пластикових пляшок, від тубиків крему, зубної пасти; листя дерев, квітів, трави; овочеві штампи й печатки; пористі губки) та інструменти (фломастери, маркери, олівці, акварелі, вугілля, кулькові ручки, лінери тощо). З'ясовано різні види скетчингу (скетч олівцем, маркером і трисадійна техніка скетчингу: олівець, акварельні заливки, обробка лінером) і жанри (travel-скетчинг, промисловий скетчинг, скетч-портрет, інтер'єрний скетчинг, флористичний скетчинг, архітектурний скетчинг, fashion-ілюстрація) скетчингу. У статті представлено авторську методику розвитку творчих здібностей учнів

віком 10–12 років у освітньому процесі у ході функціонування гуртка «Скетчинг для початківців».

Ключові слова: учні; творчі здібності; скетчинг; рисунок; техніка; методика розвитку; освітній процес; гурток.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. На даний час особливо затребувані творчі люди, які нестандартно мислять, і креативні особистості, здатні бачити великі можливості для самореалізації. До того ж, завдання розвитку творчої особистості у процесі навчання та виховання є одним із соціально значущих завдань сучасного розвитку українського суспільства.

В. Сухомлинський стверджував, що чим більше майстерності в дитячій руці, тим більш розвинена і розумніша дитина [14]. Так, в дитячому та середньому віці дуже важливими є заняття образотворчої діяльності, які служать поліпшенню художньої освіти і творчого виховання учнів. Необхідно навчити дітей бачити прекрасне, розуміти й цінити твори мистецтва, красу і багатство рідної природи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування професійно-творчих умінь як свідчить проведене дослідження є актуальною науково-педагогічною проблемою, яка розглядалась у науковій літературі авторами С. Коновець, В. Маляко, І. Мурсамітова, І. Калошиною та ін.

Техніка малювання «скетчиг», як засіб формування творчих здібностей було розглянуто у працях М. Кистлера, Б. Барбера. Однак розвиток творчих здібностей учнів у освітньому процесі закладів освіти на основі застосування техніки рисунка «скетчинг» не виступав предметом спеціального вивчення.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у висвітленні основних творчих здібностей учнів, які можливо розвинути в освітньому процесі у ході функціонування гуртка «Скетчинг для початківців».

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати сутність творчих здібностей, особливості застосування нетрадиційних технік рисунка «скетчинг» на заняттях образотворчої діяльності, а також розробити методику розвитку творчих здібностей учнів у процесі функціонування гуртка «Скетчинг для початківців».

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

У ході дослідження було проаналізовано:

- висновки, рекомендації педагогів і діячів освіти щодо визначення мети, завдань, призначення і змісту творчих здібностей учнів (М. Гнатко, В. Маляко, А. Морозов, С. Сисоєва, І. Калошина та ін.);
- ідеї і положення видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів щодо розвитку творчих здібностей та умінь учнів, зокрема на основі застосування техніки рисунка «скетчинг» (Б. Барбер, М. Кистлер, М. Роуди);
- положення, концепції учених, щодо функціонування різних форм організації освітнього процесу, зокрема гуртків у закладах освіти (О. Вишневський, Н. Медведєва, С. Коновець, О. Коваленко та ін.)

Отже, застосування нетрадиційних технік рисунка «скетчинг» в закладах освіти, зокрема у процесі функціонування гуртка суттєво впливає на розвиток творчих здібностей учнів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: теоретичні – опрацювання психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури методами системного, порівняльного аналізу для узагальнення та систематизації джерел інформації й досліджень науковців із метою визначення основних понять, аспектів із досліджуваної тематики. Емпіричні – порівняння та прогнозування при формулюванні висновків.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Сьогодні дуже важливим для педагога є розвиток творчих здібностей учнів під час освітнього процесу в закладах освіти. Головною метою освітнього процесу є продукування психологічної готовності учнів до творчої праці, вміння довести, що в кожній професії є місце творчості, і що в прикінцевому результаті кожен зможе оволодіти прийомами творчої діяльності [14, с. 144].

Одним із педагогічних завдань сьогодення є впровадження в освітній процес таких методів та прийомів, які допоможуть учням не лише опанувати певні знання, вміння та навички у тій чи іншій сфері діяльності, а й розвивати їх творчі здібності, де важлива роль відводиться заняттям образотворчої діяльності.

У ході вивчення психолого-педагогічної літератури [4], [5], [9], [11],

[13] виокремлено складові творчих здібностей (кмітливність, працездатність, емоційна сприйнятливність, зосередженість, захопленість ідеєю, відповідальність при виконанні творчого завдання, критичне ставлення до себе, до своєї праці, прагнення до творчих досягнень) та риси творчого мислення (синергетичність, системність, незалежність мислення, наявність певного світогляду у особистості, креативність, інтелектуальна активність).

Виявлено, що процес творчості неможливий без творчої діяльності, в результаті чого відбувається досягнення високого рівня реалізації нових оригінальних підходів до вирішення завдань навчального, науково-дослідницького характеру. Основними критеріями творчої діяльності є нестандартність, оригінальність, продуктивність, здатність до визначення нових ідей, підвищена активність тощо.

Аналіз наукових праць вчених О. Вишневського, Н. Медведєвої дозволів виявити наступні педагогічні умови, що сприятимуть розвитку творчих здібностей учнів у освітньому процесі, а саме:

1) створення відповідного емоційного забарвлення через впровадження типових емоціогенних ситуацій, таких як: змагальність, ситуація успіху-невдачі, психорольові ситуації, кольоропсихологічні ситуації, ситуації нового, перехідні емоціогенні ситуації тощо;

2) забезпечення співпраці та співтворчості з учнями (створення атмосфери взаємного довір'я, поваги, взаємної допомоги і доброзичливості, високої взаємної вимогливості, формування спільних цілей й інтересів, взаємна регуляція і контроль, прогнозуванням навчальної діяльності та поведінки учнів в умовах творчої самостійності кожного тощо) [3], [10].

Визначимо, що саме в зображувальній діяльності, спрямованій на виявлення особливостей художньо-творчих проявів дітей, відбувається розвиток творчих проявів та емоційно-позитивного їх ставлення до образотворчого мистецтва, оточуючого середовища.

Відомо, що саме малювання незвичайними, оригінальними техніками дозволяє учням відчувати незабутні позитивні емоції і отримати цікавий результат, який зазвичай не залежить від умінь і здібностей.

М. Кистлер акцентував увагу на тому, що нетрадиційна техніка зображення сприяє розвитку в учнів: дрібної моторики рук і тактильного сприйняття; просторового орієнтування на аркуші паперу, окоміру і зорового сприйняття; уваги й посидючості; образотворчих навичок і вмінь, спостережливості, естетичного сприйняття, емоційної чуйності [6].

Нетрадиційні техніки малювання (відбиток, монотипія, кляксографія,

ниткографія, шаблонграфія, штампування, граттаж, тичкове малювання, набризк, малювання долоньками, свічкою, мильними бульбашками та ін.) штовхають учнів до розвитку уяви, креативності, прояву самостійності, ініціативи, вираження індивідуальності. Малювання з використанням нетрадиційних методів зображення не стомлює дітей, у них зберігається висока активність, працездатність протягом усього часу, відведеного на виконання завдання.

Отже, нетрадиційні техніки малювання, є важливою і необхідною умовою розвитку творчих здібностей в учнів, оскільки сприяють розвитку уяви, самостійності, ініціативи, вираження індивідуальності.

До цікавого нетрадиційного способу малювання можна віднести методику правопівкульового малювання, яку розробила викладач мистецтва, доктор наук Б. Едвардс. Суть методу полягає в тому, що під час творчого процесу малювання відключається ліва півкуля, яка відповідає за логічне мислення, в результаті стається активізація правої півкулі, що сприяє розвитку образного, творчого мисленню [1], [2].

Вищезгадана методика лежить в основі техніки рисунка «скетчинг», яка передбачає малювання нарисів за короткий проміжок часу і базується на висвітленні законів перспективи, пропорцій, сприяє формуванню вміння надавати предметам об'єм, здатності бачити і відтворити гарні моменти з індивідуальної точки зору.

Для виконання техніки «скетчинг» можуть бути застосовані найрізноманітніші матеріали (пробки від пластикових пляшок, від тюбиків крему, зубної пасти; листя дерев, квітів, трави; овочеві штампи й печатки; пористі губки) та інструменти (фломастери, маркери, олівці, акварелі, вугілля, кулькові ручки, лінери тощо). Крім того, для малювання можна використовувати як спеціальні полотна, так і звичайний зошит в клітинку або блокнот (скетчбук).

Сьогодні використовують різні види скетчингу (скетч олівцем або маркером, а також тристадійна техніка скетчингу: олівець, акварельні заливки, обробка лінером) і встановлено основні його жанри (travel-скетчинг, промисловий скетчинг, скетч-портрет, інтер'єрний скетчинг, флористичний скетчинг, архітектурний скетчинг, fashion-ілюстрація).

З'ясовано, що учні технікою скетчинг починають малювати, використовуючи індуктивний метод (від простого до складного), використовуючи наступні етапи:

1. На першому етапі малюють прості фігури: сфери, прямокутники, куби паралельно стежачи за якістю ліній.

2. На другому етапі малюють те, що знаходиться поруч, наприклад, книгу, навушники, геймпад, обідній стіл, яблуко, батон хліба.

3. На третьому етапі малюють більш складні предмети у сукупності з навколишніми предметами, наприклад, те, що можна побачити у вікно (сірий день, калюжі та сміття, розкидане навколо урни). При цьому дуже важливим є передача власного настрою і пануючої атмосфери.

4. Четвертий етап передбачає малювання живих істот – домашніх та інших тварин, друзів, рідних та близьких. У даному випадку для малювання також можна використати фотографії або листівки [2], [15].

Аналіз науково-педагогічної літератури [7], [8], [11], [13] показує, що в закладах освіти для вирішення проблеми становлення і розвитку додаткової освіти використовується різні позаурочні форми організації занять, зокрема гуртки. Їх головне завдання – розвинути в учнів творчі здібності, нестандартне мислення, активізувати процес їх пізнавальної діяльності через залучення до нетрадиційного вивчення навчального матеріалу, самостійної роботи, направленої на задоволення запитів учнів.

У результаті дослідження розроблено авторську методику розвитку творчих здібностей учнів віком 10–12 років у процесі функціонування гуртка «Скетчинг для початківців» на базі Харківської спеціалізованої школи I–III ступенів N 114, в рамках якої розроблено авторську програму гуртка та зміст навчально-тематичного плану, серед яких виділено два розділи (розділ 1: технічні прийоми в освоєнні скетчинга; розділ 2: Різновиди скетчу та скетч-ілюстрація) (див. табл.). Тривалість роботи гуртка складає навчальний рік, загальний обсяг навчальних годин 152 години. Передбачено його відвідування два рази на тиждень, тривалість занять по 2 академічні години з перервою на 15 хвилин.

Зазначимо, що учні навчаються створювати свої малюнки, не маючи попередньо базових навичок і спеціальних талантів. На заняттях вони знайомляться з основними техніками і прийомами як традиційного малюнку, так і з графічними та живописними техніками, можуть реалізувати свої художні здібності за допомогою нестандартних підручних засобів, прийомів арт-терапії тощо.

Таблиця

Навчально-тематичний план гуртка «Скетчинг для початківців»

Тематика навчальних занять	Кількість годин			
	Теоретичні заняття	Практичні заняття	Самостійна робота	Разом
1	2	3	4	5
Вступне заняття	1			1

Продовження таблиці

1	2	3	4	5
Розділ 1. Технічні прийоми в освоєнні скетчинга				
Основні види скетчингу	1			1
Матеріали для скетчингу та основні поняття	1	2		3
Графічні матеріали, розтяжка кольору	2	6	1	9
Акварель. Малювання від плями. Основні техніки	2	6	2	10
Основні поняття кольорознавства	1	6		7
Швидкі замальовки з натури	2	4	1	7
Основи зображення базових фактур та текстур	2	6	2	10
Розділ 2. Різновіди скетчу та скетчілюстрація				
Скетч побутових предметів	1	4	2	7
Творче завдання «Листівка»	1	2	2	5
Скетч по референсу. Фудскетч	2	2	2	6
Оформлення кулінарної книги	2	2	2	6
Ботанічний скетчинг	2	2	2	6
Оформлення композиції з гербарієм	2	4	2	8
Інтер'єрний скетчинг	2	2	2	6
Анімалістичний скетчинг	2	2	2	6
Прийоми малювання портрету. Знайомство з анатомією	2	4	2	8
Фігура людини	2	4		6
Портрет людини	2	4		6
Творче завдання «Фешен-ілюстрація»	1	4	1	6
Ландшафтний скетчинг	1	4	2	7
Промисловий скетчинг	1	4	2	7
Тревел-ілюстрація	1	6	2	9
Оформлення скетчбука	1	2	1	4
Ітогове заняття	1			1
Разом	38	82	32	152

При формуванні орієнтовної основи діяльності в учнів, викладачу необхідне пояснення нового матеріалу проводити стисло, але в доступній формі. Необхідно враховувати також, що в гуртку основна діяльність учнів – практична, направлена на формування практичних умінь і навиків по виконанню малюнків. Проте, хоча знання повинні носити в основному практичний характер, але на розгляд теоретичних питань виділяється в середньому 40% навчального часу. В ході інструктажу на заняттях необхідно застосовувати різні варіанти поєднань словесних методів з демонстрацією наочних зразків.

Дуже багато залежить від першого завдання, яке викладач запропонує учням. Воно має бути зрозумілим, доступним, цікавим. Бажано, щоб перше завдання було невеликим за об'ємом і його можливо було б виконати за одне чи два заняття. При поясненні першого завдання викладач має акцентувати увагу учнів не тільки на кінцевому результаті

роботи. Не менш важливо зрозуміло і чітко висвітлити всі етапи роботи, а також цілі і завдання, які стоять перед учнями в процесі виконання перших малюнків технікою «скетчинг».

У ході виконання учнями практичних завдань викладач має робити акцент на досягнутому, поступово вводючи нові завдання. Важливо під час занять зробити перегляд малюнків, які були виконані, звернути увагу на позитивні аспекти в роботі учнів. Це посилює їх емоційний настрій, та стимулюватиме подальшу роботу. Позитивним буде те, якщо учні зможуть брати участь в обговоренні результатів роботи, що привчає їх до самоконтролю. На завершальному етапі роботи гуртка рекомендується впровадити виконання підсумкової роботи, а також організувати виставку. Уміла організація і проведення виставки творчих робіт учнів може стати однією з ефективних форм морального заохочення, стимулювання творчої діяльності учнів. Крім того, доцільно провести конкурс на кращий малюнок технікою «скетчинг», виділити і відзначити роботи учнів, які найбільш вдалися. Результати роботи учнів, які були виконані технікою фешин-скетчинг на заняттях гуртка «Скетчинг для початківців» представлено на див. рис. Дані роботи показують реалізацію творчих здібностей учнів, що виражені через малюнок.

Рис. 1 Рисунки учнів, що виконані технікою фешин-скетчинг на заняттях гуртка «Скетчинг для початківців»

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Теоретичний аналіз наукових досліджень дозволив виокремити складові творчих здібностей та характерні риси творчого мислення. Виявлено, що творче мислення неможлива без творчої діяльності, критеріями якої є нестандартність, оригінальність, продуктивність, здатність до визначення нових ідей, підвищена активність. Визначено педагогічні умови розвитку творчих умінь учнів у процесі навчання (формування у учнів мотивації на творчу діяльність шляхом створення відповідного емоційного забарвлення; забезпечення співпраці та співтворчості з учнями).

Висвітлено, що нетрадиційні техніки малювання, серед яких є техніка «скетчинг» є важливою і необхідною умовою розвитку творчих здібностей у учнів, оскільки сприяє розвитку уяви, самостійності, ініціативи, вираження індивідуальності. Для створення нарису в техніки скетчинга можуть бути використані різні матеріали й інструменти, застосування яких обумовлює існування різних його видів (скетч олівцем, маркером і тристадійна техніка скетчингу: олівець, акварельні заливки, обробка лінером) і жанрів (travel-скетчинг, промисловий скетчинг, скетч-портрет, інтер'єрний скетчинг, флористичний скетчинг, архітектурний скетчинг, fashion-ілюстрація) скетчингу.

У статті представлено авторську методику розвитку творчих здібностей учнів віком 10–12 років у виховному процесі при функціонуванні гуртка «Скетчинг для початківців».

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати досліджень є початковою ланкою для розробки авторських методик з організації навчальних занять з інших нетрадиційних технік малювання, наприклад, ниткографії, шаблонографії, які також сприятимуть розвитку творчих здібностей учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Б. Барбер, *Рисуем карандашом: экспресс-курс*. Москва, Россия: Изд-во «Э», 2017.
- [2] Б. Едвардс, *Открой в себе художника*. Penguin Putnam, 2012.
- [3] О. Вишневецький, *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. Дрогобич, Україна: Коло, 2006.
- [4] М. М. Гнатко, *Психологічні передумови роботи з обдарованими дітьми*.

Луцьк, Україна, 1996.

- [5] І. П. Калошина, *Психологія творчої діяльності*. Москва, Росія: Юнити-Дана, 2003.
- [6] М. Кистлер, *Вы сможете рисовать через 30 дней: пошаговая система, проверенная практикой*. Москва, Росія: Манн, Иванов и Фербер, 2016.
- [7] С. В. Коновець, «Вплив образотворчого мистецтва на самоствердження зростаючої особистості», *Вісник Закарпатської академії мистецтв*, вип. 8, с. 63–66, 2017.
- [8] Е. Э. Коваленко, *Методика профессионального обучения*. Харків, Україна: Штрих, 2003.
- [9] В. О. Маляко, «Стратегії рішення нових задач у процесі творчої діяльності», *Обдарована дитина*, № 4, с. 22–43, 2002.
- [10] Н. Медведєва, «Виявлення творчого потенціалу. Стратегії реалізації задуму», *Психолог*, № 40, с. 12–15, 2006.
- [11] І. А. Мурсамітова, О. В. Матліна, «Розвиток творчого потенціалу особистості засобами мистецтва як умова її професійної спрямованості», на *IV Международ. науч.-практ. конф. Образовательный процесс: взгляд изнутри*. Дніпро, 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/okqs1X> Дата звернення: Квіт. 17, 2022.
- [12] М. Роуди, *Визуальные заметки: иллюстрированное руководство по скетчноутингу*. Москва, Росія: Манн, Иванов и Фербер, 2016.
- [13] С. О. Сисоєва, *Основи педагогічної творчості*. Київ, Україна: Міленіум, 2006.
- [14] В. О. Сухомлинський, *Вибрані твори*: в 5 т. Київ, Україна: Рад. школа, 1976, 654 с.
- [15] *Скетчинг для начинающих*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/JCDHKc> Дата звернення: Квіт. 17, 2022.

APPLICATION OF SKETCHING DRAWING TECHNIQUES FOR THE PURPOSE OF DEVELOPING STUDENTS 'CREATIVE ABILITIES

Tetyana Popova,

candidate of pedagogical sciences associate, professor of
department of food technologies, light industry and design
Ukrainian engineer-pedagogical academy.
Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5952-0682>
tpopovauipa@gmail.com

Abstract. The article highlights the components of creative abilities (intelligence, efficiency, emotional receptivity, concentration, enthusiasm for ideas, responsibility in performing creative tasks, critical attitude to yourself, your work, desire for creative achievements) and features of creative thinking (synergetic, systematic, independent thinking), the presence of a certain worldview in the individual, creativity, intellectual activity). It was found that creative thinking is impossible without creative activity, the criteria of which are non-standard, originality, productivity, ability to identify new ideas, increased activity. The pedagogical conditions for the development of students' creative skills in the learning process are determined (formation of students' motivation for creative activity by creating the appropriate emotional color; ensuring cooperation and co-creation with students). It is established that non-traditional drawing techniques, which include the technique of "sketching", is an important and necessary condition for the development of creative abilities in students, as it promotes the development of imagination, independence, initiative, expression of individuality. Various materials can be used in sketching techniques to create an essay (corks from plastic bottles, from tubes of cream, toothpaste; leaves of trees, flowers, herbs; vegetable stamps and seals; porous sponges) and tools (markers, markers, pencils, watercolors, coal, ballpoint pens, liners, etc.). Different types of sketching (pencil sketch, marker and three-stage sketching technique: pencil, watercolor fillings, liner finishing) and genres (travel sketching, industrial sketching, sketch portrait, interior sketching, floral sketching, architectural-illustration) of sketching. The article presents the author's method of developing the creative abilities of students aged 10–12 years in the educational process in the process of functioning of the circle "Sketching for beginners".

Keywords: students; creativity; sketching; drawing; technique; methods of development; educational process; circle.

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНИКИ РИСУНКА «СКЕТЧИНГ» С ЦЕЛЮ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ

Попова Татьяна Ивановна,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры пищевых технологий,
легкой промышленности и дизайна
Украинской инженерно-педагогической академии.
Харьков, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0001-5952-0682>
trpovauiipa@gmail.com

Аннотация. В статье освещаются составляющие творческих способностей (сообразительность, работоспособность, эмоциональная восприимчивость, сосредоточенность, увлеченность идеями, ответственность при выполнении творческого задания, критического отношения к себе, к своему труду, стремление к творческим достижениям) и черты творческого мышления (синергетичность, системность, независимость мышление, наличие определенного мировоззрения у личности, креативность, интеллектуальная активность). Выявлено, что творческое мышление невозможно без творческой деятельности, критериями которой являются нестандартность, оригинальность, производительность, способность к определению новых идей, повышенная активность. Определены педагогические условия развития творческих умений учащихся в процессе обучения (формирование у учащихся мотивации на творческую деятельность путем создания соответствующего эмоционального окраса; обеспечения сотрудничества и сотворчества с учащимися). Установлено, что нетрадиционные техники рисования, к которым отнесена техника «скетчинг», является важным и необходимым условием развития творческих способностей у учащихся, поскольку способствует развитию воображения, самостоятельности, инициативы, выражения индивидуальности. Для создания очерка в технике скетчинга могут быть использованы различные материалы (пробки от пластиковых бутылок, от тюбиков крема, зубной пасты; листья деревьев, цветов, травы; овощные штампы и печати; пористые губки) и инструменты (фломастеры, маркеры, карандаши, акварели, уголь, шариковые ручки, линеры и т.д.). Выяснены различные виды скетчинга (скетч карандашом, маркером и трехстадийная техника скетчинга: карандаш, акварельные заливки, обработка линером) и жанры (travel-скетчинг, промышленный скетчинг, скетч-портрет, интерьерный скетчинг, флористический скетчинг-иллюстрация) скетчинга. В статье представлена авторская методика развития творческих способностей учащихся 10–12 лет в учебно-воспитательном процессе в процессе функционирования кружка «Скетчинг для начинающих».

Ключевые слова: учащиеся; творческие способности; скетчинг; рисунок; техника; методика развития; образовательный процесс; кружок.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] B. Barber, Risuem karandashom: ekspress-kurs. Moskva, Rossiya: Izd-vo «E», 2017.
- [2] B. Edvards, Otkroj v sebe hudozhnika. Penguin Putnam, 2012.
- [3] O. Vyshnevskiy, Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky. Drohobych, Ukraina: Kolo, 2006.
- [4] M. M. Hnatko, Psykholohichni peredumovy roboty z obdarovanymy ditmy. Lutsk, Ukraina, 1996.
- [5] I. P. Kaloshyna, Psykholohiia tvorchoi diialnosti. Moskva, Rossiya: YUniti-Dana, 2003.
- [6] M. Kistler, Vy smozhete risovat' cherez 30 dnei: poshagovaya sistema, proverennaya praktikoj. Moskva, Rossiya: Mann, Ivanov i Ferber, 2016.
- [7] S. V. Konovets, «Vplyv obrazotvorchoho mystetstva na samostverdzhennia zrostaiuchoi osobystosti», Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv, vyp. 8, s. 63–66, 2017.
- [8] E. E. Kovalenko, Metodika professional'nogo obucheniya. Kharkiv, Ukraina: Shtrykh, 2003.
- [9] V. O. Maliako, «Stratehii rishennia novykh zadach u protsesi tvorchoi diialnosti», Obdarovana dytyna, № 4, s. 22–43, 2002.
- [10] N. Medvedieva, «Vyivlennia tvorchoho potentsialu. Stratehii realizatsii zadumu», Psykholoh, № 40, s. 12–15, 2006.
- [11] I. A. Mursamitova, O. V. Matlina, «Rozvytok tvorchoho potentsialu osobystosti zasobamy mystetstva yak umova yii profesiinoi spriamovanosti», na IV Mezhdunarod. nauch.-prakt. konf. Obrazovatelny protsess: vzghliad yznutry. Dnipro, 2010. [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://is.gd/okqs1X> Data zvernennia: Kvit. 17, 2022.
- [12] M. Roudi, Vizual'nye zametki: illyustrirovannoe rukovodstvo po sketchnoutuingu. Moskva, Rossiya: Mann, Ivanov i Ferber, 2016.
- [13] S. O. Sysoieva, Osnovy pedahohichnoi tvorchosti. Kyiv, Ukraina: Milenium, 2006.
- [14] V. O. Sukhomlynskyi, Vybrani tvory: v 5 t. Kyiv, Ukraina: Rad. shkola, 1976, 654 s.
- [15] Sketching dlya nachinayushchih. [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://is.gd/JCDHKc> Data zvernennia: Kvit. 17, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
16 квітня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20\(49\)-163-178](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-20(49)-163-178)
UDC 378

Oleksandr Shevchuk,

Candidate of Medical Sciences,

Associate Professor of Department of Physical Rehabilitation,

Central Ukrainian Institute of Human Development

of the Open International University of Human Development «Ukraine».

Kropyvnytskyi, Ukraine.

marit89@ukr.net

SELF-PERFECTION OF STUDENTS OF MEDICAL SPECIALTIES BY MEANS OF INFORMATION AND INTELLECTUAL TECHNOLOGIES

Abstract. This study substantiates the pedagogical conditions for the formation of self-improvement of medical students by means of information and intellectual technology. The modern educational paradigm is considered, which is aimed at finding innovative approaches to scientifically sound and consistent organizational and pedagogical support of its development. It is determined that one of the ways to implement the tasks is the consistent introduction of effective pedagogical conditions that will ensure the readiness of medical students to develop self-improvement through information technology. Different points of view of researchers regarding the interpretation of this phenomenon are analyzed. The main approaches to scientific and methodological training of teachers to use information technology in the educational process are identified, and the pedagogical conditions for creating an environment aimed at strengthening the motivation of medical students to use information and intellectual technologies in teaching and professional activities. Based on the analysis of a number of achievements and from our own practical experience we determine the pedagogical conditions for the development of self-improvement of medical students by means of information and intellectual technologies as a set of interdependent and interdependent information factors and methodological measures of the pedagogical process. future specialists have components of pedagogical competence and, as a result, improve the quality of self-improvement development for future professional activity. It is noted that information and intellectual technologies expand the educational space of higher education institutions and will attract leading specialists from other educational and research institutions to train students of medical specialties, interns and professional development of teaching staff.

Keywords. pedagogical conditions; self-improvement; motivation; information and intellectual technologies; professional training; educational process.

INTRODUCTION / ВСТУП / ВВЕДЕНИЕ

Formulation of the problem. The intensity of information flow, the pace of scientific and technological progress and the depth of public demand for a competitive specialist require higher education institutions (HEIs), medical in particular, to train a specialist who has a broad outlook, effectively integrates their potential, the requirements of a society capable of self-development and self-improvement, using innovative information technologies throughout life.

The modern educational paradigm is aimed at finding innovative approaches to scientifically sound and consistent organizational and pedagogical support of its development. One of the ways to implement the tasks is the consistent introduction of effective pedagogical conditions that will ensure the readiness of future doctors to develop self-improvement through information technology.

Analysis of recent research and publications. A number of domestic scientists, such as A. Aleksyuk, V. Andreev, A. Ayurzanain, L. Borisyuk, M. Borytko, Y. Bokhan, A. Vardanyan, B. Gershunsky, S. Goncharenko, I. Humenna, T. Gutsan. However, the analysis of literature research shows that the problem of self-improvement of future doctors by means of information and intellectual technologies has been given extremely insufficient attention and the solution of this problem requires a deeper and more thorough study.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / ЦЕЛЬ И ЗАДАНИЯ

The *purpose* of this study is to substantiate the pedagogical conditions for the formation of self-improvement of medical students by means of information and intellectual technology.

In accordance with the stated purpose of the study, the following *tasks* were set:

- to determine the main approaches to scientific and methodological training of teachers to use information technology in the educational process;
- to study the pedagogical conditions in the formation of an environment aimed at increasing the motivation of medical students to use information and intellectual technologies in teaching and professional activities.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Open access to information is a feature of the information society, and

medical students have access to a wide field of information anytime, anywhere. Medical universities, having a conservative organization of the educational process, currently do not provide or formally ensure the academic freedom and mobility of their students. Each clinical department is faced with the dilemma of how to ensure a high level of professional competence of medical students, which can be formed only «at the patient's bedside» and self-study of students in distance learning technologies of the information society. Analyzing the contradictions between the traditional system of organization of the educational process and innovative computer-based learning technologies, we must rely on the historical and philosophical laws of society. Every significant step in the development of a society has been associated with a change in the means of processing and transmitting information in that society. But always the bearer of professional knowledge and competencies has been and is a specialist, including in the information society. We remove this contradiction when we begin to see information technology as a more effective tool for achieving educational goals, which are already available to medical students.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

To solve this goal and the tasks used the following research methods: the method of logical generalization – in the analysis of theoretical approaches to the organization of self-improvement of medical students; comparative analysis – in determining the features of self-improvement of students by means of information technology; problem-oriented – for scientific substantiation of strategic directions of solving issues of information and intellectual technologies.

RESULTS OF THE RESEARCH / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

The development of readiness for self-improvement of medical students by means of information and intellectual technologies is a rather complex process, the effectiveness of which depends on the introduction and compliance with certain pedagogical conditions.

The concept of "pedagogical conditions" refers to various aspects of all components of the process of learning, education and development: goals, content, principles, methods, forms, tools and more. It can be used in relation to the whole educational process in characterizing the pedagogical system or its individual aspects or elements. As a rule, pedagogical conditions are understood as those that are specially created in the educational process in order to increase

its efficiency or the implementation of certain innovations.

Questions about pedagogical conditions have become the subject of attention of many researchers.

Important for our study of the development of self-improvement of medical students by means of information technology is the analysis of a number of scientific papers, which considered the pedagogical conditions of development and formation of various aspects of training of medical students. Thus, O. Fedorov defines pedagogical conditions as a set of objective possibilities of the content of education, methods, organizational forms and material possibilities of its implementation, which ensure the successful solution of the task [8].

Scientists A. Aleksyuk, A. Ayurzanain, P. Podkasisty argue that pedagogical conditions affect the process of achieving the goal, while dividing them into:

a) external: positive relations between teacher and student; objectivity of assessment of the educational process; place of study, premises, climate, etc.;

b) internal (individual): individual characteristics of students (health status, character traits, experience, skills, motivation, etc.) [1].

Instead, M. Demyanchuk, pedagogical conditions for the implementation of the competency approach in the preparation of future bachelors of nursing identified: creating a motivational and value environment in the educational process to develop students' values to master the profession of bachelor of nursing, directing future bachelors of nursing care to expand based on the study of disciplines «History of Medicine and Nursing» and «Nursing Ethics and Deontology», the organization of self-educational activities and the development of students' skills and skills of ethical and deontological behavior as a valuable asset of the future bachelor of nursing [4].

The application of a systematic approach in the comparison of professional training in medicine encourages the search for and effective improvement of the domestic system of training highly qualified specialists in medicine, which will contribute to economic development and its representation in the world labor market [5]. Substantiation of pedagogical conditions for the development of self-improvement of medical students by means of information technology will take into account the essence of the characteristics of such methodological approaches as: axiological, personality-oriented, subjective, activity. The axiological approach in the context of our study is the process of forming a personality focused on the highest professional achievements and professional self-improvement of the individual, professionalism is associated with a high level of readiness for systematic professional self-development.

Personality-oriented approach is a purposeful, planned, specially organized

pedagogical progress, which is based on taking into account the personal qualities and interests of students and promotes their further development.

The activity approach proves that the results of training future specialists for continuous professional self-development are noticeable only during the activity.

The subjective approach is a search for ways to form a creative personality, its focus on finding new, non-standard in all areas of human activity, the development of creative opportunities through special technologies.

The pedagogical conditions defined by us are closely interconnected and together aimed at achieving this goal, namely the formation of self-improvement of medical students by means of information technology. Consider in more detail each of the pedagogical conditions aimed at using information technology of medical students as a means of self-improvement (Fig. 1).

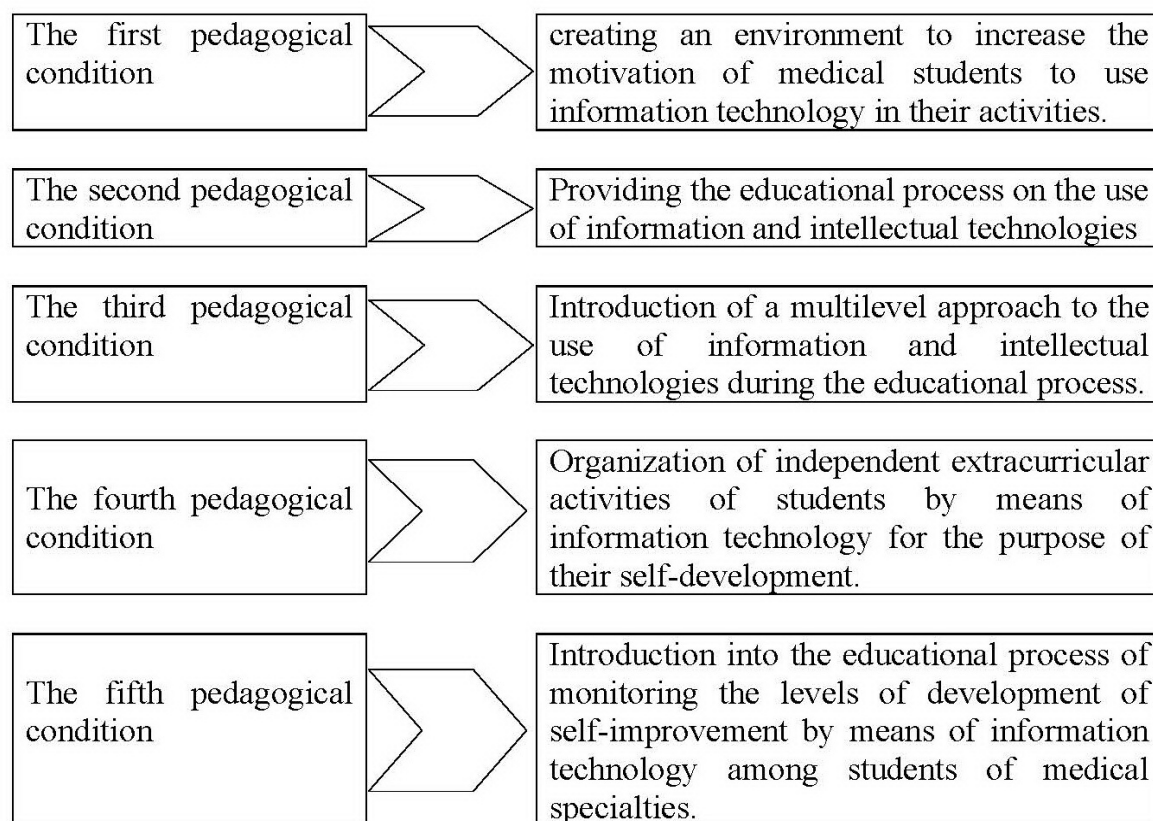

Figure 1 Classification of pedagogical conditions

The first pedagogical condition is the formation of an environment aimed at increasing the motivation of medical students to use information technology in education and professional activities.

Motivation of medical students to use information and intellectual technologies

in teaching and professional activities has two important components:

1) intrinsic motivation of medical students – a stable motive to "keep up with the times" – is directly related to the content of professional activities and is based on the persistent need to use modern information and intellectual technologies in medicine to optimize doctors, information systems to improve quality and the effectiveness of medical care for patients;

2) external motivation of medical students to use information and intellectual technologies is due to circumstances that are not directly related to professional activities, such as the need for self-improvement, self-affirmation, social prestige, financial well-being, motives for recognition by the medical and scientific community.

Thus, the motivation of professional self-improvement of a specialist is a set of all motivations and conditions that determine, guide and regulate the process of professional self-improvement. Professional self-improvement is based on a rather complex system of motives and is due to various sources of activity. The driving force and leading source of specialist development is the need for self-change and self-improvement, due to the contradictions between the motives of their own professional activities and the goal of achieving it in a renewed environment. Provide direction of the motive to the goal – means to cause a real need for self-improvement, taking into account the axiological approach.

The second pedagogical condition is the provision of the educational process by a staff of teachers with strong practical training in the use of information and intellectual technologies in the educational process. This condition is set in order to provide organizational and pedagogical support of the educational process in institutions of higher medical education, which provide training for medical students, aimed at forming the development of self-improvement of medical students using information technology. In distinguishing this pedagogical condition, we used a subjective approach and took into account the fact that the COVID-19 pandemic changed the pace and rhythm of life in all spheres of economic, spiritual, educational space. The spread of the disease has prompted governments around the world to turn the educational process into distance learning. Much of the world's higher education institutions have switched to distance learning. In Ukraine, distance learning has also been introduced in higher education institutions. Today, distance learning is one of the world's leading trends in education – this technology implements the principle of continuing education and is able to meet the ever-growing demand for knowledge in the information society.

Teachers of disciplines of the vocational training unit in a medical

institution of higher education are mostly not specialists in information and intellectual technologies, so they need special training in the use of information technology in the educational process.

Analysis of literary research and Internet resources shows that mostly scientists and educators-practitioners have developed problems of training practitioners and future teachers of various specialties in pedagogical institutions of higher education, teachers of higher technical, economic institutions of higher education, and special training of teachers of medical institutions of higher education. the use of information technology in the process of forming the development of self-improvement of medical students has not been thoroughly and systematically studied. In our opinion, the main reason is that such training is quite time consuming, requires the development of new methods and organizational forms of work with teachers, the search for which is just beginning, while developing models of such teacher training is extremely important.

The idea of the need for scientific and methodological training of teachers to use information technology in the educational process, which is based on acquired competencies in the use of information and intellectual technologies, is not new in itself. Moreover, for such preparation it is possible to use multimethodical materials from already existing and named by us techniques; certain courses, trainings, seminars, conferences, as well as various scientific articles, methodical materials, monographs, manuals, videos on YouTube offer Internet resources; useful are the services and resources of the Center for Computer Training "Semicom" <http://www.semi.com.ua/>, Center for Business Technology and Computer Training <http://kdm-kursi.com.ua/>, Center for Computer Training Perspectives of the XXI Century <http://www.xxi.kiev.ua/>, Center for Computer Training «Logos» <https://lgs.lviv.ua/>, which offer virtual learning, ie, distance learning preparation for the use of web technologies in the educational process. But it should be noted that such courses require a relatively long amount of time from teachers, are quite expensive, which should not be ignored, and they are largely focused on professional teachers in the field of computer technology.

Thus, the second proposed condition involves the organization of special scientific and methodological training of teachers to use web technologies in the educational process in the free economic zone, in particular, at its departments. Such training should be a holistic dynamic process of providing theoretical and practical assistance to teachers in using web technologies to organize training of medical students based on scientific achievements, best pedagogical experience and specific analysis of the educational process as a system of actions and activities aimed at training and development. professional skills of each teacher.

It is advisable to distinguish the following forms of special scientific and methodological training of teachers to use information technology in the educational process: individual, collective and self-educational, which differ only in the methods, techniques and methods used, but have one vector – improving professional skills of research and teaching staff medical freelance in general.

The individual form of training includes individual consultations, in particular, virtual (e-mail, chats, social networks, etc.) on the use of information technology, studying the experience of teachers of computer science, conversations, discussion of modern information and intellectual technologies in education, ways to create electronic educational and methodical complexes, electronic textbooks, manuals, a package of presentations or video lessons, etc. Collective form of training involves the organization and conduct of open classes with the use of information and intellectual technologies of mutual attendance of classes, workshops, express courses such as «Information technologies in the educational process», methodical councils, scientific-methodical seminars, pedagogical readings, scientific-practical conferences, in particular, Internet conferences, creation of creative groups (up to 10 people) from theoretically and practically trained teachers who will work on development. solving the problem of using information technology in the educational process to shape the development of self-improvement of future family doctors and will share experiences with other teachers of free economic education (faculty, department).

As part of the research problem, special scientific and methodological training of teachers for the use of information technology in the educational process involves the next stages, which are shown in Fig. 2.

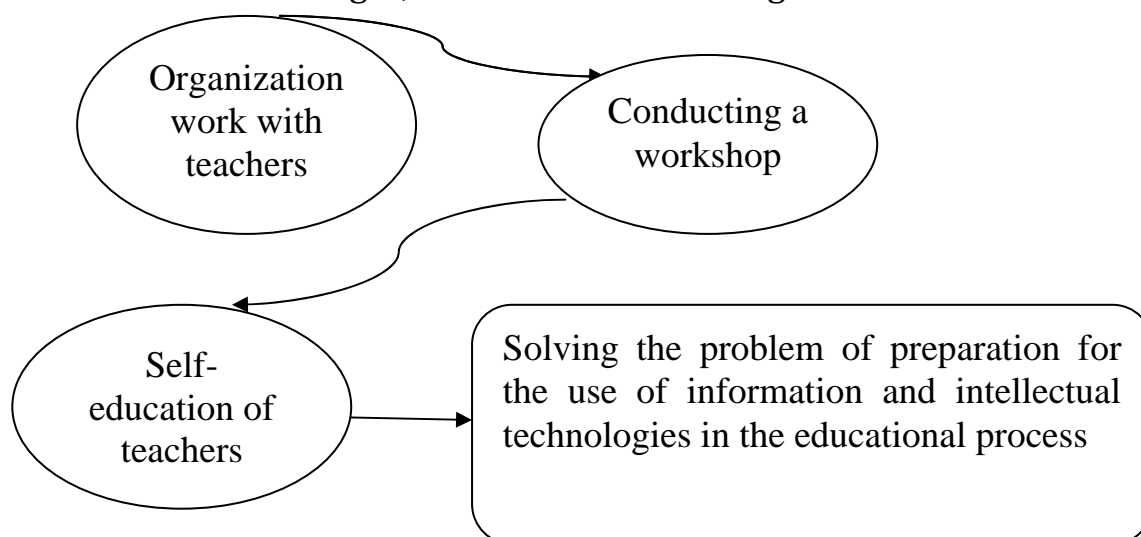

Figure 2 Scheme of teacher training for the use of information technology in the educational process

Note that the content of the workshop (topics «Professional competence of the teacher. Scientific and methodical work in medical free educational institutions», «Organization of information and educational environment in the educational institution», «The use of Internet resources in the organization of distance learning, independent (practical, extracurricular) work of students») was selected taking into account the solution of the following tasks:

- to promote the formation of teachers of medical HEI understanding of the need to use information technology in the modern educational process;
- to demonstrate on the example of specific web resources the role, importance and benefits of information and intellectual technologies that will be effective in shaping the development of self-improvement of medical students;
- to provide acquaintance of teachers with modern information and intellectual technologies and their didactic possibilities which it is expedient to use at full capacity in educational process of studying of disciplines of general and professional preparation.

The third pedagogical condition is the introduction of a multilevel approach to the use of information and intellectual technologies during the educational process.

In the previous question, we have already determined the levels of readiness of students of medical specialties of pre-technologies, namely: basic (reproductive), sufficient (heuristic), creative (creative).

Based on a personality-oriented approach, according to each of the levels we have unraveled a number of practical tasks using modern information and intellectual technologies for the development of self-improvement.

Task. Determine the arithmetic mean, standard deviation, error of representativeness, mode and median of the results of measuring the blood flow rate of 8 patients before anesthesia.

According to the levels:

- basic (reproductive) level – make calculations in a notebook using formulas;
- sufficient (heuristic) – partially use the software package MSeXel;
- creative – to solve the set goals you need to apply the statistical package of data analysis MSeXel.

The fourth pedagogical condition is the organization of independent extracurricular activities of students by means of information technology for their self-development.

The development and implementation of a specially developed program of extracurricular activities in the medical educational institution contributes to

the formation of the readiness of medical students for self-improvement by means of information and intellectual technologies. In the pedagogical dictionary «extracurricular work» is defined as specially organized and purposeful extracurricular activities aimed at deepening and expanding the knowledge gained in the educational process, the formation of creative interests, various skills and abilities. It should be noted that the role of information and intellectual technologies in the training of medical students is constantly growing, helping to increase interest in information and intellectual technologies, their use in professional activities, solving a wide range of research problems. Extracurricular activities of students with the use of information and intellectual technologies contribute not only to better preparation of ZVMO graduates for professional activities in the information society, but also to the formation of self-improvement of the specialist.

To organize this activity at the Department of Physical Rehabilitation and Information Technology of the Central Ukrainian Institute of Human Development VMURL «Ukraine» was created a student research group.

The main tasks of the student research group are:

- Involvement of medical students in active research work on problematic issues in the research program of the department;
- organization of research work of applicants for higher medical education;
- promoting the creative activity of students, the development of their skills and abilities in research activities;
- assistance to students in the realization of their internal needs in self-improvement, self-development, self-expression, respect, development of creative abilities;
- development of students' ability to organize and conduct scientific events with the involvement of a wide range of specialists in the field of medicine;
- providing students with the latest information on modern achievements of information and intellectual technologies in medicine, to exchange information between students on research topics.

International conferences, round tables and seminars on the topic: «The use of modern information technology in the diagnosis and treatment of socially significant diseases» and «Medical rehabilitation of various diseases using information and intellectual technologies», «Current issues and prospects for diagnosing diseases» and others. Thus, by involving students in scientific circles, international and national conferences, round tables and seminars will encourage future professionals to use information and intellectual technologies for their self-development.

The fourth pedagogical condition is to ensure the active use by students of the programs ICD-10, ISRS-2 and «Small Expert System 2.0».

The International Statistical Classification of Diseases (ICD-10) is the main tool for statistical development of information on public health and the activities of health care facilities. Its application ensures the unity of collection and the ability to compare data on public health, the prevalence of diseases and their epidemiology, both within one country and in different countries.

For example, the use of ICD-10 codes in the coding of patients with suspected or confirmed COVID-19: U07.1 «2019-nCoV Acute Respiratory Disease» – is used as a concomitant diagnosis with the status of «final» for confirmed cases. Situational recommendations for coding in ICD-10 and ISRS-2.

Situation. The patient returned from the country where COVID-19 was detected. There are no symptoms, but the patient is afraid of getting the coronavirus, so he calls the family doctor to determine further action. The family doctor consulted and pointed out the further algorithm of action (self-isolation and monitoring of the general condition, in case of deterioration of health, notify either the family doctor or call 103 when there is fever, dry cough and difficulty breathing).

With the help of the «Small Expert System» programs, students get acquainted with the basic principles of the expert system, which are designed to consult with the user in any application area (for which the downloaded knowledge base is configured) to determine the likelihood of possible results. able to identify the disease, give its description, symptoms and treatment methods.

The fifth pedagogical condition is the introduction into the educational process of monitoring the levels of development of self-improvement by means of information technology among students.

Monitoring in education is a special system of collecting, processing, storing and disseminating information about the state of education, forecasting on the basis of objective data on the dynamics and main trends of its development and developing scientifically sound recommendations for management decisions to improve the efficiency of education.

In the context of our study, taking into account the activity approach, monitoring the levels of development of self-improvement by means of information technology among students, we can implement through testing.

For example, from the following benefits, choose one that does not apply to screening diagnostic systems: a) efficiency; b) complete replacement of the inspection process; c) obtaining information about the condition of only one patient; d) saving time; e) use of high-cost equipment.

Adherence to the selected pedagogical conditions contributes to the teacher's

awareness of their professional nature, effective self-improvement, self-realization and self-actualization, when a high school teacher becomes the creator of their life and professional circumstances, self-determination in professional activities.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОСЕДУЮЩИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Thus, having analyzed the different points of view of researchers regarding the interpretation of this phenomenon, it is obvious that the pedagogical conditions in the context of our study have not yet been considered. Therefore, based on the analysis of a number of achievements and our own practical experience, we determine the pedagogical conditions for the development of self-improvement of medical students by means of information and intellectual technologies as a set of interdependent and interdependent information factors and methodological measures of the pedagogical process, purposeful formation of components of pedagogical competence in future specialists and, as a result, – improvement of quality of development of self-improvement to future professional activity.

Prospects for further research. To address the implementation of information and intellectual technologies for self-improvement of medical students allows to find ways to address the issue of providing, to a large extent, students of academic freedom and mobility. Information and intellectual technologies expand the educational space of higher education institutions and will attract leading specialists from other educational and research institutions to train students of medical specialties, interns and professional development of teaching staff.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- [1] А. М. Алексюк, А. А. Аюрзанайн, та П. І. Підкасистий, *Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання*. Київ, Україна: ІСДО, 1993.
- [2] В. В. Бушкова, Ю. А. Бондар, та О. Л. Сиборова, «Аналіз ринку перекладу та супутніх лінгвістичних послуг» *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*, № 1(28), с. 180–191, 2020.
- [3] О. Гавриленко, *Формування мотивації до професійної діяльності з застосуванням ІКТ», Витоки педагогічної майстерності*, вип. 10, с. 37–42, 2012.
- [4] М. Р. Демянчук, «Педагогічні умови підготовки майбутніх бакалаврів

- медсестринської справи на засадах компетентнісного підходу», *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, № 1(48), с. 108–112, 2015.
- [5] О. В. Дудіна, «Сучасний стан та розвиток підготовки магістрів медичної галузі в закладах вищої освіти Китаю», *Вісник Запорізького національного університету*, № 2(35), с. 95–99, 2020. <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-2-15>
- [6] Ю. М. Колесник, та О. А. Рижов, «Концепція інформатизації медичних навчальних закладів», *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*, № 3, с. 1–2, 2013.
- [7] О. П. Мінцер, «Роль інформаційних технологій на етапах реформування медичної освіти», на *Всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. участю Впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВМ(Ф)НЗ України: результати, проблеми та перспективи*. Тернопіль, 2010, с. 246–247.
- [8] О. Ф. Федорова, *Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического и производственного обучения*. Москва, Россия: Высшая школа, 1970.
- [9] П. І. Федорук, «Адаптація інтелектуальних систем дистанційного навчання та контролю знань до індивідуальних особливостей студентів на основі аналізу якості засвоєних знань», *Штучний інтелект*, № 3, с. 480–486, 2006.
- [10] O. Naborets, Victoria V. Krasnoschok, and Myroslava V. Pyshnohub, «The development of future physicians self-improvement by means of information technology», *Geintecrevistageintec-gestaoinovacao etecnolo natsional'noho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns 'koho. Pedahohichni nauky*, № 1(48), s. 108–112.

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Шевчук Олександр Миколайович,

кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації

Центральноукраїнського інституту розвитку людини

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

Кропивницький, Україна.

marit89@ukr.net

Анотація. У даному дослідженні обґрунтовано педагогічні умови формування самовдосконалення студентів медичних спеціальностей засобами інформаційних та інтелектуальних технологій. Розглянуто сучасну освітню парадигму, яка спрямована на пошук інноваційних підходів щодо

науково обґрунтованого та послідовного організаційно-педагогічного забезпечення її розвитку. Визначено, що одним із шляхів реалізації поставлених завдань є послідовне запровадження ефективних педагогічних умов, які забезпечать готовність студентів медичних спеціальностей до розвитку самовдосконалення засобами інформаційних технологій. Проаналізовано різні точки зору дослідників стосовно трактування даного феномену. Визначено основні підходи щодо науково-методичної підготовки викладачів до використання інформаційних технологій в освітньому процесі, а також досліджено педагогічні умови при формуванні середовища націленого на посилення мотивації студентів медичних спеціальностей до використання інформаційних та інтелектуальних технологій в навчанні та професійній діяльності. Виходячи з аналізу цілої низки доробків та з власного практичного досвіду визначаємо педагогічні умови розвитку самовдосконалення студентів медичних спеціальностей засобами інформаційних та інтелектуальних технологій як комплекс взаємообумовлених і взаємозалежних інформаційних чинників та методичних заходів педагогічного процесу, що забезпечують оновлення змісту навчання, застосування новітніх методик й технологій, цілеспрямоване формування у майбутніх фахівців компонентів педагогічної компетентності та, як результат, – підвищення якості розвитку самовдосконалення до майбутньої професійної діяльності. Зазначено, що інформаційні та інтелектуальні технології розширюють освітній простір закладів вищої освіти та дозволять залучати провідних спеціалістів з інших навчальних та дослідницьких установ для навчання студентів медичних спеціальностей, інтернів та підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу.

Ключові слова. педагогічні умови; самовдосконалення; мотивація; інформаційні та інтелектуальні технології; професійна підготовка; освітній процес.

САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ СРЕДСТВАМИ ИНФОРМАЦИОННЫХ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Шевчук Александр Николаевич,

кандидат медицинских наук, доцент кафедры физической реабилитации,
Центральноукраинского института развития человека
Открытого международного университета развития человека «Украина».
Кропивницкий, Украина.

marit89@ukr.net

Аннотация. В данном исследовании обоснованы педагогические условия формирования самосовершенствования студентов медицинских специальностей средствами информационных и интеллектуальных технологий. Рассмотрена современная образовательная парадигма, которая направлена на поиск инновационных подходов относительно научно обоснованного и последовательного организационно-педагогического обеспечения ее развития. Определено, что одним из этих путей есть реализация поставленных задач, что является последовательное введение эффективных педагогических условий, которые обеспечат готовность студентов медицинских специальностей к развитию самосовершенствования средствами информационных технологий. Определены основные подходы к научно-методической подготовки преподавателей к использованию информационных технологий в образовательном процессе, а также исследованы педагогические условия при формировании среды, направленной на усиление мотивации студентов медицинских специальностей к использованию информационных и интеллектуальных технологий в обучении и профессиональной деятельности. Исходя из анализа целого ряда доработок и собственного практического опыта определяем педагогические условия развития самосовершенствования студентов медицинских специальностей средствами информационных и интеллектуальных технологий как комплекс взаимообусловленных и взаимосвязанных информационных факторов и методических мероприятий педагогического процесса, обеспечивающих обновление содержания обучения, применение новейших методик и технологий, целенаправленное формирование у будущих специалистов компонентов педагогической компетентности и, как результат, повышение качества развития самосовершенствования к будущей профессиональной деятельности. Отмечено, что информационные и интеллектуальные технологии расширяют образовательное пространство заведений высшего образования и позволят привлекать ведущих специалистов из других учебных и исследовательских учреждений для обучения студентов медицинских специальностей, интернов и повышения квалификации профессорско-преподавательского состава.

Ключевые слова: педагогические условия; самосовершенствование; мотивация; информационные и интеллектуальные технологии; профессиональная подготовка; образовательный процесс.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. M. Aleksyuk, A. A. Aiurzanain, ta P. I. Pidkasystyi, Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv v umovakh intensyfikatsii navchannia. Kyiv, Ukraina: ISDO, 1993.
- [2] V. V. Bushkova, Yu. A. Bondar, ta O. L. Syborova, «Analiz rynku perekladu ta suputnykh linhvistychnykh posluh» Visnyk Skhidnoevropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu, № 1(28), s. 180–191, 2020.
- [3] O. Havrylenko, Formuvannia motyvatsii do profesiinoi diialnosti z zastosuvanniam IKT», Vytoky pedahohichnoi maisternosti, vyp. 10, s. 37–42, 2012.
- [4] M. R. Demianchuk, «Pedahohichni umovy pidhotovky maibutnykh bakalavriv medsestrynskoï spravy na zasadakh kompetentnisnogo pidkhotovky», Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky, № 1(48), s. 108–112, 2015.
- [5] O. V. Dudina, «Suchasnyi stan ta rozvytok pidhotovky mahistriv medychnoi haluzi v zakladakh vyshchoi osvity Kytayu», Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu, № 2(35), s. 95–99, 2020. <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-2-15>
- [6] Ю. М. Колесник, та О. А. Рижов, «Концепція інформатизації медичних навчальних закладів», *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*, № 3, с. 1–2, 2013.
- [7] O. P. Mintser, «Rol informatsiinykh tekhnolohii na etapakh reformuvannia medychnoi osvity», na Vseukr. navch.-nauk. konf. z mizhnar. uchastiu Vprovadzhennia kredytno-modulnoi systemy orhanizatsii navchalnogo protsesu u VM(F)NZ Ukrainy: rezultaty, problemy ta perspektyvy. Ternopil, 2010, s. 246–247.
- [8] O. F. Fedorova, Nekotorye voprosy aktivizatsii uchashchihsya v processe teoreticheskogo i proizvodstvennogo obucheniya. Moskva, Rossiya: Vysshaya shkola, 1970.
- [9] P. I. Fedoruk, «Adaptatsiia intelektualnykh system dystantsiinoho navchannia ta kontroliu znan do individualnykh osoblyvostei studentiv na osnovi analizu yakosti zasvoienykh znan», Shtuchnyi intelekt, № 3, s. 480–486, 2006.
- [10] O. Haborets, Victoria V. Krasnoschok, and Myroslava V. Pyshnohub, «The development of future physicians self-improvement by means of information technology», Geintecrevistageintec-gestaoinovacao etecnolo natsional'noho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky, № 1(48), s. 108–112.

*Стаття надійшла до редакції
17 квітня 2022 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 20(49)*

Серія «Педагогічні науки»

Освіта/Педагогіка: 01; код спец.: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Редактори — *Зубаков В. А.*
Ремізовський К. М.
Коректор — *Зубаков В. А.*
Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й.*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044) 484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 28.04.2022. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 10,46. Обл. вид. арк. 11,25.
Тираж 300 прим. Замовлення № 280422_1

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044) 360-22-66,
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 20(49)*

Educational Sciences Series

Education/Pedagogy: 01; spec code: 011, 012, 013, 014, 015, 016

Editors — *Zubakov V. A.*

Remizovsky K. M.

Corrector — *Zubakov V. A.*

Desktop publishing — *Vasilchenko Ya. Y.*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044) 484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 28.04.2022. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 10,46. Accounting and publishing sheets 11,25.
Edition 300 copies. Order № 280422_1

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044) 360-22-66,
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.